

„O pagină de istorie și un omagiu.” *L’Histoire*

Nicolas Werth

DRUMUL DIN KOLÎMA

Călătorie pe urmele Gulagului

CORINT

Nicholas Werth

Drumul din Kolîma

Călătorie pe urmele Gulagului

Traducere de
Cătălin Mihai

CORINT
2013

NICOLAS WERTH, director de cercetare la CNRS (Centre national de la recherche scientifique), este un specialist recunoscut în istoria stalinismului. Alte lucrări ale sale, traduse în limba română, sunt: *Istoria Uniunii Sovietice, de la Lenin la Stalin* (2000) și *Istoria Uniunii Sovietice, de la Hrușciiov la Gorbaciov* (2001), apărute la Editura Corint. Printre ultimele sale publicații: *La Terreur et le Désaroi, Stalyne et son système* (2007), *L'ivrogne et la marchande de fleurs Autopsie d'un meurtre de masse, 1937–1938*, (2009), *L'État soviétique contre les paysans* (2011). În Rusia, Nicolas Werth a coordonat monumentală *Istoriia stalinskogo Gulaga (Istoria Gulagului stalinist)*, în șapte volume, care a apărut în 2004.

Cuvânt-înainte

Istoria Gulagului nu s-a constituit ca direcție de cercetare în istoriografia sovietică, nici chiar după apariția, în 1962, a nu-velei lui Aleksandr Soljenițin, *O zi din viața lui Ivan Denisovici*, care aducea, pentru prima dată și în manieră literară, în atenția publicului sovietic, problematica condamnaților politici și a sistemului represiv din Uniunea Sovietică. O istoriografie paralelă celei oficiale avea să apară și să ia amploare în samizdat, unde foștii locuitori ai „insulelor Arhipelagului” au început să pună în circulație propriile mărturii cu privire la lagărele de concentrare din URSS, contribuind, astfel, la scrierea a ceea ce Nicolae Iorga ar fi denumit istoria Gulagului „prin cei mici”, o istorie care avea să culmineze cu apariția, în Occident, în 1973, a lucrării lui Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*.

Aceasta este și constatarea făcută, într-unul dintre numeroasele sale studii cu privire la istoria Gulagului, de către autorul cărții de față: „Istoria Gulagului reprezintă, fără îndoială, una dintre direcțiile de cercetare care (...) a suferit cele mai radicale schimbări. Până la sfârșitul anilor 1980, lumea ascunsă a lagărelor sovietice a ieșit la iveală, aproape exclusiv, prin intermediul mărturiilor foștilor condamnați. În principal, acestea erau povestiri despre cele trăite, care, în unele cazuri, reprezintă modele ale unei literaturi de cel mai înalt nivel” (Nicolas Werth, *The Gulag Through the Prism of the Archives. Approaches, Insights, Results*, „Osteuropa”, 57, vol. 6, June 2007, p. 9).

Deschiderea fostelor arhive sovietice, începută timid în timpul lui Gorbaciov și continuată, din ce în ce mai curajos, în prima parte a anilor 1990, a permis cercetătorilor – ruși și străini – să studieze sistematic fenomenul concentraționar din Uniunea Sovietică, strădaniile lor concretizându-se într-o bogată literatură de specialitate, consacrată acestui subiect.

Nicolas Werth este cunoscut publicului larg cititor din România grație

eforturilor Editurii Corint, care a tradus două dintre cele mai populare lucrări ale sale: *Istoria Uniunii Sovietice, de la Lenin la Stalin* (2000) și *Istoria Uniunii Sovietice, de la Hrușciiov la Gorbaciov* (2001). Pentru specialiști însă, Nicolas Werth este unul dintre cei mai de seamă sovietologi francezi, cercetările sale având ca subiect predilect istoria sistemului represiv din Uniunea Sovietică. O dovadă o constituie și monumentală lucrare, consacrată acestui domeniu, *Istoriia stalinskogo Gulaga / Istoria Gulagului stalinist*, vol. I, *Sovetskaia repressivnaia politika, koneț 20-h-seredina 50-h gg. / Politica represivă sovietică la sfârșitul anilor '20-mijlocul anilor '50* (Moscova, ROSSPEN, 2004, 750 p.).

Cartea de față – *Drumul din Kolîma* – este mai mult decât jurnalul unei călătorii de documentare, întreprinsă de către istoricul francez, în perioada 13 august–4 septembrie 2011, în Kolîma, „(...) polul ferocității acelei uimitoare țări, numită Gulag”, așa cum îi spunea Soljenițin. Este – după cum susține însuși autorul – „o experiență profund individuală” deoarece „în universul concentraționar, mai mult decât oriunde altundeva, omul este fundamental singur”. Așa cum afirmă și Miron Markovici – unul dintre locuitorii Arhipelagului –, cu care Nicolas Werth s-a întâlnit pe parcursul acestei călătorii, „Experiența lagărului – și aici sunt perfect de acord cu Șalamov – este în mod absolut, profund, o experiență negativă. Lagărul a fost pentru toți o școală a descompunerii. Omul iese de acolo cu adevărat traumatizat. Întregul nostru popor a fost afectat de această experiență colectivă. Gulagul ne-a pătruns în gene”.

Poate că, prin această călătorie, Nicolas Werth a dorit să dubleze excelenta cunoaștere a istoriei Rusiei și a arhivelor ruse cu dorința de a cerceta cu propriile simțuri teritoriul Kolîmei și pentru că natura, cu fiecare an, își intră din ce în ce mai mult în drepturi, acoperind ceea ce a mai rămas din lagărele de concentrare și din teritoriile aferente acestora: „Natura s-a răzbunat, jucând rolul de temnicer mai abilitat decât un paznic înarmat cu o pușcă”. Poate că a dorit să vadă ce a mai rămas din tragicele vestigii prin care și-au purtat crucea milioanele de condamnați care alcătuiau „majoritatea tăcută” a Gulagului, pentru a înțelege mai bine dimensiunea suferințelor îndurate de către aceștia. Poate că – după cum el însuși o

mărturisește –, prin această călătorie, a dorit să aducă un omagiu suferinței zekilor. Motivul aproape că nici nu mai contează. Ceea ce rămâne este rezultatul demersului lui Nicolas Werth: o carte-document (conține mărturii ale unora dintre ultimele supraviețuitoare ale Gulagului), care, cu fiecare pagină parcursă, îl face pe cititor părtaș la cele relatate, grație harului literar al autorului ei.

Lector univ. dr. LAURENȚIU CONSTANTINIU

13 august 2011

Întâlnirea are loc la aeroportul Domodedovo din Moscova, la ora 18.00, în fața biroului de înregistrare al Companiei Transaero, pentru zborul numărul 1364, Moscova-Magadan.

Sunt deja 40 de ani de când petrec în Rusia, în fiecare an, de la câteva săptămâni până la câteva luni. Însă Kolîma a rămas pentru mine o *terra incognita*. Nu am explorat-o decât prin mijlocirea mormanelor de arhive ale Gulagului, pe care le-am scotocit încă de la începutul anilor 1990. După ce am studiat atâția ani Gulagul, am simțit dorința de a merge la fața locului, să încerc o abordare diferită, să pornesc în căutarea urmelor lăsate de marele sistem concentraționar al secolului al XX-lea. O, și câte urme păstrate, mă previn imediat tovarășii mei de călătorie, Irina Flige și Aleksandr Daniel, responsabili *Asociației Memorial*, care, deja de aproape un sfert de secol – asociația a fost fondată în timpul perestroikăi – se străduiesc să păstreze vie amintirea Gulagului și a represiunilor staliniste. Irina și Aleksandr cutreieră de ani de zile Rusia, încercând să descopere vestigiile Gulagului, înainte ca acestea să dispară definitiv. Caută ultimii supraviețuitori, le înregistrează mărturiile, consemnează, cartografiază, fotografiază rămășițele lagărelor, cimitirele deținuților, gropile comune în care au fost aruncate cadavrele sutelor de mii de executați prin împușcare, în timpul Marii Terori din 1937–1938, micile monumente și pe cele comemorative ridicate pe aceste locuri, începând din anii 1990, de către rudele victimelor represiunii sau la inițiativa unor simpli cetățeni. Ei au inventariat și puținele săli din muzeele dedicate muncii forțate și represiunilor, cât și colecțiile celor câteva zeci de mici muzee, construite uneori în locuințe particulare de către corespondenții *Asociației Memorial*, care încercau să protejeze, pe această cale, ultimele rămășițe ale lagărelor prin care, de-a lungul unei generații, de la începutul anilor 1930 și până la mijlocul anilor 1950, au trecut cam 20 de milioane de oameni, adică 1 adult

din 6 (2 milioane au murit). Statul rus nu s-a implicat prin nicio politică patrimonială în ceea ce privește Gulagul sau represiunile staliniste în general; nu a luat nici cea mai mică măsură de conservare a locurilor unde au avut loc execuțiile, a celor de detenție, de deportare sau exploatare a mâinii de lucru în regim forțat. Doar Biserica Ortodoxă s-a interesat de câteva locuri pe care le-a integrat rapid în serviciul propriilor interese.

Pe drumul către aeroport trecem prin gara aflată la periferia raionului Butovo. Butovo a fost una dintre gropile comune ale Marii Terori din 1937–1938. Aici au fost executați aproape 21 000 de condamnați la moarte, în cel mai mare secret, între 8 august 1937 și 19 decembrie 1938, într-o zonă numită „cu destinație specială”, aparținând de NKVD, cu o suprafață de câteva zeci de hectare și înconjurată de garduri înalte, un loc ca multe altele situate la periferia marilor orașe sovietice. Istoricii *Asociației Memorial* au „descoperit” acest loc abia la începutul anilor 1990, după căutări îndelungi în arhivele deschise cu mare greutate. Din acel moment, terenul a fost preluat și folosit de Biserica Ortodoxă, care a ridicat aici o biserică, după tradiția rusă a „bisericilor pe sângele vărsat”¹, pentru a comemora cele câteva sute de membri ai clericului executați la Butovo, în 1937–1938, și ridicați la rangul de „noi martiri ai credinței” (celelalte 20 000 de victime fiind trecute cu totul sub tăcere...). Sub impulsul Bisericii Ortodoxe, Butovo a devenit „Golgota Rusiei”, simbolul istoriei tragice a Bisericii Ortodoxe în secolul al XX-lea, singurul loc dedicat memoriei represiunilor, vizitat și recunoscut de către cele mai înalte autorități de stat, spre marea nemulțumire a militanților *Memorialului*.

La biroul Transaero ne-am întâlnit cu tovarășii de drum. A avut loc o mică schimbare în echipă. Aleksandr Daniel, prea obosit ca urmare a problemelor cardiace pe care le are, a renunțat în ultimul moment la călătorie, dar a ținut să vină la aeroport ca să mă salute și să-mi spună cât de mult mă „invidia” că plecăm! Chiar și pentru ei, care străbat de atâta amar de vreme imensele zone abandonate ale Gulagului, Kolîma a rămas un ținut mitic, un loc aparte. Citând-o din memorie pe Evgheniia Ghinzburg, Aleksandr mi-a amintit că porneam spre un „mereu prea departe”, spre o „planetă fermecată: 12 luni iarnă, iar restul vară”, spre o

insulă. Până și astăzi, mi-a spus el, atunci când oamenii din Kolîma se referă la alte regiuni din Siberia – fără a mai pune la socoteală restul țării –, vorbesc despre „continent”. Se simt izolați pe insula „lor” unde nu se poate ajunge decât cu avionul. Există, desigur, și un drum construit de către deținuți, cu o lungime de peste 2 000 km, care leagă, teoretic, Magadanul de Iakutsk. Dar există doar la nivel teoretic. Aveam s-o aflăm foarte curând. Într-adevăr, „corespondentul” din Irkutsk al *Asociației Memorial*, care trebuia să ne ia din Magadan și să ne transporte pe „șoseaua” Kolîmei cu mașina lui 4 x 4, nu a mai ajuns la destinație, drumul fiind întrerupt de diferite obstacole în mai multe locuri. Eram nevoiți să ne descurcăm pe cont propriu, ceea ce ne complica serios deplasarea. Aleksandr mi l-a prezentat pe Oleg Nikolaiev, care venea cu noi în locul lui. Antropolog, specialist în cultura rurală tradițională din vestul Siberiei și militant vechi al *Memorialului*, Oleg avea să fie un tovarăș de călătorie extraordinar. La rândul meu, le-am prezentat-o pe fiica mea, Elsa, studentă la Arte Plastice, care a ținut să meargă și să facă un film despre „vestigiile Gulagului”. Rusia nu este o țară străină pentru Elsa. În copilărie, a petrecut câțiva ani acolo, pe când lucram ca atașat cultural la Ambasada Franței, în perioada perestroikăi. Deși rusa ei e cam „ruginită” astăzi, a rămas foarte devotată acestei țări, în care a revenit cu regularitate.

În ciuda diferențelor de vârstă și de temperament, grupul nostru avea să-și regăsească rapid echilibrul.

Urc la bordul Boeingului 737-300 nou-nouț, al companiei Transaero, cu destinația Magadan, și analizez încă o dată cât de mult s-a schimbat Rusia pe care o cunoscusem în anii 1970–1980. Au fost definitiv scoase din uz vechile Tupolev ale Aeroflotului, depășite, în care urcai cu teama că, atunci când vei fi deja pe scaun, vei vedea că pneurile trenului de aterizare sunt tocite până la pânza de montaj... În prezent, zborul Moscova-Magadan – peste 8 000 km –, pentru care înainte era nevoie de trei-patru escale, se face direct, în nouă ore. Nouă ore! Nu pot să nu mă gândesc la cele trei-patru luni pe care le făceau deținuții ca să ajungă în „capitala” Kolîmei, înainte de a fi repartizați în lagăre. O lună, chiar două, îngrămădiți în vagoanele pentru vite, ca să ajungă până la Vladivostok, în lagărul de

tranzit.

Convoiul nefericirii noastre se târa pe șinele Siberiei de peste două luni. Lumina firavă, care se strecura prin cele două mici lucarne acoperite cu gheață, nu ajungea în vagonul nostru de vite decât câteva ore pe zi. În restul timpului, o flacără mică pâlpâia în felinar, iar când nu ni-l dădeau, întreg vagonul rămânea cufundat în beznă. Strânși unii într-alții, stăteam culcați în această obscuritate primordială, ascultând sunetul roților și abandonându-ne gândurilor disperate asupra sorții noastre. Dimineața, zăream doar cu coada ochiului, prin fereastră, întinderea nesfârșită a câmpiilor siberiene, taigaua nemărginită acoperită cu omăt, umbrele satelor și ale orașelor deasupra cărora se ridicau coloanele de fum, falezele aproape fantastice care se prăvăleau în Baikal. Ne duceau mereu mai departe, spre Extremul Orient, la capătul lumii..²

Ajunși la Vladivostok, deținuții petreceau cel puțin o lună sau două în lagărul de tranzit, situat la periferia acestui impunător port la Pacific. Urma ultima etapă a acestei interminabile călătorii spre „infernul alb” de la Kolîma: o săptămână petrecută în fundul calei, pe un cargou cumpărat de ocazie din Olanda, de către însuși comandantul *Dalistroi* (Trustul de construcții din extremul orient), Eduard Berzin, și reamenajat pentru transportarea miilor de deținuți din fiecare schimb între Vladivostok și Magadan. Calele acestor ambarcațiuni aveau paturi din lemn pe cinci niveluri, în care deținuții erau nevoiți să-și strecoare mai întâi picioarele și apoi să-și țină capetele îndoarse către culoarele înguste dintre rândurile de cușete, ca să nu se asfixieze... Și totuși, această călătorie chinuitoare, interminabilă, în care fiecare zi însemna o tot mai mare depărtare față de cei apropiați și de „viața dinainte”, fusese atât de mult sperată, ca un soi de descătușare, după luni sau chiar ani de izolare în celulele suprapopulate.

„Gata cu celula trei, zona nord! Trenul înaintează spre est. Muncă forțată! Ce binecuvântare!”, striga Evgheniia Ghinzburg când a plecat, „în sfârșit”, spre Kolîma³.

Ce iluzie! Scria la rândul său Varlam Șalamov în *Molahul tătar și aerul curat*:

Deși stau la răcoare de peste zece ani, spunea molahul înțelept și prevăzător, (...) în închisoare aş mai rezista încă 20 de ani. Dar, dacă e vorba de lagăr... – molahul se opri –, de aer curat, o să rezist zece ani. (...) De aceea, este inutil să începem o polemică cu Dostoievski despre avantajele „muncii” la ocnă, spre deosebire de lipsa de ocupație din închisoare și despre avantajele „aerului curat”. Dostoievski a trăit în alte vremuri, iar ocna nu ajunsese la extremele de care vorbim aici (...), căci viața în lagăr este mult prea șocantă, incredibilă, iar bietul creier uman nu este în stare să-și reprezinte corect viața despre care amicul nostru, molahul tătar, avea totuși o vagă idee⁴.

Ne așezăm comod în Boeingul aproape gol. Cum ar putea călători plin, zilnic, un avion de aproape 350 de locuri, către un oraș cu mai puțin de 100 000 de locuitori? Și-a pierdut peste o treime din populație în cursul ultimului deceniu. Desigur, ca un ultim privilegiu moștenit de la vechiul regim – comunist –, funcționarii au dreptul la un bilet dus-întors gratuit, o dată la doi ani, pentru orice destinație de pe „continent”. Fiecare dintre noi are la dispoziție câte trei, poate chiar patru locuri, pe care să se lungească în voie. Vom ajunge mâine pe la ora 14.00, ora locală, decalajul de fus orar față de Moscova fiind de opt ore. Înainte de a ne pregăti pentru o noapte lungă, vorbesc cu Irina. Ne-am întâlnit adeseori, în Statele Unite, la Berlin sau la Paris, la colocvii, la Moscova și la Sankt Petersburg, în birourile *Asociației Memorial*. Vom avea tot timpul să ne cunoaștem mai îndeaproape pe parcursul expediției noastre. Are 50 de ani și conduce de mai multă vreme filiala petersburgheză a *Memorialului*. Mamă a șase copii – un caz rarism în Rusia! –, văduva celebrului disident Veniamin Iofe, Irina Flige este una dintre acele femei pasionate și chinuite de simțul unei datorii civice, sociale și morale, care trebuie dusă la îndeplinire pentru a da consistență vieții lor, femei pe care Rusia le-a avut în fiecare epocă – soții ale decembriștilor, gata să-și urmeze soții în exilul siberian, femei angajate în acțiuni revoluționare violente, militante pentru apărarea drepturilor civice. De când conduce proiectul în cadrul căruia mi-a propus s-o însoțesc la Kolîma, constituirea unui „muzeu virtual al Gulagului”, își petrece cel puțin șase luni pe an cutreierând, cele mai îndepărtate și mai neprimitoare

colțuri din țară. Site-ul acestui „muzeu virtual” a fost lansat anul trecut și centralizează, pentru fiecare regiune în parte, informațiile referitoare la „memorializarea” Gulagului și, în general, a represiei staliniste: memorii, muzee, cimitire, locuri ale masacrelor, cartografierea taberelor etc. Începând din primăvară, Irina a fost în regiunile Tomsk, Novosibirsk și Altai – câte trei săptămâni pentru fiecare expediție. S-a întors cu mii de fotografii și sute de schițe topografice ale lagărelor, închisorilor și ale cimitirelor deținuților, zeci de interviuri cu supraviețuitorii, „prelucrate” imediat și postate pe site. S-a întors din ultima călătorie săptămâna trecută. A fost încă o dată în Insulele Solovki, unde *Asociația Memorial* organizează anual, de aproape 20 de ani, zile de studiu.

Nu suport să văd ce au făcut preoții din Solovki⁵, îmi spune ea. Primul pas este să recuperăm terenul de unde l-au aruncat bolșevicii. Următorul, să transformăm acest spațiu-simbol, al Gulagului, într-o activitate comercială amplă! Închipuiți-vă că au transformat barăcile și celulele care mai existau în apartamente de cinci stele, pentru care se plătesc 12 000 de ruble pe noapte! Solovki e pe cale să devină un soi de parodie a parcurilor Disney, un parc pe tema *Goulag's tour*! Ce ironie a istoriei! În ce țară trăim? Suntem pe punctul ca popii să vândă proaspeților îmbogățiți un Gulag gen Walt Disney!

¹ Ridicate pe locul unde a fost asasinat un țar, un sfânt sau un martir al credinței. Cea mai cunoscută biserică „pe sângele vărsat” este cea clădită la Sankt Petersburg, pe locul asasinării țarului Alexandru al II - lea.

² Amintirile lui Nikolai Zabolotki, citate de Irina Șcerbakova în introducerea la volumul lui Ivan Tchistiakov, *Journal d'un gardien du Goulag*, Paris, Denoel, 2011, p. 55.

³ Evguénia Guinzbourg, *Le Vertige*, Paris, Editura Seuil, 1997, p. 314.

⁴ Varlam Șalamov, „Le mollah tatare et l'air pur”, in *Récits de la Kolyma*, trad. Sophie Benech, Catherine Fournier, Luba Jurgenson, Paris, Verdier, 2003, p. 136, 143.

⁵ Arhipelagul Solovki, în largul Arhanghelskului, din Marea Albă, adăpostea, începând din secolul al XVI - lea, una dintre cele mai importante mănăstiri ale Bisericii Ortodoxe

Ruse. După revoluția bolșevică, noua putere i - a alungat pe călugări și a instalat în mănăstire, în 1923, cel mai important lagăr de concentrare din acea perioadă, de la care avea să se dezvolte, la începutul anilor 1930, o vastă rețea de lagăre de muncă forțată cunoscute sub numele de Gulag.

14 august

Avionul se pregătește de aterizare. Nu știu ce oră e – 6.00 dimineața după ora Moscovei, 4.00 ora Parisului, unde mă aflu încă alaltăieri, ora 14.00 la Magadan. După câteva momente ce mi s-au părut interminabile, avionul a ieșit din nori pentru 15 secunde, înainte de aterizare. Pilotul anunță vânt, ploaie și 2°C, adică cu 25 mai puține decât la îmbarcare, în căldura sufocantă a verii moscovite. Bine ați venit în vara din Kolîma!

De o parte și de alta a aeroportului construit în stil „neoclasice”, stalinist, două panouri imense ne urează „Bun venit!” în stil rusesc.

„Zdesi biot zolotoe serdșe Rossii! (Aici bate inima de aur a Rusiei!)

Magadan bîl, esti i budet! (Magadan a fost, este și va fi!)”

Cel dintâi ne amintește epitetul romantic de „capitala ținutului de aur al Kolîmei”, dat orașului Magadan în paginile ziarului *Kolîma sovietică*. Expresia prezintă un dublu avantaj: este poetică, dar conține și o aluzie la producția specifică regiunii, chiar dacă era strict interzis să menționezi direct în presă „minele de aur” și, evident, să vorbești despre munca forțată. Al doilea slogan, pe care aveam să-l mai găsesc de câteva ori pe străzile din Magadan, este mai surprinzător. Se ghicește în el nevoia de afirmare, într-un moment în care perspectivele de dezvoltare ale regiunii erau foarte sumbre – populația a scăzut cu 40% de la începutul anului 1990, iar cea a capitalei, Magadan, cu o treime –, a „perenității istorice” a acestui oraș, avansat în mod artificial, la începutul anilor 1930, la statutul de capitală a celui mai vast ansamblu concentraționar din țară.

Așteptăm foarte mult să ne recuperăm rucsacurile. Profit de asta ca să studiez chipurile pasagerilor, dintre care aproape un sfert sunt chinezi. Aveam să constat curând că mare parte din comerțul cu amănuntul, din Magadan, aparținea chinezilor și aproape toate produsele manufacturate de uz curent și cele alimentare erau importate din China. Pe un panou, un afiș al întreprinderii de prospecțiuni aurifere, *Julietta*, oferă locuri de muncă:

„Retribuție excelentă. Pachet social de calitate”. Aveam să aflu că, deși producția de aur era de zece ori mai mică astăzi decât cea din timpul „marii epoci” a muncii forțate (peste 100 de tone pe an), asta nu însemna că nu era încă cea mai importantă resursă materială a regiunii, după cum avea să-mi explice administratorul unei mine de aur, personaj foarte pitoresc cu care urma să facem cunoștință în timpul călătoriei.

După trei sferturi de oră, sosesc, în sfârșit, și bagajele – rucsacurile noastre pierdute printre baloturi imense, asemănătoare celor pe care le poți vedea în toate aeroporturile Lumii a treia.

Ieșim în ploaie, în căutarea unei mașini care să ne ducă la Magadan, o distanță de 60 km. Ceilalți pasageri par a-și fi rezervat din timp un microbuz, așa că ne-am trezit curând singuri, așteptând în ploaie, într-un loc cu desăvârșire pustiu. O stație de autobuz obscură afișează că sunt patru plecări pe zi spre Magadan. Următoarea este peste trei ore. Avem de așteptat mult, sub un adăpost care să ne ferească de ploaia rece.

După o oră se oprește o mașină. Plătim scump, 3 000 de ruble (75 de euro) ca să ajungem la Magadan.

Sub ploaia care se îndesește nu disting mare lucru din drum, decât că serpuiește printre coline înalte acoperite cu păduri dese de zadă. La ieșirea dintr-un mic defileu, la o curbă, descopăr, undeva, jos panorama unui oraș risipit printre colinele ce străjuiesc Marea Ohotsk. Mi se pare prea mare pentru o localitate care nu are decât 100 000 de locuitori. Magadan se bucură de o poziție excepțională, situându-se pe un promontoriu, între două golfuri maritime, la sud Nagaev, la nord Gertner. Dealurile din jur sunt înalte până la 800–1 000 m și reprezintă forma de relief specifică pentru Kolîma. În timp ce coborâm, în depărtare îmi atrage atenția o clădire – o imensă biserică ortodoxă cu cinci cupole aurite, asemănătoare, din toate punctele de vedere, cu uriașa Catedrală Hristos Mântuitorul din Moscova, dinamitată în 1931 și reconstruită identic în a doua jumătate a anilor 1990. Traversăm suburbii nesfârșite cu mici imobile din beton murdar, cu barăci din lemn, chioșcuri de răcoritoare în culorile Coca-Cola, garduri din tablă, toate răzlețe și părăginite.

Hotelul unde ne lasă șoferul nostru se află la doi pași de catedrala din

Magadan, nouă, aurită și foarte mare. A fost ridicată pe locul sediului Comitetului regional de partid, ras de pe fața pământului după dezmembrarea URSS... Revăd fotografia mării piețe, centrul puterii sovietice din această regiune periferică a țării, fotografie făcută la mijlocul anilor 1990 de către prietenul meu, fotografii polonez Tomasz Kijny, autorul unui album foarte bun despre Gulag. În lumina crepusculară a unei serii frumoase de vară, această imensă piață, pustie, este traversată doar de o siluetă ce cară în spate un bagaj greu. Piața este înconjurată de trei clădiri administrative din beton cenușiu, construite în stilul brejnevist din anii 1970. Una dintre ele, mult mai înaltă decât celelalte, se află încă în construcție: e sediul nou al Partidului Comunist. Autoritățile locale, stingherite de imobilul lor cu cinci etaje, au decis să ridice un sediu somptuos, demn de Partid; urma să fie un zgârie-nori al Magadanului, cu 15 etaje. A urmat însă perestroika, apoi criza economică și cea politică. Din lipsa bugetului, construcția a fost întreruptă în 1989. La începutul anilor 2000, clădirea a fost dărâmată, iar statuia imensă a lui Lenin, ridicată în fața Comitetului de Partid, desființată... În 2005, Biserica Ortodoxă a început construirea Catedralei Sfânta Treime, cea mai impunătoare dintre noile catedrale ortodoxe din Siberia.

Elsa și cu mine ne grăbim să ajungem la mare și să descoperim faimosul golf Nagaev, unde vasele venite de la Vladivostok își descărcău încărcătura umană. Ploaia s-a oprit și un soare frumos, de sfârșit de amiază, scaldă orașul. Mi-am amintit brusc scena din *Cerul Kolîmei*, în care Evgheniia Ghinzburg și doctorul Walter decid să sărbătorească, printr-o plimbare romantică de-a lungul golfului, faptul că medicului i se restituise pașaportul, ceea ce însemna, în mod oficial, sfârșitul suferințelor sale din lagăr. Era o seară frumoasă din scurta vară kolîmiană, la fel ca și azi.

„Ce miracol!” strigă Anton. „Unde este Nagaev? Parc-am fi la Neapole...” (...) „Neapole spui?” continuai eu. „Ei bine, de ce nu? Poate c-o să vedem într-o bună zi și adevăratul Neapole... Mi se pare că viața începe din nou... Încă nu suntem bătrâni.”

O, clipe nebune! Speranțe nechibzuite că ne vom recăpăta viața pe care ne-o furaseră! Glasuri secrete, abia perceptibile în străfundurile ființei noastre⁶.

Ca să ajungem la mare, o luăm de-a lungul bulevardului Lenin (fost Stalin până în 1956) care traversează centrul oraşului. Artera largă e destul de plăcută privirii, cu şirurile de imobile staliniste, neoclasice, în tonuri pastelate, cu lampadarele din fontă împodobite migălos cu secera şi ciocanul. Majoritatea clădirilor – aveam s-o aflu nu peste mult timp, din gura unui magadanian get-beget – au fost construite după 1945 de către prizonierii de război japonezi. 10 000 dintre ei fuseseră aduşi aici cu vaporul, de la Vladivostok.

Sunt foarte puţine autovehicule; un troleibuz învechit asigură transportul pe artera lungă de mai mulţi kilometri. De o parte şi de alta, toate „aspectele culturale” ale vieţii sovietice de provincie: cinematografe, institute tehnice, „parcul de cultură şi de recreare”, cu roata lui mare ruginită şi cu manejurile venite din altă epocă. Strada urcă brusc, până la o piaţă cu sens giratoriu în care stă împlântată o imensă antenă din împletitură metalică. De aici descoperim golful, la câteva sute de metri mai jos. În mod ciudat, bulevardul Lenin pare că se termină aici, continuându-se cu un drum cu desăvârşire pustiu, care alunecă înspre golf. Între oraş şi mare se întinde un imens teren viran, traversat de două sau trei drumuri prăfuite, unde se află două ansambluri foarte diferite de locuinţe.

La stânga se vede un cartier de barăci şubrede şi de case din lemn, cu coşuri subţiri pentru fum şi stâlpi de telegraf ce-mi aduc aminte de crucile făcute din două ţevi. Începând din 1940, cartierul este supranumit „Shanghai”: aici s-au stabilit, după eliberare, majoritatea deţinuţilor deportaţi. După ispăşirea pedepsei din lagăr, nu li se permitea să se întoarcă pe „continent”. Mai târziu, în a doua jumătate a anilor 1950, au mai fost şi cei care, eliberaţi, se întorceau la Magadan, după ce petrecuseră ceva vreme la Moscova. Izolarea de acolo era atât de dură încât se grăbeau să revină în Kolîma. Cei mai norocoşi reuşeau să închirieze câte un „colţ” dintr-o casă de lemn; majoritatea trebuiau să se mulţumească cu un biet pat, într-unul dintre numeroasele dormitoare improvizate în aceste imense barăci, care constituiau forma cea mai uzuală a locuinţelor din Magadan, ca în majoritatea oraşelor sovietice nou construite, începând din 1930, în Siberia, în Kazahstan sau în nordul extrem.

La dreapta se înfățișează un cartier diferit, dar la fel de dărăpănat, clădiri leproase cu câte cinci etaje, din cărămizi cenușii, numite *hrușciovki*; toate au fost construite începând din a doua jumătate a anilor 1950, sub Hrușciov, în încercarea de a rezolva imensa criză a locuințelor pe care o lăsaseră în urmă Stalin și distrugerile războiului. Acest gen de locuințe există și astăzi în majoritatea orașelor sovietice, dar ceea ce le oferă aici aspectul atât de dărăpănat – pe care-l voi regăsi în toate micile orașe din Kolîma – este faptul că toate au fost părăsite de locatarii lor. Ferestrele zidite, geamurile sparte, intrările ruinate, acoperișurile stricate vorbesc despre exodul masiv din aceste „regiuni-pubelă”, din fosta URSS, pentru care Kolîma este, fără îndoială, un exemplu desăvârșit.

O luăm spre „Shanghai”. Pe măsură ce ne apropiem, descoperim rămășițele locuințelor ce-mi amintesc de „zona” din Sucian, un orașel din Extremul Orient sovietic, într-o scenă din filmul lui Vitali Kanevski, *Nu mișca, mori, trezește-te!*: containere ruginite ce serveau drept locuințe, barăci tencuite cu chirpici care se crăpase și care, pentru că ușile de la ambele extremități fuseseră smulse, lăsau vederii culoarul central din care se intra în dormitoare. Am înaintat pe drumul noroios care șerpuia printre case. Unele – în special izbele din lemn, toate strâmbe – sunt încă locuite. Întâlnim câțiva oameni, în general proveniți din Asia Centrală sau chinezi. Cu timpul urma să aflu că cei din prima categorie constituie mâna de lucru majoritară din minele de aur încă în funcțiune, pe când ceilalți monopolizează comerțul cu amănuntul din regiune.

Coborâm din nou spre mare. O plajă imensă de pietriș cenușiu se întinde la poalele taluzului. Pe o porțiune de țărm sunt cabane din lemn și tablă, îngropate între fiare vechi, bidoane de combustibil, containere ruginite, epave de ambarcațiuni. Puțin mai departe se întrevăd resturile unui ponton pe jumătate scufundat. Acolo au debarcat primii deținuți. Până la mijlocul anilor 1930, vaporul care-i aducea de la Vladivostok acosta în golful Nagaev, iar deținuții erau debarcați în șalupe. Apoi s-au construit cheiurile unui modest port, 2 km mai la vest, unde puteau acosta vapoarele.

Pe această plajă pustie, aproape de „debarcaderul infernului”, mă cuprinse un val de tristețe. Totuși, peisajul era atât de frumos! Seara aceasta

de vară era la fel ca cea din august 1949, când „Marea Ohotsk strălucea sub o necruțătoare lumină plumburie. Munții liliachii se ridicau împrejur ca zidurile unei închisori”⁷.

După ce străbatem cam un kilometru de plajă, urcăm pe o scară șubredă până la un soi de vilă în stil elvețian, cu totul insolită în aceste locuri. E un restaurant nou-nouț unde se fac pregătiri pentru o nuntă. Nici nu se pune problema să fim serviți cu vreo băutură răcoritoare, personalul este mult prea ocupat. Ne continuăm drumul spre *hrușciovski*. În mijlocul acestui cartier pustiu, în care majoritatea clădirilor au unele ferestre zidite, răsare o baracă *Hot-Dog și Pizza*, decorată cu un gigantic hamburger din plastic. Zărim în depărtare un drum ceva mai aglomerat, cu barăci din anii 1930, înșirate pe lângă clădiri dărăpănate din beton, construite mai recent. Ajungem în ceea ce locuitorii din Magadan numesc „orașul de jos”, în care artera principală, *Portovaia ulița* („strada portului”), duce într-adevăr în portul aflat la doi kilometri depărtare. Începând din 1985, deținuții foloseau acest drum ca să ajungă la Lagărul de tranzit situat în afara orașului.

Încep să înțeleg mai bine topografia Magadanului. De o parte se află „orașul de sus”, unde locuiau cei „liberi”. În anii 1930 aceștia reprezentau mai puțin de 10% din populație, restul de 90% fiind deținuții. Puțin câte puțin, numărul celor „liberi” a crescut, statul făcând eforturi să atragă în „capitala Kolîmei” un număr tot mai mare de muncitori, tehnicieni, ingineri, funcționari, oferindu-le salarii bune și alte beneficii, faimoasa „gogoasă uriașă a marelui nord”. Începând din a doua jumătate a anilor 1950, dezmembrarea progresivă a sistemului de lagăre și obstacolele puse de autorități în fața plecării deținuților liberi pe „continent”, au făcut ca numeroși foști *zeki* să piardă orice legătură cu apropiații lor, după 10–20 de ani de detenție, și să rămână în cele din urmă acolo. Odată cu „boomul” construcțiilor din anii 1960–1970, majoritatea foștilor deținuți care, după eliberare, se înghesuiseră în cartierele insalubre precum „Shanghai”, au reușit să se mute în centrul Magadanului sau în orașul de jos. În cartierele defavorizate, au rămas doar ultimii sosiți – ca în toate orașele lumii. Chiar în acea seară, Miron Markovici, cel dintâi fost *zek* cu care urma să ne întâlnim în expediția noastră, mi-a confirmat intuiția în privința acestei

geografii a locuințelor din Magadan.

Ne trebuie aproape o oră ca să ajungem pe *Portovaia ulița* până la hotel. E noapte și ne-am cam rătăcit prin cartier.

Irina și Oleg ne așteaptă de ceva vreme în camera lor. Am întârziat. Miron Markovici, pe care-l contactasem încă din Sankt Petersburg, ne dăduse întâlnire la ora 19.00. Era deja trecut de ora 20.00. Refacem cu taxiul drumul pe care-l străbătusem pe jos. Miron Markovici locuiește în „orașul de jos”, nu departe de *Portovaia ulița*, într-una dintre acele locuințe înghesuite, construite în anii 1960–1970, la fel de ruinate precum cele din alte orașele rusești de provincie. Doar strigătul pescărușilor ne amintește că ne aflăm la malul mării. Încă din primul moment, Miron Markovici, în vârstă de 82 de ani, îmi evocă frumoșii bătrâni evrei pictați de Rembrandt: același chip brăzdat de riduri adânci, aceeași privire din care răzbate înțelepciunea omului trecut prin viață.

Căutați ultimele urme înainte să nu se șteargă. Urme? Nu înțeleg. Nu e cuvântul cel mai potrivit. Gulagul se află în genele noastre. Face parte din patrimoniul nostru genetic! (Urma să aflu, în timpul întâlnirii, că Miron Markovici era medic.) Cu atât mai mult în medii precum al meu. Această realitate a Gulagului a devenit o parte din mine încă din cea mai fragedă copilărie. Primul meu contact cu Gulagul? Da, desigur că mi-l amintesc, și încă foarte bine. Este chiar una dintre primele mele amintiri. Aveam vreo patru ani și nu voiam să-mi mănânc cașa. Tatăl meu a amestecat cu lingura în farfurie și a vărsat în ea chiselul⁸ meu favorit. Jocul acesta îl numeam de-a „BBK” (Canalul Marea Baltică-Marea Albă)⁹! Tatăl meu, un bărbat înalt, demnitar sovietic, avea mult umor. A doua amintire datează din anul școlar 1936–1937. Eram în clasa a III-a. Locuiam în centrul Moscovei, în „cartierele frumoase”, adică cele istorice, în Moscova lui Cehov și a lui Bulgakov, aproape de Iazurile Patriarhului. În clasa mea, copiii au început, literalmente, să dispară: în acel an, peste o treime dintre colegii mei au plecat din școală. Când am întrebat-o pe învățătoare unde sunt, mi-a spus că „s-au mutat cu părinții lor”. Știam că nu era adevărat, fiindcă mama și tata vorbeau acasă fără să se ascundă de mine. Auzisem că părinții lui cutare sau cutare au fost arestați, iar copiii plasați la un orfelinat, departe de Moscova. În clasă începuse să circule o poveste care ne fascina, despre copiii pe care un

vrăjitor rău îi transforma în bețe de chibrituri. Prin urmare, clase întregi puteau fi găsite în cutiile cu chibrituri... Apoi, într-o bună zi, tata, care era înalt funcționar, „șeful Biroului financiar al Combinatului de Construcții al Palatului Sovietelor”, îi spuse mamei: o să plec, așteptați-mă că mă întorc! A dispărut brusc. Dar nu a fost arestat. Fiindcă lucrurile se cam stricaseră, a decis „să preia frâiele” și să plece foarte departe, în provincie. Și-a găsit o slujbă mărunță – de contabil, dacă-mi amintesc bine, la Spitalul psihiatric din Simferopol, în Crimeea, unde avea prieteni buni, „roșiii”¹⁰ cu care luptase în timpul războiului civil. Ei l-au ascuns în timpul *Ejovșcinei*¹¹. E drept că mama se aștepta în fiecare seară să vină vreo mașină neagră și să ne aresteze, pe ea și pe mine. Pregătise și bagajele – al ei pentru lagăr, al meu pentru orfelinat. Dar nu s-a întâmplat nimic. Am continuat să merg la școală. Și apoi, în 1939, la reînceperea școlii, tata a apărut din nou. Și-a găsit un post într-un birou, după o „lungă boală”. În noiembrie 1941, am fost evacuați toți trei la Novosibirsk. Anii de război petrecuți acolo au fost teribili. Tata s-a îmbolnăvit cu adevărat, mama s-a angajat la uzină, iar eu mi-am continuat școala. Ne era foame tot timpul. Salvarea a venit în 1943, când ni s-a repartizat o bucată de pământ de 300 m², pe care am săpat-o și am cultivat cartofi și alte legume. Ne-am întors în Moscova la sfârșitul anului 1944. În 1945 am dat examen la Facultatea de Medicină. Am fost admis la al treilea institut de medicină din Moscova, dar în 1946 s-a mutat la Riazan. În acest oraș m-a găsit Gulagul, dacă pot spune așa. Aveam un mic cerc de prieteni și unii dintre ei – eram cu toții în Comsomol – au început „să facă politică” – desigur, nu în sensul sovietic al termenului. Nu, au început să-i recitească pe „clasicii” marxismului, să se întrebe ce se petrecuse în primele luni ale războiului, despre cvasiprăbușirea regimului, să-și pună unele întrebări despre „geniul militar” al lui Stalin, despre căderea în dizgrație a lui Jukov, care era cel mai popular dintre toți marii noștri conducători militari, despre foametea ce lovise numeroase regiuni – era iarna lui 1946–1947. Nu eram naivi. Știam că nu trebuie să vorbim despre astfel de lucruri altundeva decât pe stradă și de preferință doar în doi, între prieteni de nădejde. Știam că sunt ciripitori peste tot. Nu pot spune că mă interesau cu adevărat toate acestea, eram un „bun comsomolist”, foarte naiv și pasionat de cursurile mele de medicină. Dar la vârsta aceea prietenia este sfântă! S-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple. Colegii mei au fost arestați. S-a regizat un „complot”. Am fost încadrat, evident, în grupul „complotiștilor” și condamnat la 25 de ani plus încă 5¹² și trimis în Lagărul din Ekibastuz, în Kazahstan, la minele de cărbune. Nu peste mult a sosit și Soljenițin acolo. Dar, desigur, nu l-am întâlnit. Eram atât de mulți!

E trecut de miezul nopții când îl părăsim pe Miron Markovici. Mi-a oferit o carte de convorbiri, pe care a scos-o împreună cu alți *zeki*, la începutul lui 1990. Urma să revenim a doua zi, după cum am promis. Avea să ne povestească mai detaliat experiența lui din lagăr și despre viața de după aceea. Dar ne-a prevenit imediat: „Experiența lagărului – și aici sunt perfect de acord cu Șalamov – este în mod absolut, profund, o experiență total negativă. Lagărul a fost pentru toți o școală a descompunerii. Omul iese de acolo cu adevărat traumatizat. Întregul nostru popor a fost afectat de această experiență colectivă. Gulagul ne-a pătruns în gene”.

[6](#) Evguenia Guinzbourg, *Le ciel de la Kolyma*, Éditions de Seuil, 1980, p. 510.

[7](#) Evguénia Guinzbourg, *Krutoi marșrut* (Le Vertige), Moscova, Ed. Sovetskii Pisateli, 1990, p. 233. Traducerea acestui pasaj este făcută de către Luba Jurgenson, în „Peysages du désastre”, *Revue des deux mondes*, 2010, nr. 10–11, p. 126.

[8](#) Un sirop de fructe legat cu amidon.

[9](#) Acest canal, construit între 1932 și 1933, este cel dintâi șantier stalinist, realizat exclusiv prin munca forțată a peste 100 000 de deținuți ai Gulagului.

[10](#) Nume dat foștilor luptători în războiul civil (1918–1921).

[11](#) Nume dat perioadei Marii Terori (1937–1938), în cursul căreia Nikolai Ejov a condus poliția politică, NKVD.

[12](#) 25 de ani de lagăr și 5 de exil, după executarea pedepsei.

15 august

Îmi regăsesc tovarășii de călătorie la bufetul hotelului. Mirosul mâncărurilor care fierb înăbușit, chipul femeii care servește și rostește cu voce obosită meniul de la micul dejun – ficat de porc, chiftele, cârnați, hrișcă, cașă din ovăz –, bucata de tifon de pe masa din plastic la care ne-am așezat, mirosul de tutun ce mă înăbușă – majoritatea fumează aici, Irina, Oleg și alți vreo zece clienți din hotel – toate acestea mă aruncă înapoi în timp, acum vreo 30 de ani. Îmi revine în minte bufetul din corpul nr. 5 al Universității din Moscova, unde coboram cu soția și copilul ca să luăm micul dejun cald, înainte de cursuri. Iau un pahar cu ceai și un pic de cașă (din hrișcă) ca să fiu pregătit pentru ziua lungă care ne aștepta. Dincolo de geamurile aburite, o ceață groasă s-o tai cu cuțitul și burniță. Irina și Oleg anunță programul: vizită la muzeu, unde una sau două săli erau rezervate muncii forțate din Kolîma, inventarierea și fotografierea pieselor expuse și a celor din depozit. Seara, doi dintre noi se întorceau la Miron Markovici, ceilalți doi urmând să discute cu un alt veteran al Gulagului, Vasili Ivanovici Kovaliov.

În drum spre muzeu trecem pe strada Karl Marx, prin fața monumentului lui Berzin, cel dintâi conducător al *Dalistroi*, cel care a organizat, începând cu 1932, Lagărul de muncă forțată din Kolîma. Oleg îmi spune:

Închipuie-ți că acest monument dedicat lui Berzin a fost ridicat... în 1989, în plină perestroika, cu ocazia celei de-a 50-a aniversări a orașului Magadan, care a căpătat acest statut în 1939 (înainte, Magadanul nu era oficial decât un simplu oraș). Pentru mulți dintre cei de aici, Berzin este marele fondator al Magadanului, marele constructor, pe scurt, în limbajul de astăzi, „managerul eficient”! Mi s-a spus că există chiar și o stradă Berzin, trebuie s-o găsim! În schimb, ar fi inutil să căutăm aici o stradă Varlam Șalamov sau Evgheniia Ghinzburg.

Ajunși la muzeu, suntem conduși ceremonios prin niște culoare pustii interminabile, până la biroul directorului. Totul – începând de la ușa dublă capitonată, semn al preeminenței directoriale, mobilierul greu din anii 1970, fără a mai pune la socoteală personajul însuși, un bărbat roșcat și burtos – emană traiul bun a *zastoi* brejneviste. În mod evident, Serghei Grigorievici Bekarevici nu este prea încântat să vadă grupul nostru străin. Doi petersburghezi de la *Memorial* și doi francezi, înarmați cu aparate de fotografiat și altă aparatură electronică. Irina îi prezintă proiectul muzeului virtual al Gulagului – nu auzise despre el – și care este scopul călătoriei noastre: să fotografiem pentru site și să inventariem toate obiectele referitoare la Gulag și, în general, la represiunile staliniste, aflate în custodia muzeului, inclusiv în depozite.

Dar de ce mereu același interes obsesiv pentru „paginile întunecate” ale istoriei noastre? (Cererea făcută îl exasperase vizibil pe Serghei Grigorievici.) Kolîma, regiunea frumoasă a Magadanului, nu înseamnă doar muncă forțată, Gulag și represiune. Ce era aici înainte? Nimic, doar câțiva crescători de reni, o cultură primitivă! Ce vedeți acum? Un oraș măreț, cu operă, palate de cultură, bulevarde frumoase, o catedrală superbă, cea mai mare din întregul Extrem Orient rus! Ați văzut catedrala? Regiunea noastră are deschidere spre viitor, nu spre trecut! Da, știu, la voi, în Sankt Petersburg, în Franța, tema Gulagului e la modă printre intelectualii de stânga precum Lévy¹³ – chiar așa, știți despre cine vorbesc, zise întorcându-se către mine, despre cel care a mers pretutindeni unde-și vâra NATO nasul, în Libia, la Sarajevo, în 1990, când i-ați bombardat pe sârbi și ați luat apărarea musulmanilor – tocmai cei care v-au înecat cartierele de la periferie în foc și sânge, ca să vă mulțumească!

După lunga tiradă antioccidentală, antipetersburgheză și antimoscovită, vine și decizia: nici vorbă să ne lase „să cotrobăim” prin colecțiile muzeului, nici nu se pune problema să fotografiem „orice”. Responsabilul grupului, Irina, i-a adus o listă cu obiectele pe care dorea să le fotografieze pentru „muzeul virtual al Gulagului”. El trebuia s-o ștampileze și să-și dea, sau nu,

acordul. Dar nu pentru mai mult de zece piese. E interzis să folosim trepiedul pentru a fotografia. Avem de ales. Directorul-adjunct și doi paznici „ne stau la dispoziție” ca să ne conducă și să ne supravegheze să nu încălcăm regulile stricte ce ni se impuseseră.

Irina a izbucnit: „E prima dată când văd așa ceva! Și am vizitat destule muzee!”.

Flancați regulamentar de directorul-adjunct și de paznici, străbatem câteva săli alocate geografiei, florei și faunei din regiune (taxidermiștii locali avuseseră ceva de furcă!), înainte să ajungem în sala rezervată istoriei regiunii Kolîma. Muzeul e deschis de peste două ore, dar nu se află nici picior de vizitator în această zi de vară. Toate storurile sunt coborâte. Paznicii aprinseră neoanele. Decorul este rudimentar: culoarele dintre vitrinele unde sunt expuse piesele mai mici, fotocopii din arhivele administrației lagărelor, obiecte din viața cotidiană a deținuților – linguri, căni, farfurii din aluminiu, matricole, bucăți de sârmă ghimpată. Pe podiumurile din lemn sunt expuse obiectele mai voluminoase: roabe din lemn sau din metal de diferite dimensiuni și forme. Ca să mă regăsesc printre aceste roabe, va trebui să recitesc diseară „Roaba I” și „Roaba II”, două povestiri ale lui Șalomov dedicate acestei ustensile.

Nu poți îndrăgi o roabă. Nu poți decât s-o urăști. Ca orice muncă fizică, la Kolîma, să muncești cu roaba e mult mai degradant, căci a căpătat caracter sclavagist. Se cere o anumită îndemânare, atenție și chef de muncă.

Îndată ce trupul a înțeles acest minimum necesar, a împinge o roabă devine mai ușor decât să manevrezi cazmaua, să spargi cu târnăcopul sau să dai la lopată.

Toată greutatea stă în a menține echilibrul. (...) ¹⁴

Printre toate aceste roabe, târnăcoape și cazmale, mi-a atras atenția un obiect: o stea mare din lemn cenușiu împodobită cu beculețe roșii. Stătuse deasupra porții lagărului. Mi-am amintit versul Annei Ahmatova, „Steluțele

morții pluteau deasupra noastră”¹⁵.

Legende ce însoțesc obiectele sunt sărace – doar numele locului și al lagărului, nicio altă informație care să permită refacerea originii piesei: când, unde și cine a găsit-o? cum a ajuns în muzeu? În vreme ce Irina și Oleg protestează împotriva amatorismului și a „sovietismului” acestui loc, unde totul îi indispușe, eu încerc să leg o conversație cu directorul-adjunct, al cărui nume îmi spune ceva. Da, desigur, Aleksandr Sergheevici Navazardov, un erudit local de care am citit mai multe articole publicate într-o revistă necunoscută, *Kraevedceskie zapiski*, editată la Magadan, la începutul anilor 1990, și pe care mi-a trimis-o Tomasz Kijny.

— Știți, am citit cu mare interes articolele dumneavoastră despre începuturile Magadanului, despre construirea șoselei din Kolîma.

— M-ați citit?

Am spart gheața. Aleksandr Sergheevici m-a citit și el...

— *Istoria statului sovietic*¹⁶ a dumneavoastră, pe care am descoperit-o la începutul lui 1990, m-a ajutat mult în studiile mele. Eram proaspăt profesor de istorie, dogmele și interpretările canonice se năruiau, manualele de istorie de care dispuneam erau de neutilizat. Cartea dumneavoastră mi-a făcut un mare serviciu!

Aleksandr Sergheevici îmi povestește că are – ca majoritatea rușilor – două slujbe, ca să-și poată atinge ambele scopuri. La Universitatea din Magadan și la muzeu. El a creat – în 1992 – expoziția permanentă despre istoria Kolîmei, pe care tocmai o vizităm. La drept vorbind, mi-a explicat el, mai există o a doua sală, întotdeauna închisă „din lipsă de personal”, dar o va deschide pentru noi. I-ar fi plăcut să scoată la lumină vitrinele, să adauge unele documente pe care le descoperise între timp în Arhivele Naționale din Magadan. Deduc că relațiile lui cu directorul nu sunt destul de bune. Conflictul clasic dintre administrator și eruditul pe poziție de subaltern. Încrezător, Aleksandr Sergheevici are inițiativa de a ne călăuzi prin expoziția „lui”. Vitrină după vitrină, istoria Kolîmei se perindă prin fața noastră.

Până la sfârșitul anilor 1920, Kolîma rămăsese „ultima frontieră” a *Far*

Eastului¹⁷ sovietic, o regiune aproape neexplorată. Văzută de sus, părea o mare de munți stâncoși și golași. Pustietate nesfârșită cât vedeai cu ochii. Cel dintâi european care a străbătut-o a fost polonezul Jan Czerki, geograf, geolog, paleontolog și explorator, exilat în Siberia, ca multe alte mii de compatrioți, de către țarul Alexandru al II-lea, pentru că a participat la insurecția poloneză din 1863–1864.

Până în 1930, puterea centrală rusă, apoi cea sovietică, nu au exercitat decât o autoritate formală asupra acestor imense întinderi – peste 1 000 000 km, dacă adăugăm și suprafața bazinelor celor două mari fluvii, Kolîma și Indigirka, care delimitează *grosso modo* aria geografică desemnată sub numele de Kolîma – locuită de câteva zeci de mii de eveni și yukargirzi, popoare nomade siberiene care trăiau din creșterea renilor, pescuit și vânătoare. Totuși, în 1916, exploratorii au descoperit cel dintâi zăcământ de aur în valea Srednekanului, un afluent al Kolîmei. Descoperirea s-a confirmat în 1928. Un aventurier, un anume Polikarpov, a scos la iveală bogate zăcăminte aurifere, existente pe malul Bezymianny, un afluent al Srednekanului. Zvonul despre acest Eldorado s-a răspândit imediat. Sute de căutători de aur, majoritatea sosiți din Iakuția, s-au năpustit către valea Srednekanului, înainte ca antrepriza de stat, Soyuzoloto, să primească monopolul prospecțiunilor și al explorării în regiune. În iulie 1928, a sosit de la Moscova „prima expediție geologică din Kolîma” – 22 de geologi conduși de Iuri Bibilin – care și-a instalat „baza” la Ola, un mic port la Marea Ohotsk, la 20 km vest de golful Nagaev. Prospecțiunile individuale au fost interzise la începutul lui 1929. Toți prospectorii și căutătorii de aur au fost obligați să cedeze către Soyuzloto tot minereul de aur pe care-l dețineau, „la prețul fix de o rublă și 13 copeici pe gram”. În iunie 1929, „prima expediție geologică din Kolîma”, care primise întăriri odată cu sosirea unui nou grup de specialiști veniți din Iakutsk, a instalat o a doua bază în golful Nagaev, acolo unde, peste trei ani, avea să înceapă construcția orașului Magadan. În septembrie 1929, responsabili expediției publicau un raport triumfal, în care anunțau că lanțul muntos Cerski, din bazinul superior al Kolîmei, era un imens teren aurifer de 700 km lungime și 200 km lățime, deținând cele mai importante

rezerve din lume. Soyuzzoloto a primit imediat toate dotările necesare. Cu toate acestea, erau derizorii: 150 de cai, 300 de reni, 25 de sănii, 100 de câini. Cel mai mult lipseau oamenii... Fără mână de lucru, antrepriza de stat nu a putut conta decât pe activitatea prospectorilor de aur care, constrânși de clandestinitate, nu s-au înghesuit să-și cedeze producția la un preț atât de mic. Cantitatea de aur centralizată de Soyuzzoloto nu a depășit 274 de kilograme în 1930, 153 de kilograme în 1931, și a rămas nesemnificativă în raport cu imensul potențial al regiunii. În acest context, pe 13 noiembrie 1931, Consiliul Muncii și al Apărării URSS a instituit printr-un decret, *Dalistroi*, însărcinat cu prospecțiunea și exploatarea zăcămintelor aurifere și cu construirea drumurilor care să permită accesul spre aceste zăcămintele în partea superioară și mijlocie a bazinului Kolîmei și al afluenților ei, pe o suprafață de peste 400 000 km². *Dalistroi* a primit un capital considerabil și a fost exonerat de orice impozit sau taxă. Pe lângă acestea, beneficia și de un soi de „extrateritorialitate”: imensa suprafață de sub controlul său – care, prin urmare, ajungea la 2 000 000 km²! – era administrat direct de atotputernicul său director, numit de cea mai înaltă autoritate a Partidului, *Biroul Politic*, el însuși aflat în subordinea lui Stalin. În sfârșit, și cel mai important, a primit mână de lucru inepuizabilă: deținuții. Cu doi ani înainte, în iunie 1929, se adoptase o reformă penală decisivă. Toți deținuții condamnați la pedepse de peste trei ani, până atunci încarcerați în închisori, urmau să fie transferați în lagăre de muncă forțată, care erau gestionate de către OGPU, poliția politică. De altfel, un înalt conducător al OGPU, Eduard Berzin, a fost numit la conducerea *Dalistroi*.

„Eduard Petrovici era un om remarcabil, care avea cultură europeană, leninist autentic, un veritabil făuritor al comunismului, un idealist. Nu avea nimic în comun cu *cekiștii* sadici ce i-au urmat la conducerea *Dalistroi* în 1937!”, ne explică Aleksandr Sergheevici, oprindu-se în fața celor două vitrine dedicate responsabilului celui mai important și mai sinistru complex concentraționar al Gulagului.

În prima vitrină, într-o fotografie din 1935, îl vedem pe Berzin, cu chelie și bărbuță ca a lui Lenin, îmbrăcat cu un bluzon din pânză groasă și încins

cu o centură din piele. Alte fotografii îl prezintă pe Berzin în familie, cu soția lui, Elsa, și cu cei doi copii, fiul Petia, și fiica Mirza. Mi-am amintit despre o altă fotografie într-o ipostază particulară, publicată în superbul volum al lui Tomasz Kijny, *Gulag*, în care Eduard Berzin poartă o manta îmblănită de urs și șapcă asortată, cu urechile lăsate, și stă în fața unui Rolls-Royce, la volanul căruia a străbătut singurul drum al Kolîmei, construit cu prețul vieții deținuților, ca să poată controla personal modul în care avansau lucrările. Această mașină de lux i-a fost oferită chiar de Stalin, în 1934, drept recompensă pentru că, în numai doi ani, înzecise producția de aur livrată Moscovei. Automobilul Rolls-Royce aparținuse înainte Nadejdei Krupskaia, văduva lui Lenin...

Născut în 1893, într-o familie de țărani letoni, Eduard Berzin și-a făcut ucenicia ca zugrav, apoi a reușit să intre la Academia de Arte Frumoase din Berlin, unde a cunoscut-o pe viitoarea lui soție, Elsa Ianovna Mittemberg, tânără pictoriță la Școala de Arte Frumoase din Riga. A venit Primul Război Mondial. Ca toți tinerii din generația lui, Eduard Berzin a trecut prin proba focului, a tranșeelor, a morții în masă. După ce bolșevicii au preluat puterea, s-a aflat în fruntea unui detașament de elită de trăgători letoni, însărcinat cu protecția personală a celor mai înalți demnitari ai noului regim. În martie 1918, detașamentul său asigura protecția trenului în care Lenin și membrii guvernului bolșevic mergeau de la Petrograd la Moscova, de unde aveau să conducă țara pe mai departe. Remarcat de Lenin, Berzin a câștigat neîntârziat încrederea lui Feliks Dzerjinski, primul conducător al CEKA, poliția politică bolșevică. A făcut o fulminantă carieră în „organele” securității de stat, mai întâi pe fronturile războiului civil, apoi, în anii 1920, în birourile Secției speciale, însărcinat cu supravegherea cadrelor militare. Adevărata promovare a venit în 1928, când Stalin i-a încredințat sarcina de a duce la bun sfârșit construcția celui mai mare combinat de celuloză și de fabricare a hârtiei din țară, în Ural. Combinatul de la Vișera a fost primul mare combinat din cel dintâi plan cincinal, care a funcționat, exclusiv, cu forța de muncă a condamnaților – în 1931, data finalizării acestui imens complex, lucrau acolo peste 70 000 de deținuți. În 1929–1930, Berzin a mers în Germania și în Statele Unite ca să cumpere, în devize, mașini și

echipamente. În ciuda numeroaselor dificultăți tehnice, a realizat la timp proiectul ce i se încredințase: în iulie 1931, combinatul a fost pus în funcțiune. Berzin a câștigat astfel reputația unui manager eficient. În noiembrie același an, Stalin în persoană i-a încredințat o misiune de o și mai mare importanță strategică pentru Uniunea Sovietică: să exploateze imensele zăcăminte de aur din Kolîma. Trei luni mai târziu, la 4 februarie 1932, *Sahalin*, însoțit de un spărgător de gheață, a străbătut, nu fără greutate, ghețurile Mării Ohotsk, aruncând ancora în golful Nagaev. A debarcat un mic grup de deținuți, majoritatea ingineri minieri și geologi, un detașament de pază și Eduard Berzin însuși, însoțit de colaboratori apropiați. Participaseră cu toții la „aventura” de la Vișera. Au fost descărcate și zece tractoare și zece vehicule americane Ford.

Primul an a fost consacrat mai ales viitorului oraș, Magadan, și câtorva kilometri de drum care să lege golful de cel dintâi lagăr numit „Kilometrul 4”. În calitate de conducător al *Dalistroi*, organism însărcinat cu amenajarea și exploatarea unei imense regiuni de câteva sute de mii de kilometri pătrați, Berzin dispunea de putere absolută, de fonduri și resurse nelimitate în ceea ce privește mâna de lucru. Nicio administrație concurentă (comitet de soviet, comitet de partid) nu s-a amestecat în deciziile sale. La sfârșitul anului 1932, peste 11 000 de deținuți au fost aduși cu vaporul de la Vladivostok, în golful Nagaev. Doar 1 000 dintre ei au fost repartizați extragerii aurului. Toți ceilalți au fost duși la construirea drumului strategic spre zăcămintele aurifere, situate la nord de Magadan, având ca instrumente doar cazmele, târnăcoape și roabe. În anul următor, Berzin a primit 17 000 de noi deținuți și alți 15 000 în 1934. La sfârșitul acestui an, aproape un sfert dintre deținuți lucrau la extracția prețiosului metal. La Moscova, au fost expediate cinci tone și jumătate de aur, de zece ori mai mult decât în 1932, de 35 de ori mai mult decât în 1931. În trei ani au fost construite 100 de clădiri în Magadan și peste 400 km de drum: „șoseaua Kolîmei”, lată de doar 5 m, permitea accesul la principalele zăcămintele aflate în exploatare. Aleksandr Sergheevici Navazardov ne amintește că în 1935 existau, totuși, doar 90 de Forduri și 120 de tractoare. Cei dintâi deținuți au ajuns pe jos, sub o escortă serioasă, în lagărele unde erau

repartizați, uneori la 100–200 km de Magadan, apoi și mai departe, pe măsură ce avansa construirea „șoselei Kolîmei”. Începând din 1935–1936 s-a generalizat transportul deținuților cu camionul. Transportul proviziilor în acei primi ani s-a făcut cu cai de samar, iar în timpul iernii, pe apă, cu sănii trase de câini sau reni. În lunile de iarnă, convoaiele cu provizii și materiale făceau 25–50 de zile până în lagărele din centrul Kolîmei, în funcție de condițiile meteo. O pereche de reni de tracțiune transportau 100 de kilograme, un atelaj tras de zece câini, până la 150 de kilograme. În 1935, *Dalistroi* deținea 5 300 de cai, 4 500 de reni și 900 de câini de atelaj. Motorizarea transportului a avut loc abia în a doua jumătate a anilor 1930; în 1939, *Dalistroi* dispunea de un parc auto de 400 tractoare și 800 de camioane care asigurau transportarea deținuților, la acel moment, din ce în ce mai mulți și pe distanțe din ce în ce mai mari, pe o rețea de drumuri de 1 000 km¹⁸.

Anii 1935–1936, explică Aleksandr Sergheevici, au fost „excelenți”. În doi ani, producția de aur a sporit de șase ori, ajungând la 33 de tone! Kolîma continua să fie „principala rezervă în devize” a URSS. Cu ce preț? Numărul deținuților a crescut de două ori, ajungând la 70 000, la sfârșitul lui 1936. Poate fi făcut ușor un calcul: productivitatea fiecărui deținut a crescut de trei ori. Berzin era obsedat de „raționalizare” și de rezultatele ei. A pus chiar el la punct o nouă roabă, cu o capacitate de patru ori mai mare decât cea utilizată până atunci de căutătorii de aur. „Au fost fabricate sute de mii, aduse de pe continent într-o încărcătură mai prețioasă decât vitaminele”, scria Șalamov¹⁹. Berzin a impus și norme pe care deținuții erau obligați să le facă. În 1933, norma zilnică de extracție a nisipului aurifer era de 1 m³. În anul următor a crescut la 2 m³. În 1936, pentru aceeași rație de pâine și o strachină de supă chioară, directorul *Dalistroi* cerea între 4 și 6 m³ pe zi, în funcție de zăcământ. Câți deținuți au plătit cu viața lor pentru aceste realizări? Cifrele anuale privind mortalitatea în lagărele Kolîmei nu au fost făcute publice întotdeauna. Statisticile disponibile nu se referă decât la mortalitatea globală în Gulag, așa cum au fost consemnate de Administrația penitenciară: 13,8% pe an în 1933, 4,5%

în 1934, 3,6% în 1935. A crescut la 7% în 1938, culminând cu 20% în perioada 1942–1943. Ca atâția alți înalți demnitari din „vechea gardă leninistă”, Berzin a fost arestat și executat în 1938.

„Cum ar putea fi judecat pozitiv un om ca Berzin?”, întreabă Oleg, vizibil furios. A urmat o discuție aprinsă despre „specificitatea” acestei prime generații de cekiști, aproape în întregime decimată în timpul Marii Terori din 1937–1938.

Faptul că au fost victimele sistemului pe care ei înșiși l-au creat nu îi exonerează cu nimic, comentează Irina. Dar, evident, e mult mai complicat decât în cazul nazismului. La noi a existat o graniță foarte subțire între călău și victimă. De aici și această iluzie, împărtășită de către mulți și în zilele noastre, inclusiv de unii dintre aceia interesați de cheștiunea Gulagului și a represiunilor, de aici și această admirație pentru eroul leninist romantic, plecat să cucerească *Far Eastul*, gata de orice pentru „a da aur” țării sale și pentru a clădi o lume nouă pe pământurile virgine ale Siberiei!

Apropo de iluzie, nu pot să nu mă întorc cu gândul la un interviu dat la începutul anilor 1970 de văduva lui Berzin, Elsa Ianovna, unei jurnaliste. După 40 de ani, iată cum își rememora viața în Kolîma această primă „regină a Kolîmei” care, între timp, petrecuse și opt ani în lagăr ca „soție a unui dușman al poporului”.

Am luat vaporul din Vladivostok spre Kolîma, în noiembrie 1932. Eduard Petrovici s-a întors în august la Moscova, ca să-i raporteze lui Stalin, Ordjonikidze, lui Rudzutak și altor înalți demnitari de stat cum avansa treaba; decisesem să plecăm împreună cu copiii. Au urmat nouă zile de traversare groaznică, marea fiind foarte agitată. Toată lumea de la bord era bolnavă. Când am ajuns, într-un final, în golful Nagaev, conducătorul Motranului, (Transportului maritim), Ernest Ottovici Lapin, a urcat la bord și ne-a spus că furtuna distrusese toate ambarcațiunile și că nu rămăseseră decât două-trei șalupe. Eduard Petrovici a fost foarte dezamăgit de această veste proastă. Trebuie construit urgent un port

demn de numele de aici, a spus el. Ca să se descarce vaporul, trebuia așteptat ca golful să înghețe. Eduard, copiii și cu mine am reușit, nu fără greutate, să ajungem pe uscat cu șalupele. În jurul nostru, se întindea o natură virgină, austeră, dealuri înalte, neprimitoare. Câteva case din trunchiuri de brad și corturi. Cu toate acestea, ni s-a organizat o primire frumoasă, cu orchestră alcătuită din instrumente de suflat. Era multă lume, îndeosebi soldați demobilizați și grăniceri. Am străbătut 3–4 km în sănii trase de câini, până la casa pregătită pentru noi. Nu ne-am simțit bine în ea, încă din prima zi. Era rece și neprimitoare. Prin urmare, a fost transformată în club-bibliotecă. La Magadan i se spunea DIPR (Casa pentru personalul tehnic și pentru ingineri). Din fericire, în iarna următoare ni s-a pus la dispoziție o casă mai confortabilă, mai călduroasă. În primăvară am construit chiar o seră. Copiii au plantat castraveți, ridichi și chiar flori. Fiica mea adora florile. Am făcut ronduri. Din păcate, nu creștea orice floare în Kolîma. Dar am reușit să plantăm trandafiri, florile preferate ale lui Eduard.

Cum trăiam? Eduard Petrovici era ocupat de dimineța până seara cu responsabilitatea lui de director, cu producția. Eu mă îngrijeam de casă. Copiii mergeau la școală, la Nagaev, indiferent de vreme. Într-o zi, Petia i-a cerut lui taică-său să-l ducă la școală cu mașina. „O să mergi pe jos, ca toată lumea!”, acesta a fost răspunsul lui.

Eduard Petrovici era fericit să vadă orașul crescând sub ochii lui. La început, iluminatul se făcea cu lămpi cu gaz. Ce bucurie a fost când s-a pus în funcțiune centrala electrică! Totuși, nu ni se dădea curent decât câteva ore pe zi. Apoi s-a construit prima locuință din piatră. Toată lumea era îngrijorată: aveau să țină fundațiile dacă pământul era înghețat până la o așa adâncime? În cinci ani s-a clădit enorm. Desigur, cea mai mare mândrie ne-a adus-o prima școală. Din acel moment, copiii nu mai erau nevoiți să meargă kilometri întregi până la Nagaev, pe timp de noapte! Eduard Petrovici era fericit ori de câte ori vedea luminile aprinzându-se. Într-o seară, când ne plimbam amândoi, mi-a spus: „Vezi luminile astea strălucitoare? Amintește-ți cum era înainte, când nu era nimic aici, iar acum e un oraș nou, un oraș socialist născut din temelii!”

De câte ori mă întâlneam cu femeile, nu vorbeam despre nimic altceva decât despre cum avansa planul de producție, despre viața nouă ce se năștea în acele locuri dezolante. Aveam club, teatru, cinematograf, artiști. Nu te plictiseai! Primăvara, când începea sezonul de prospecțiune a aurului, ne întrebam cu toții cât aveau să mai scoată în acel an. Erau puține mașini; totul se făcea manual. Dar cel mai important era să se construiască drumul care ducea la zăcămintele. Cât de greu a fost să se facă acest drum, artera aceea importantă! Cât sânge rău și-a

făcut Eduard Petrovici din cauza asta! (...) Într-o bună zi, i-au adus cu vaporul un Rolls-Royce. Nadejda Konstantinovna Krupskaia circulase cu el. Îmi amintesc ziua când Eduard Petrovici a venit cu automobilul. Îl conducea Ivan Krumin, șoferul nostru. Era iarnă. Făcusem pelmeni²⁰ și chiftele din carne. Firește că Rolls-Royce-ul nu se prea potrivea climei din Kolîma, așa că soțul meu și șoferul erau nevoiți să se înfășoare în blană de urs, pentru că mașina nu avea încălzire. Apoi Eduard Petrovici a învățat să conducă chiar el această automobil pe care-l iubea. Cu Rolls-Royce-ul ne-am dus la inaugurarea primului pod peste Kolîma. Un eveniment extraordinar – vă imaginați: un pod ce traversa un măreț fluviu siberian. S-au ținut discursuri frumoase, a cântat orchestra, o ceremonie cu adevărat deosebită. Când Eduard Petrovici a tăiat panglica, au început cu toții să strige „ura”. Apoi Rolls-Royce-ul nostru a traversat cel dintâi podul. (...)

Pentru soțul meu, munca la Kolîma era ceva extraordinar de exaltant. Totul era neatinat, nou, iar posibilitățile de dezvoltare imense! În 1933, noi, soțiile cadrelor, am organizat prima expoziție agricolă din regiune. Rezultatul a fost extraordinar. Aici, în Kolîma, s-au cultivat roșii, castraveți, ceapă, morcovi, ridichi. Și ce ridichi, cât o farfurie! Fiica noastră visa să devină agronom. Începând din martie, mâncam legume din sera de care se ocupa Mirza. Tatăl ei era fermecat. Cât despre Petia, el lua lecții de pian. Într-o zi ne-a cântat „Marmota” lui Beethoven. Eduard era în al nouălea cer!

Munca îl epuiza pe soțul meu. De mai multe ori a fost adus acasă pe targă: avea dureri mari de spate. O singură dată, în timpul tuturor acelor ani de muncă la Kolîma, Eduard a găsit timp să meargă la vânătoare. Era 15 august, ziua lui Petia. Ce fericit a fost băiatul nostru! Îmi amintesc că-n ziua aceea a împușcat patru rațe și-o găscă sălbatică. Eram foarte bucuroși.

Îmi plăcea să merg la plimbare cu Mirza și cu Jack, câinele-lup pe care îl aveam, în împrejurimile Magadanului. Urcam adeseori pe dealul Marcekan, de unde se desfășura o splendidă panoramă a orașului și a golfului. Făceam fotografii. În zilele de sărbătoare mergeam cu toții, cu mașina, să ne plimbăm în pădure, la 47 km de casă. Era acolo un râuleț străjuit de plopî înalți. Copiilor le era mai bine decât la Moscova: spațiu, natură, aer curat! (...)

Eduard iubea natura. Îi plăcea să glumească, adora muzica. El nu cânta, dar aveam niște discuri superbe cu Orchestra simfonică din Philadelphia, pe care le adusesese din Statele Unite. Îi plăceau mai ales Ceaikovski, Grieg și Schubert. Muzica ne lumina viața, a noastră și pe cea a locuitorilor din acest minunat ținut al

Kolîmei. Fiecare vapor care sosea era primit cu orchestra. Chiar și acolo unde

oamenii își îndurau chinul muncind din greu, pe șantiere sau în mine, era întotdeauna muzică în zilele de sărbătoare, orchestre... fiindcă asta ridica moralul. Dar Eduard Petrovici nu neglija nici stomacul! Aprovizionarea era bună, iar peștele nu lipsea din farfurii. Eduard Petrovici ne spunea mereu: „Dacă hrănești bine omul, atunci poți să-i ceri și să muncească!”. Avea grijă de muncitori... Pleca adesea în misiune după cele mai îndepărtate zăcăminte. Nu promitea nimic din ce nu putea face. Îi plăcea să stea de vorbă cu oamenii simpli, cu muncitorii. Ei îi răspundeau cu aceeași monedă. Le plăcea să vorbească cu directorul lor și-i mărturiseau păsurile²¹.

Această viață frumoasă avea să fie întreruptă brutal, în decembrie 1937. Dar mai înainte, în cursul anului 1936, Berzin, care tocmai primise prestigiosul ordin „Lenin”, pentru „contribuția sa excepțională la dezvoltarea economiei sovietice”, a avut răgazul să-și ducă soția în „scumpa lor Italie”. Au vizitat Roma, Veneția, Florența, Sorento, petrecând timp îndelungat în muzee, admirând operele de artă și arhitectura italiană...

În vara următoare, Berzin nu și-a mai putut lua concediu. Toți responsabilii regionali ai Partidului și ai NKVD au fost mobilizați ca să pună în aplicare „operațiunile represive secrete în masă”, ordonate de Stalin și de către comisarul poporului pentru afacerile interne, Nikolai Ejov. Vreme de 16 luni, din august 1937 și până în noiembrie 1938, peste un milion și jumătate de „elemente sociale nocive”, „spioni germani” sau „nipono-polonezi”, de „sabotori troțkiști” sau „buharinisto-troțkiști” și alți „contrarevoluționari” au fost condamnați – jumătate la moarte, ceilalți la ani grei de muncă silnică.

În îndepărtata sa Kolîma, populată în proporție de 90% cu deținuți, Berzin a primit, ca toți ceilalți conducători regionali de partid și de NKVD, cota lui de inamici ce trebuiau arestați și condamnați. Dar, dată fiind „particularitatea” populației kolîmiene, compusă din pleava societății, din indivizi deja condamnați, Berzin a primit o cotă exclusivă pentru „prima categorie”. În limbajul codificat al instrucțiunilor NKVD, „prima categorie” însemna condamnare la „pedeapsa capitală”, adică moartea; „a doua categorie” presupunea zece ani de muncă silnică. Ordinul operativ secret

nr. 00447, din 30 iulie 1937, stabilea o cotă de 10 000 de „elemente încadrate în prima categorie” pentru „lagărele NKVD”. La începutul lui februarie 1938, Stalin și Ejov au stabilit o a doua cotă, de 12 000 de persoane din „prima categorie”, exclusiv pentru lagărele din Extremul Orient sovietic, adică pentru cele din Kolîma.

Între august și noiembrie 1937, Berzin a ratificat execuția a peste 2 000 de deținuți condamnați deja la muncă silnică, dar considerați ca fiind „în mod special periculoși”. Era vorba mai ales de prizonieri politici, foști opozanți troțkiști, condamnați de mai multe ori și care, în 1936 – lucru excepțional în analele Gulagului – declaraseră o grevă a foamei în Lagărul de tranzit din Magadan.

I-am atras atenția lui Aleksandr Sergheevici:

— Păcat că vitrina consacrată lui Berzin trece sub tăcere implicarea lui în executarea Ordinului 00447, între august și noiembrie 1937.

— Știu, dar nu uitați că vitrina datează din 1992! La acea vreme nu se știa nimic despre toate acestea.

E adevărat. Informațiile despre Marea Teroare s-au înmulțit începând de atunci. La 2 decembrie 1937, Eduard Berzin a plecat în concediu pe „continent”. În ajun, primise în Magadan un grup de ofițeri superiori ai NKVD, sosiți la bordul lui *Nikolai Ejov*, cu o nouă încărcătură de deținuți. Printre acești ofițeri se afla și maiorul de securitate, Karp Aleksandrovici Pavlov, și colonelul Stepan Nikolaevici Garanin, care trebuiau să asigure interimatul în timpul absenței lui Berzin. Acesta n-avea să mai revină în Magadan. La 18 decembrie, când trenul Vladivostok-Moscova se apropia de capitală, Berzin a fost arestat în „vagonul său guvernamental”, când se afla în gara Aleksandrov, la 100 km de Moscova. Acuzat că „era spion nipono-leton”, că „a complotat să cedeze aurul Kolîmei regimului militarofascist japonez”, avea să fie executat în secret pe 1 iunie 1938, ca atâția alți conducători ai Partidului și ai NKVD, care aparținuseră primei generații de conducători bolșevici, cea care i-a stat alături lui Lenin și pe care Stalin se decisese s-o elimine. Ca toate soțiile conducătorilor Partidului, conform Ordinului operativ secret al NKVD nr. 00486, Elsa Ianovna a fost condamnată la opt ani de lagăr. Cât despre copii, Petia și Mirza, au fost

trimiși la un orfelinat „special”, administrat de NKVD. Mirza a supraviețuit. Petia, mobilizat în 1942, a pierit în luptă, în Ucraina, în anul următor.

Au trecut aproape trei ore de când ne aflăm în muzeu. Suntem foarte obosiți. În timp ce Aleksandr Sergheevici îmi descrie în detaliu fiecare vitrină, Irina și Elsa inventariază obiectele, fotografiile, documentele cel mai interesante. E imposibil să ne limităm la zece piese, cum ne-a ordonat directorul. Trebuie să renegociem cu el în după-amiaza aceasta... Întâlnirea a fost fixată pentru ora 17.00.

Ieșim să luăm aer, după o dimineață petrecută într-o sală cu ferestrele închise, luminată doar cu neon. Afară e o adevărată zloată: burnițează și e ceață. Propun să mergem să mâncăm la restaurantul pe care îl văzusem ieri, pe malul golfului. Irina și Oleg n-au văzut încă marea de când suntem în Magadan. După 20 de minute de mers prin ceață, găsim ușa încuiată. Nu e deschis decât celălalt loc, unde putem spera să găsim de mâncare: baraca *Hot-Dog și Pizza*. Trecem din nou prin cartierul cu case leproase, pe care-l traversasem ieri alături de Elsa. Pe una dintre ele, ne sare în ochi o inscripție făcută cu vopsea roșie: „*Vsio ploho, što ne revoljutsia?*” (Totul merge prost, de ce nu facem o revoluție?). După un marș îndelungat sub burnița înghețată, baraca *Hot-Dog și Pizza* pare chiar primitoare²². Înăuntru, banchete din imitație de piele, mobilier parcă ieșit dintr-o cutie Barbie, televizorul rulând la maximum niște videoclipuri vulgare. Niciun client. Perdelele duble sunt trase, lumina este difuză.

Chelnerițele sunt asortate cu decorul. Din cauza decalajului de fus orar și a oboselii, nu prea mai știm bine unde ne aflăm și nici ce oră e. Comandăm pizza, *pelmeni* și ceai. Oleg și Irina încearcă să înfiripe o discuție cu chelnerițele. Da, sunt „de aici” și se plictisesc de moarte în această „văgăună”. Visul lor: să plece „pe continent”. Unde? În ordinea preferințelor: Vladivostok, Irkutsk, Novosibirsk. Pe scurt, pe „continentul apropiat”, relativ accesibil, de-a lungul liniei transsiberiene. Știau ce se întâmplase în acest golf Nagaev, pe țărmul căruia ne aflam? „Când asta? În timpul *sovokului*?” Hotărât lucru, nu reușesc să mă obișnuiesc cu această expresie la modă, mai ales printre tineri. *Sovok* – formulă ironică pentru a

denumi Uniunea Sovietică, modul ei de viață, sărăcia generalizată, locuitorii călătorind în *Jiguli* și stând la coadă pentru orice. Nimeni nu știe cu exactitate de unde vine acest termen. Literalmente, *sovok* înseamnă lopată. După unii, termenul s-ar fi răspândit la sfârșitul lui 1980, din țările baltice, pornind de la un graffiti foarte la modă acolo, SOVestskaia OKkupația, „Ocupația sovietică”. Posibil. Un lucru este sigur: expresia a fost consacrată de un „hit” al grupului rock *Sektor Gaza*, care nu a rezistat perestroikăi, dar era foarte popular în anul 1990:

Mi Sovkovskie rebiata
I v Sovke mî vse jiviom
Po sovkovski mî igraem
Po sovkovski mî poiom

Suntem fii *Sovokului*
Trăim în *Sovok*
Ne jucăm de-a fiii *Sovokului*
Cântăm ca fiii *Sovokului*

Pentru acești tineri de 20 de ani, *sovok* e ceva cu totul abstract și necunoscut. Bineînțeles că nu au nicio amintire. Nu, nu știu ce s-a petrecut aici, în golful Nagaev. Gulagul? N-au auzit nimic despre așa ceva. „Este... un grup rock?” Tăcere îndelungată. Tristețe. Ce căutăm noi aici?

Oleg, Irina și Elsa se întorc la muzeu. Eu am chef să fac mișcare, să-mi pun ordine în impresiile contradictorii adunate începând de ieri.

Mă îndrept către o stradă care pare mai animată decât altele. Mă conduce până la „piața chineză”, cea mai importantă din oraș. Într-un labirint de barăci urâte din tablă se vinde orice și nimic, ca în orice piață din Lumea a Treia: obiecte de menaj din plastic, haine de proastă calitate, încălțăminte sport piratată, umbrele (îmi cumpăr una, ținând cont de vreme). Toți vânzătorii, fără excepție, sunt chinezi, dar bălmăjesc în rusă. În această după-amiază de la jumătatea lui august nu este aglomerație. Mă

îndrept din nou către centrul oraşului. Trec prin faţa Palatului Culturii, cu cele şase statui de bronz aflate pe acoperiş: un marinar, un miner, o mulgătoare, un soldat – „cei care nu beau”, aşa-i numesc locuitorii Magadanului, după cum aveam să aflu seara de la Vasili Ivanovici Kovaliov.

Mă gândesc din nou la tinerele care habar nu aveau despre istoria oraşului lor, a ţării, chiar a cuvântului Gulag. Îmi amintesc de fiicele prietenului meu petersburghez, Mişa, pe care-l cunosc de pe la începutul lui 1970. Decorator şi regizor în studiourile Lenfilm, acest nonconformist, odinioară apropiat disidenţei, era foarte mândru că fetele lui – născute după 1985 – nici măcar nu-şi aminteau de Uniunea Sovietică. „La ce bun? Să-şi trăiască vremea lor!”, îmi repeta el de fiecare dată când discutam despre necunoaşterea totală a istoriei URSS de către tânăra generaţie. Profitând din plin de societatea de consum accesibilă noilor „clase mijlocii” din Moscova, Sankt Petersburg şi din alte mari oraşe, cele trei fete ale lui, în vârstă de 25–30 de ani, care obţinuseră toate o slujbă în „sectorul comercial”, după cum se numeşte aici, trăiau într-adevăr „odată cu timpul lor”. Pentru ele exista, pe de o parte, trecutul *Sovokului*, despre care nu ştiau aproape nimic, exceptând faptul că „se trăia în lipsuri”; de cealaltă parte, viitorul luminos al consumului, simbolizat de Auchan, Carrefour, maşini, vacanţe în Turcia sau Cipru. Am încercat de multe ori să discut cu ele despre istorie. M-am lăsat păgubaş. Când le-am spus că anul acesta merg la Kolîma cu Elsa, pe urmele Gulagului, au ridicat cu dispreţ din umeri: „Cu aceiaşi bani ne duceam în Maldive!”.

Vasili Ivanovici Kovaliov ne primeşte călduros în micul lui apartament de la periferia oraşului. Militează activ de aproape 20 de ani în *Asociaţia Memorial*. S-a făcut remarcant în 1996, când a desfăşurat o banderolă în momentul inaugurării, la periferia Magadanului, pe locul „lagărului de tranzit”, a monumentului ridicat în memoria victimelor represiunii staliniste, *Masca durerii*, opera marelui sculptor Ernst Neizvestnîi. Înţelesese să protesteze astfel împotriva amplasării la periferie a monumentului. „În vreme ce bustul lui Berzin trona în toată măreţia lui în faţa primăriei Magadan, monumentul miilor de victime ale represiunii a fost aruncat afară

din oraș, ferit de ochii lumii!” Sunt 20 de ani de când Kovaliov face tot ce este omenește posibil pentru ca închisoarea din capitală, cu o reputație sinistă, numită „Casa Vaskov” (de la numele primului șef al *Sevostlag*, „Lagărele din nord-est”, calitate care-l făcea pe Vaskov cel mai important om din Kolîma, după Eduard Berzin) să fie transformată în „loc memorial” al represiunii. Vasiliu Ivanovici este un bătrân frumos, în vârstă de 81 de ani, care pare mai tânăr cu cel puțin zece ani, cu sprâncenele stufoase, nasul coroiat și dinții îmbrăcați într-un metal alb. E foarte energic, vioi, volubil și vizibil încântat să ne povestească viața lui, o adevărată „epopee sovietică”.

Vasiliu Ivanovici s-a născut în 1930 – anul colectivizării forțate a satelor – într-o familie de „culaci”, precizează el, care locuia la Iaski, un târg mare din centrul uneia dintre regiunile în care țăranii s-au opus cu multă vigoare „Marii Cotituri” staliniste: la granița sud-vestică a Ucrainei, în provincia Odessa, vecină cu România. Pentru a scăpa de „deculacizare”, tatăl său, un țăran destul de avut, mulțumită veniturilor pe care le obținea dintr-o altă activitate, de potcovar, a fugit în România, care se afla la câțiva kilometri. De dincolo de frontieră, a organizat raiduri împotriva colhozurilor pe care autoritățile sovietice încercau, nu fără greutate, să le pună pe picioare la Iaski. Capturat de un detașament de grăniceri ai GPU, a primit șapte ani de detenție. Destinația: faimosul lagăr din Insulele Solovki. În timpul traversării de la Arhanghelsk la Solovki, în decembrie 1930, pe când vaporul era blocat în ghețuri, în apropierea coastei, Kovaliov tatăl și încă vreo zece alți tovarăși de suferință, cu toții țăranii ucraineni răzvrățiți care ridicaseră armele împotriva regimului, au reușit să scape și să ajungă pe uscat. Peste câteva luni, i-a dat un semn de viață soției sale. Folosindu-se de o identitate falsă, a găsit ceva de lucru la Odessa. A reușit să scape de poliție vreme de trei ani, înainte să fie prins în timpul unei razii, la sfârșitul lui 1933. De această dată a fost condamnat la moarte și împușcat. Soția a încercat să se sinucidă împreună cu cei doi copii, aruncându-se sub un tramvai, la Odessa. Familia a scăpat teafără, doar cu niște contuzii. S-au întors în Iaski, unde copiii au mers la școală, în ciuda statutului lor de paria, de fii ai unui „dușman al poporului”.

Al doilea episod important din povestea lui Vasilii Ivanovici este războiul: ocupația română, apoi cea germană, în regiunea Odessa. Nu împlinise încă 12 ani când trupele române au ocupat Iaski, la sfârșitul lui iulie 1941. Cel dintâi act de curaj al lui: cu un coleg, a furat câteva bobine și proiectorul cinematografului unde se dădeau filmele de propagandă românești și germane și a organizat acasă la el, pentru prieteni, o proiecție a lui *Ceapaev*, un film sovietic foarte popular în 1930, care povestea faptele eroice ale acestui erou bolșevic, în timpul războiului civil împotriva albgardiștilor. În septembrie, tânărul Vasilii a părăsit școala, după o ceartă cu preotul numit de români în locul institutorului sovietic.

I-am spus preotului: „Predicați învățăturile lui Isus Hristos. Dar în sat sunt două spânzurători întotdeauna ocupate!” – trebuie să menționez că oamenii erau spânzurați încontinuu. Cum eram doar un copil, nu mă alungau. Mă uitam la ei. Îmi amintesc foarte bine cum, cu o lovitură scurtă de picior, făceau taburetul să se clatine și, hopa! Era gata! Făcuseră o spânzurătoare pentru bărbați și alta, mai mică, pentru femei, în piața centrală. Preotul mi-a răspuns că ceruse să nu mai fie spânzurați oamenii între asfințit și răsărit. I-am răspuns: „Ce tot spui? E interzis să omori noaptea, dar ziua nu?”. S-a înfuriat și m-a lovit cu rigla din metal. Asta s-a întâmplat cu câteva zile înainte să înceapă școala. În ajun, m-am întors pentru ultima dată la școală. Am intrat în hol. Era plin de flori și-l decoraseră cu portretele lui Antonescu și ale lui Hitler. Le-am pus cu capul în jos.

Cât despre fratele meu mai mare, a dezgropat o mină care nu explodase, a reparat-o și a decis s-o detoneze în clasă. Am mers împreună, seara, dar erau acolo două fete care cântau la pian. I-am zis: „Dacă aruncăm totul în aer, o să mai omorâm și alte fete ca acestea”. Am hotărât să facem altfel: ne-am dus în toaletele publice, am umplut două găleți cu excremente și le-am golit pe catedră, pe pupitre, peste tot. (...) S-a făcut o anchetă. Au chemat o grămadă de copii. Atunci, eu și frate-meu am fugit peste Nistru și am stat ascunși, până la sosirea iernii, în grădinile pe care țăranii le cultivaseră cu permisiunea românilor, spunându-le că s-a sfârșit de-a binelea cu colhozurile.

După doi ani de rătăcire, timp în care intraseră în contact cu partizanii,

Vasilii și fratele lui au fost arestați, în februarie 1944, de către poliția germană. El avea 14 ani, fratele lui 16. După două zile de interogatorii, în care se folosisese din plin forța, s-a dat sentința: aveau să fie spânzurați în piața centrală din Iaski. Când îi cocoțaseră deja pe scăunele, au sosit în trombă două mașini, din care au coborât ofițeri germani. Au dat ordin ca garnizoana să se retragă imediat. În harababura ce a urmat, „au uitat” pur și simplu să-i mai spânzure...

Al treilea episod din viața tânărului Vasiliu: anii de după război, clandestinitatea și arestarea. În 1947 avea 17 ani și tocmai terminase școala de ucenici. Mereu îndărătnic în fața autorităților, oricare ar fi fost ele, a refuzat repartizarea obligatorie într-o întreprindere metalurgică din Ural, devenind astfel „unul care și-a părăsit locul de muncă”, cum aveau să fie mii după război. Cât despre fratele lui, a refuzat să intre în Armata Muncii, o formă deghizată de muncă forțată în minele din Donbass și Kuzbass. Cei doi frați au devenit, astfel, „răufăcători” căutați de poliție. Vreme de trei ani au avut slujbe mărunte, sub identitate falsă. Totuși, au rămas în regiunea Odessa. Vasiliu a decis să revină la Iaski ca să-și revadă mama. La câteva zile de la întoarcere, pe 19 octombrie 1950, a fost arestat, fiind denunțat, fără îndoială, de vreun vecin. După câteva zile petrecute în închisoarea locală, a fost transferat la închisoarea centrală din Odessa, unde s-a început o anchetă care a durat aproape doi ani. I s-a „fabricat” o vină ce n-avea nimic de-a face cu „părăsirea locului de muncă”. L-au acuzat că a făcut parte dintr-un „grup terorist”, alcătuit din foști culaci sau copii ai acestora care colaboraseră cu ocupanții români sau germani. Aproape toți acuzații erau locuitori din Iaski – unul era acuzat că a deschis un restaurant sub ocupația română, un altul că a denunțat partizani, un al treilea că acceptase postul de *starosta* (primar).

Cât despre Kovaliov, biografia lui constituia principala piesă de rezistență: fiul unui culac contrarevoluționar împușcat, un element „dubios” care a trăit sub ocupație, condamnat la moarte, dar nu și executat, unul care a fugit de la datorie, „parazit” fără o ocupație anume. În ciuda loviturilor și a torturilor pe care le-a suportat sistematic, a refuzat să recunoască orice colaborare cu ocupanții. Totuși, pe 18 iunie 1952, a fost condamnat la 25

de ani de lagăr, în virtutea articolului 58, alineatele 8 și 11 (terorism, diversiune) și trimis în Lagărul „cu regim special” de la Norilsk.

Episodul patru: de la Norilsk la Kolîma (1952–1956). La Gorlag, Lagărul „cu regim special” din Norilsk, Vasilii Ivanovici Kovaliov a intrat în contact cu „naționaliștii ucraineni”, prizonieri politici foarte hotărâți s-o rupă cu regimul. A participat, ca majoritatea celor 20 000 de deținuți din tabără, la marea grevă din Gorlag, din 26 mai până pe 4 august 1953, care s-a transformat în revoltă și a fost reprimată crâncen de către autorități, făcând 100 de victime. La câteva săptămâni după moartea lui Stalin, se știe, greva a fost declanșată de anunțarea, la sfârșitul lui martie 1953, a amnistierii acordate unui mare număr de deținuți ai Gulagului, din care fuseseră excluși „politicii” – condamnați pe baza articolului 58 din Codul Penal.

Vasilii Ivanovici ne prezintă pe larg care au fost revendicările rebelilor (cunoscute încă din 1970, mulțumită lui Aleksandr Soljenițin, din *Arhipelagul Gulag*) – reducerea zilei de lucru la nouă ore, înlăturarea matricolei de pe haine, anularea restricțiilor privind corespondența cu familia, expulzarea tuturor delatorilor, revizuirea condamnărilor, trimiterea la fața locului, de la Moscova, a unui membru al Prezidiului Comitetului Central... În schimb, ne oferă puține detalii despre sfârșitul revoltei și asaltul final. În mod cert, „secțiunea” lagărului în care s-a aflat Vasilii Ivanovici nu a fost cea mai „agitată”. Autoritățile au recăpătat controlul printr-o metodă simplă, dar eficientă: transferarea deținuților. La jumătatea lui iulie 1953, Vasilii Ivanovici și-a început călătoria cu „vagonul Stolîpin”²³, cu care a ajuns, în trei săptămâni, de la Norilsk la Vladivostok, apoi, de acolo, după multe săptămâni petrecute în Lagărul de tranzit, cu vaporul până la Magadan, unde a debarcat pe 16 septembrie. Direcția: minele de aur de la Spornoie, la 500 km de oraș. Transportat cu un Studebaker, un camion de transportat vite, de producție americană, dintre care fuseseră trimise multe în URSS, cu titlul de împrumut și închiriere.

În martie 1954, Kovaliov a reușit, împreună cu alți doi deținuți, să evadeze, lucru foarte rar, orice tentativă fiind sortită eșecului. Dar vremurile se mai schimbaseră puțin după moartea lui Stalin. Odată cu

amnistia și cu revoltele ce au zguduit anumite lagăre, sistemul a început să se clatine, supravegherea slăbise, mulți dintre gardieni au dezertat, adeseori fiind recrutați împotriva voinței lor, dintre foști deținuți sau prizonieri de război sovietici, constrânși să-și „răscumpere greșeala”. Fugarii s-au ascuns câteva zile în fundul unei mine.

Ne-am ascuns la 900 m sub pământ, într-o galerie dezafectată. Păstrasem din timp puțină pâine, cu care am supraviețuit la limită, vreme de câteva săptămâni. La 900 m sub pământ e mai cald decât la suprafață. În timp ca afară erau -30°C, dedesubt erau -5°C. Dormeam înfodoliți în vestele noastre vătuite și în *valenki* (cizme de pâslă). Dormeam pe aur, aur pe care l-am fi schimbat pe aceeași cantitate de pâine. Tovarășii mei, Soloviev S.D. și Antonov A.N. rezistau mai greu decât mine. S-au îmbolnăvit și au făcut febră mare. După două săptămâni am ieșit, căci trebuia să găesc ceva de mâncare. În fond, nu eram departe de zonă. Un băiat pe care-l cunoscusem la Norilsk, Ivan Vasilievici Gorbunov, ne-a salvat. Avea un om la bucătărie și a reușit să scoată puțină pâine din lagăr, a ascuns-o și eu am recuperat-o.

Apoi am hotărât să ne despărțim. Soloviev și Antonov au plecat pe drumul lor, eu pe al meu. Am fost prinși repede. Eu am reușit să ajung la Magadan, în primăvara lui 1954, când era mare agitație pe șoseaua Kolîmei. Amnistiații, eliberații reușeau cu ceva noroc să treacă prin ochiurile plasei. Dar, abia ajuns la Magadan, am fost prins în timpul unui control de rutină.

Condamnat deja la pedeapsa maximă, 25 de ani, plus 5 de surghiun, Kovaliov a fost transferat într-un lagăr din vecinătatea Magadanului, așteptând un nou proces pe fugă și o altă ocazie de evadare. Acolo, după un an, în aprilie 1955, a scris o lungă „Scrisoare deschisă către Organizația Națiunilor Unite din partea unui sclav permanent al comunismului”.

Doream să-mi manifest toată revolta împotriva acestui sistem. Am scris 37 de pagini, adică am umplut caietul pe care mi-l procurasem. Pe atunci mă aflam în zona a treia de la „Kilometrul 4”. Am scris în „colhoziană”, simplu, expunând

toate faptele. Îmi amintesc că am terminat pe 11 aprilie. A doua zi am transmis-o „pe cale ierarhică”. Pe 13, la 8.00 dimineața, o Pobeda gri a venit să mă caute în zonă. M-au condus cu mare pompă, încadrat de doi militari, de un civil și, în plus, de șofer. Direcția: strada Dzerjinski nr. 9. Am fost condus la primul etaj, pe dreapta, biroul 12. Erau vreo 12 în birou, doi maiori și restul lumii bune, căpitani, locotenenți. Și, peste toți, maiorul Saveliev, șeful Departamentului special al tuturor lagărelor din Ciuhotka, Iakuția și Magadan. Au început întrebările. Îmi interesa mai ales un anume Derkaci, un medic militar condamnat pentru că, chipurile, în timpul captivității sale în Germania, ar fi luat sânge de la soldații noștri, prizonieri, pe care germanii îl transfuzau apoi răniților lor. Credeți, i-am întrebat, că aveau sânge acei prizonieri care, ca și noi, erau sclavi ai regimului comunist? Îl cunoșteam puțin pe acest medic, un om curajos care mă ajutase. Am înțeles că încercau să-mi mai pună ceva în cârcă. Credeau că el scrisese textul, nu eu. Voiau să fabrice o chestiune colectivă. Le-am spus: „Nu credeți că am scris de unul singur? Ei bine, o să-l scriu din nou, dacă-mi lăsați ceva vreme. Veți putea compara cu originalul!” Mi-au pus la dispoziție un birou bine încălzit. Saveliev în persoană m-a dus acolo.

„Cui trebuie să-i adresez scrisoarea?”, i-am întrebat. „Tribunalul Armatei Sovietice”, mi-au răspuns. Atunci am început să scriu:

„Către Tribunalul Armatei Sovietice, din partea unui sclav al comunismului pe viață, Kovaliov Vasili Ivanovici...” În tabără mi-a luat mai mult de-o lună să scriu scrisoarea. Acum știam că nu trebuie să fac pe șmecherul, dar puteam ține un jurnal la căldură, în acest birou. Am terminat la zece seara, din memorie. Au venit să-mi ia scrisoarea. Au comparat-o cu cealaltă. Se potrivea – mai mult sau mai puțin – mai degrabă mai mult decât mai puțin. Saveliev mi-a spus: „Știi, *kontra*²⁴, n-avem nici un chef să irosim un cartuș pentru o scursură ca tine. O să putrezești repede!” M-au trimis la carceră. Am petrecut patru luni într-un beci de vreo 4 m pe 8 m; zidurile mai există încă, vi le pot arăta. E pe terenul Lagărului de tranzit, nu departe de *Masca Durerii*. Eram vreo 40 înăuntru, în picioare, îndesați unul într-altul. Aveam dreptul la 200 de grame de pâine pe zi și la puțină apă. Unii se ghemuiau ca să moară, cu brațele încrucișate, clătinându-se. Când nu mai mișcau deloc, erau morți. Au murit vreo zece așa. Nimeni nu-i ajuta. Nimeni nu striga. Nici măcar nu-i plângeam. Nu trebuia să vorbim. Când vorbești, pierzi calorii. Făceam orice ca să păstrez un pic de putere. Am rezistat. Am fost eliberat de o comisie, un an mai târziu, la 15 august 1956.

E trecut de miezul nopții când ajungem la hotel. Le-am găsit pe Irina și pe Elsa în fața unei cești de ceai, cine mai știe a câta. Discutam despre cele

două „ședințe de interviuri”.

Miron Markovici, zise Irina, nu a povestit mare lucru despre lagărul propriu-zis. A vorbit mai mult despre un grup din Riazan, despre ipotezele sale în privința problemei care-l macină încă: cine l-a trădat? De asemenea, ne-a spus despre studiile de medicină pe care le-a reluat după eliberare. S-a întors la Moscova dar, evident, ceva n-a mers acolo, nu-i e prea clar de ce. Cert e că a plecat din nou și s-a mutat definitiv aici, la Magadan.

Îi spun că mi se pare că foștii noștri deținuți nu sunt deloc vorbăreți când e vorba despre viața de zi cu zi în Gulag.

— Da, zise Irina, din experiența mea am observat că, după 60 de ani de atunci, nu le rămân decât momentele cele mai traumatizante, aproape periferice lagărului în sine: arestarea, închisoarea, ancheta, condamnarea, transferul de la un lagăr la altul, câteva episoade notabile, nume. E foarte important pentru ei să-și amintească numele, prenumele și porecele. E un mod de a-ți păstra individualitatea, în primul rând, de a evita ca fețele să se piardă într-o mulțime anonimă. A pune semne și a păstra repere – date, locuri, nume.

Nu reușesc să adorm. Mă gândesc din nou la Vasili Ivanovici și la cele 37 de pagini pe care a găsit puterea să le scrie. Aș fi vrut să le citesc – 37 de pagini de ură? Îmi vine în minte o nuvelă a lui Șalamov, în care un deținut acceptă să scrie o reclamație împotriva contramaistrului său, în schimbul câtorva ore de căldură. Dar nu a reușit să scrie – sau, mai degrabă, ce a scris el nu i-a convenit deloc comanditarului. Am cu mine *Poveștile din Kolîma*. Găsesc pasajul:

Mi-e greu să scriu și nu doar din cauză că mi s-au bătătorit palmele, că degetele

mi s-au încovrigat pe cozile cazmalelor și ale târnăcoapelor și că acum abia le întind. (...) Mi-e greu să scriu pentru că mi s-a chircit creierul ca și mâinile, îmi sângerează ca și mâinile. Trebuie să mă învioresc, să resuscitez cuvintele care mi-au dispărut din viață pentru totdeauna, după cum cred eu. (...) Nu am putut, am fost incapabil să extrag din creierul meu secăt un singur cuvânt inutil. Nu am reușit să-mi sugrum ura. Nu mi-am dus sarcina la bun sfârșit; nu din cauză că exista o prăpastie prea adâncă între libertate și Kolîma, nici deoarece creierul meu era prea obosit și stors, ci pentru că rezerva mea de adjective patetice secase și nu mai rămăsese altceva decât ura²⁵.

¹³ Este vorba despre Bernard - Henry Lévy (nota redacției).

¹⁴ V. Chalamov, „La Brouette II”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1324.

¹⁵ A. Ahmatova, *Requiem*.

¹⁶ Vert, N., *Istoriia Sovetskogo Gosudarstva, 1900 - 1991*, Moskva, „Progress - Akademiia”, 1992 (nota redacției).

¹⁷ În originalul francez, estul îndepărtat, ca analogie la Far West, vestul îndepărtat (nota redacției).

¹⁸ A. S. Navazardov, „Iz istorii razvitiia transporta na Kolîme” (Din istoria dezvoltării transportului în Kolîma), *Kraevedcheskie Zapiski*, Magadan, 1989, pp. 61-74.

¹⁹ V. Chalamov, „La Brouette II”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1332.

²⁰ Un fel de ravioli cu carne, specialitate siberiană.

²¹ Tamara Smolina, „Sudiba Berzinih” (Soarta familiei Berzin). Este vorba despre un interviu foarte lung, luat de Tamara Smolina Elsei Ianovna Berzin, văduva lui Eduard Petrovici Berzin, în 1971, cu un an înainte de moartea acesteia. Interviuul a fost publicat în 1988, într-o revistă din Magadan, *Na Severe Dalinem* (1988, nr. 2, pp. 196-222). Îi mulțumesc lui Tomasz Kizny, care mi-a împrumutat un exemplar din acest număr care nu se mai găsea.

²² După întoarcerea la Paris, scriind povestea acestei călătorii, am descoperit un text extraordinar aparținând Lubei Jurgenson, care vizitase Kolîma în 2004. Plimbându-se prin Magadan, în jurul portului Nagaev, fusese și ea șocată de baraca *Hot - Dog și Pizza* (pe atunci numită *Pizza Hut*), pe care a găsit-o închisă. Mi-am permis să citez câteva fragmente: „Înăuntru se văd hamburgeri, sos de tomate, maioneză, halbe de bere și apă

minerală, adevărate sau false, nu se știe. Îngrămădite la geam ca locuitorii unei case de păpuși, au devenit de mult propria reprezentare și nu înseamnă nimic altceva decât posibilitatea propriei existențe, ceea ce este nimic pentru portul Nagaev, de unde prizonierii înfometați plecau către privațiuni ce aveau să – I transforme în niște schelete ambulante. Imaginea unui hamburger, chiar inaccesibil, este în sine un pariu cu viața. Chioșcul este închis și, într – un anumit fel, asta temperează insuportabila stridență a culorilor halbelor de bere și ale sosului de tomate. Este închis în acel mod definitiv care face din el un obiect tradițional. Nu doar agresiv și nepotrivit: un obiect miraculos, oarecum o sinteză perfectă între prezent și trecut. Pe un pământ unde odinioară se citea în zeci de exemplare inscripția «Munca înseamnă onoare, curaj și eroism», acum scrie *Pizza Hut*. Dar e închis. Fără îndoială că nu și - a găsit proprietar. Sau poate nu sunt amatori de hamburgeri. Pesemne că hamburgerii erau prea scumpi pentru ei.” (L. Jurgenson, „L’oeil comme outil de l’incertitude”, *Revue des Deux Mondes*, martie 2005, pp. 143–144).

[23](#) După numele ministrului de interne, din 1906–1911, al lui Nicolae al II - lea, care a conceput amenajarea vagoanelor pentru transportul deținuților.

[24](#) Abreviere familiară pentru contrarevoluționar.

[25](#) V. Chalamov, „Le thermometre de Grichka Logoune”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1025, 1026.

16 august

La bufetul hotelului, Irina mă înștiințează despre „programul” zilei. Încă de la începutul expediției spusese clar că eu voi „urmări”, că nu doream să modific cu nimic modul lor de a acționa și că, mai ales pentru interviuri, voi sta mereu deoparte. Mă interesa să văd cum procedează și nu aveam deloc experiență în domeniu. În dimineața asta ne întoarcem la muzeu. Irina a negociat dur ieri după-amiază și a obținut permisiunea să fotografieze nu 10, ci 50 de obiecte, pe care directorul a binevoit să le „cedeze” pentru muzeul virtual al Gulagului. După-amiază, vizită la *Masca durerii*, după un ocol prin micul muzeu *Kozin*, a cărei directoare deține cheile de acces în interiorul *Măștii*.

Am refăcut, prin ploaie, traseul de la hotel la muzeu. La sfârșitul celor două zile, centrul orașului Magadan îmi devenise aproape familiar. Cu fațadele lor în culori pastelate, străzile îmi amintesc de cele din centrul Sankt Petersburgului, impresie pe care o împărtășesc și Irina și Oleg, amândoi petersburghezi, unul get-beget, altul prin adopție. „Planurile de urbanism și fațadele imobilelor au fost realizate de către arhitecți leningrădeni trimiși aici ca să-și ispășească greșelile și care au avut șansa de a fi trimiși către o *șarașka*²⁶, nu în mină”, îmi explică ei. La muzeu ne aștepta Aleksandr Sergheevici cu lista pieselor (parafată de director) pe care aveam autorizația să le fotografiem în acea dimineață, dar fără să folosim trepiedul! În timp ce tovarășii mei de călătorie, sub supravegherea a doi paznici și a lui Aleksandr Sergheevici însuși, făceau fotografiile, eu întârzii în fața vitrinelor pe care n-am avut răgazul să le văd ieri. Multe documente proslăvesc „cucerirea Kolîmei”: grafice care afișau curbele ascendente ale producției de aur, staniu, cobalt, uraniu; panouri de onoare ce lăudau o brigadă sau alta care-și depășise planul. Nimic nu dezvăluia că acești muncitori erau deținuți, foști deținuți sau oameni liberi. Multe fotografii surprind construirea unor clădiri publice, a „Palatului culturii”, a „cluburilor

muncitorești”. Într-un alt registru se află copia Ordinului de arestare nr. 14968 a lui Varlam Șalamov, datat 12 ianuarie 1937, o serie de certificate de deces postdatate: unul, împușcat în 1938, a fost declarat mort ca urmare a unui stop cardiac, în 1944. Începând din 1955, astfel de certificate au fost trimise familiilor celor executați în timpul Marii Terori. Până atunci, aceștia s-au aflat în totală neștiință privind soarta celor apropiați. Condamnările la moarte erau încă ținute secret. Când familia reușea să obțină, după demersuri îndelungate, o informație de la NKVD, i se răspundea că persoana în cauză „fusesse condamnată la zece ani de muncă corecțională, fără drept de corespondență”. Când regimul a început să elibereze condamnații pentru „crime contrarevoluționare” (1954–1955) care supraviețuiseră, autoritățile judiciare și polițienești au fost copleșite de valul de scrisori trimise de familiile celor care nu se întorseseră, și pe bună dreptate: fuseseră executați, dar ai lor n-o știau. Ce li se putea răspunde? După lungi dezbateri la cel mai înalt nivel al Partidului, s-a decis *inventarea* unei date și a unei cauze a decesului, decât să spună adevărului. Familiile nu urmau să afle decât mult mai târziu, pe la sfârșitul lui 1980. Prin urmare, pe 24 august 1955, Ivan Serov, șeful KGB, a trimis o circulară secretă tuturor direcțiilor locale ale Securității Statului, cu următoarele instrucțiuni:

La cererile cetățenilor privind soarta rudelor condamnate la pedeapsa cu moartea, de către o jurisdicție specială, Direcția regională a KGB este abilitată să răspundă oral că persoana a fost condamnată la zece ani de muncă de reeducare și că a decedat în lagăr. În cazul în care rudele condamnatului ar avea nevoie expresă, pentru obținerea unei moșteniri sau împărțirea unui patrimoniu, pentru obținerea unei pensii, înregistrarea unui divorț sau a unei căsătorii, birourile de stare civilă, din locul unde își avea domiciliul condamnatul înainte de arestare, sunt abilitate să elibereze un certificat de deces, data consemnată fiind evaluată cu aproximație, în limita celor zece ani. Cauza arestării va fi, de asemenea, menționată cu aproximație²⁷.

Cât despre execuțiile în masă din 1937–1938, descopăr într-o vitrină fotografia lui Stepan Nikolaevici Garanin, colonel în NKVD, numit la conducerea lagărelor din *Sevvostlag*, după arestarea lui Berzin. Față de brută. Într-o altă vitrină, două uniforme complete ale ofițerilor superiori din NKVD, păstrate impecabil. Garanin a fost arestat, la rândul lui, în august 1939, considerat „spion japonez”. În timpul scurtului său regim, rămas în memoria supraviețuitorilor ca teribila *Garaninșcina*²⁸, 12 000 de deținuți au fost executați la Kolîma, conform directivelor lui Stalin și ale lui Ejov, care au repartizat, la începutul lui februarie 1938, pentru lagărele din Extremul Orient sovietic, o „cotă suplimentară de 12 000 de persoane pentru prima categorie”, în scopul „accelerării descongestionării lagărelor de elementele cele mai periculoase”. Majoritatea execuțiilor au avut loc în închisoarea centrală numită Serpantika, în apropiere de satul Katin, care adăpostea cartierul general al *Sevvostlag*. Era un loc pe care intenționam să-l văd, chiar dacă știam că nu mai rămăsese nimic din închisoare. Poate câteva gropi comune? Execuția celor 12 000 de deținuți a fost compensată, ca mână de lucru, de afluxul masiv, în cursul anului 1938, a peste 80 000 de condamnați. Ca să „iasă mai bine decât Berzin”, directorul *Dalistroi*, Karp Aleksandrovici Pavlov, a lansat campania „Toți la mină!”. Deținuții din alte sectoare ale *Dalistroi*, care lucrau pe șantierele de construcție a drumurilor sau clădirilor, au fost transferați în minele de aur, fără să se organizeze vreo infrastructură. Ziua de lucru a fost prelungită până la 16 ore, pe timpul verii. Condițiile de viață erau crâncene în taberele suprapopulate și s-au înrăutățit și mai mult în timpul iernii. Deținuții se îngheșuiau peste 100 în niște simple corturi sau în barăci neîncălzite prevăzute pentru 40 de deținuți. Micile cantine improvizate, care de obicei erau construite pentru 100 de deținuți, trebuiau să facă față la 2 000–2 5000 de persoane, farfuria cu *balanda* (supă chioară) fiind servită afară, printr-un ghișeu, după o lungă perioadă de așteptare, într-un ger ce putea atinge și -50°C pe timp de iarnă. Rata mortalității a explodat. În acel an, un deținut din cinci a murit de epuizare sau a fost executat.

La sfârșitul anului 1930, lagărele din Kolîma au devenit lagăre ale

morții.

Cât despre producția de aur, aceasta a stagnat. În ciuda dublării numărului de deținuți – peste 190 000 la sfârșitul lui 1939 – producția de aur nu a crescut decât cu 10%: în 1939 au fost extrase 66 de tone de aur. Ceea ce s-a petrecut în Kolîma, în timpul Marii Terori, a fost exemplul cel mai elocvent despre „tensiunea dintre funcția represivă și cea economică a Gulagului”, relevată de studiile cele mai recente cu privire la funcționarea sistemului concentraționar stalinist²⁹.

Îmi continui traseul. Pe partea lui Garanin și Pavlov, arestat și el în 1939, dau peste fotografiile lui Ivan Fiodorovici Nikișov, cu o gură mare și o mustăcioară ca a lui Hitler. Acesta a fost șeful *Dalistroi* din 1939 până în 1948. Alături îi stă soția, Aleksandra Romanovna Gridasova, îmbrăcată în uniformă de locotenent de securitate. Nikișov a fost cel care, în 1944, a supravegheat vizita vicepreședintelui american Henry Wallace la Magadan. A făcut-o cu succes, de vreme ce, după plecare, Wallace a declarat că lagărele de muncă din URSS erau „o legendă”. Cât despre consilierul său special, profesorul Owen Lattimore, acesta avea să scrie mai târziu:

(...) Soții Nikișov, extraordinar de cultivați în domeniul artelor și al literelor, au sentimentul profund al responsabilității lor de cetățeni. Amenajarea teritoriilor septentrionale din URSS e făcută planificat, iar combinatul *Dalistroi* conduce cu o mână de maestru acest proiect. Poate fi comparat cu o reușită a Companiei Americane din golful Hudson cu Tennessee Valley Authority³⁰.

Fără îndoială că Nikișov ar fi putut rămâne mai multă vreme „regele Kolîmei”, dacă n-ar fi făcut excese. În primul rând, bărbat venal, avea o poftă nemăsurată de lux. „De-a lungul drumului principal, la fiecare 5 km, a construit case pe care le-a dotat cu tablouri, covoare, oglinzi, bronzuri, bucătării maiestuoase, bucătar, intendent și un corp de pază, unde Ivan Fiodorovici își putea petrece confortabil noaptea. Și chiar petrecea în aceste case o singură noapte pe an.” În al doilea rând, și cel mai grav, se credea un

mic Stalin și, din acest motiv, îl caricaturiza pe cel mare. Episodul care l-a costat scaunul pe Nikișov ne-a fost relatat de Varlam Șalamov. Scena s-a petrecut în 1948, la Debin, la Spitalul central al *Sevvostlag*. Șalamov era asistent medical:

Ivan Fiodorovici ieși din ZIM. Avea chipul șifonat și buhăit. Aprinse înfrigurat o țigară.

— Spune, deci...

Arată cu degetul spre bluza directorului spitalului.

— La ordinele dumneavoastră, tovarășe director!

— Ai copii aici?

— Copiii mei? Studiază la Moscova, tovarășe director.

— Nu vorbesc de ai tăi! Mă refer la copii, la copilași. Aveți grădiniță aici? Unde e? lătră Ivan Fiodorovici.

— În casa asta, tovarășe director.

ZIM-ul îl urmă pe Ivan Fiodorovici în direcția grădiniței.

Tăceau cu toții.

— Aduceți copiii! ordonă Ivan Fiodorovici.

Îngrijitoarea ieși din clădire.

— Dorm...

— Șt... făcu directorul spitalului, luând-o pe îngrijitoare deoparte. Trezește-i și adu-i pe toți. Ai grijă să fie curați pe mâini.

Îngrijitoarea se grăbi spre clădirea grădiniței

— Vreau să-i plimb o tură cu mașina mea ZIM! zise Ivan Fiodorovici, aprinzând o nouă țigară.

— O plimbare cu mașina, tovarășe director? Minunat!

Copiii se năpustiseră deja pe scară, alergând, și-l înconjură pe Ivan Fiodorovici.

— Urcăți în mașină! le strigă directorul spitalului. Ivan Fiodorovici o să vă ducă la plimbare. Stați la rând!

Copiii se urcară în ZIM, iar Ivan Fiodorovici se așeză lângă șofer. Mașina plimbă toți copiii, în trei rânduri.

— Și mâine? Veniți și mâine?

— O să vin, o să vin... îi asigură Ivan Fiodorovici.

„Am făcut ce trebuie făcut! își zise el, lungindu-se în cearșafurile albe ca

zăpada. Copii, un domn drăguț. Ca și Iosif Visarionovici când a apărut cu un copil în brațe.”

În ziua următoare a fost convocat la Magadan³¹.

Cât despre „regina din Kolîma” (așa obișnuia să o numească Evgheniia Ghinzburg), Aleksandra Romanovna Gridasova, traseul ei a fost emblematic pentru o *succes story*³² sovietică, ea îndemnând atâția tineri și tinere să susțină cu trup și suflet un regim care le oferea o promovare socială rapidă. Născută într-o familie de țărani săraci din provincia Tambov, Gridasova a intrat în *Comsomol* la puțină vreme după colectivizare, la vârsta de 14 ani. Și-a făcut studiile într-unul dintre numeroasele *tehnikum* („institut tehnic”), create la începutul anilor 1930 în toate capitalele provinciilor, pentru formarea „intelectualității roșii și experte”. La 20 de ani, fiind numită contramaistru într-o uzină metalurgică din Ural, ea a decis, în 1939, să plece la Magadan. Dorința de aventură, chemarea *Far Eastului*, speranța unui salariu bun au avut un cuvânt greu de spus. Îndată ce a ajuns, s-a angajat în administrația *Dalistroi*, unde a făcut rapid carieră în organele Securității Statului, mai ales după ce a fost remarcată de Nikișov, cu 20 de ani mai vârstnic decât ea, care a luat-o în căsătorie și i-a obținut o promovare la gradul de locotenent al NKVD. În 1943 a fost numită șefa *Maglagului*, ansamblul concentraționar al lagărelor din Magadan, care număra peste 10 000 de deținuți. Dar s-a făcut cunoscută mai ales în capitala Kolîma, datorită activității ei mondene. Patrona manifestările cele mai gustate de elita locală, formată mai ales din funcționarii partidului și ai NKVD – reprezentațiile teatrale și concertele organizate la Teatrul Maksim Gorki al *Dalistroi*, al NKVD, al URSS (aceasta era denumirea oficială a teatrului din Magadan, construit sub „domnia” lui Nikișov).

Acesta era cel mai prestigios dintre numeroasele „teatre ale Gulagului” existente în toate raioanele concentraționale – Vorkuta, Peciora, Norilsk, Uhta, Salehard, Igarka, Medvejegorsk, Inta. Specificitatea lor consta în faptul că majoritatea actorilor – dacă nu toți – erau deținuți, de cele mai multe ori „mari artiști” înainte de condamnare. După spectacol, acești actori

își scoteau costumele de prinți, mari doamne sau husari de operetă, și le schimbau cu vestele matlasate și cu bonetele de deținut. În obscuritatea glacială a nopții polare, o escortă armată îi conducea în spatele sârmei ghimpate a lagărului. Totuși, pentru acești artiști, teatrul reprezenta salvarea, certitudinea eliberării, cel puțin pentru scurtă vreme, de „lucrările generale” la care erau obligați deținuții: tăierea copacilor, construirea drumurilor sau, și mai rău, munca istovitoare din mine. Unii aveau chiar dreptul la un permis de liberă circulație, fără escortă, într-un perimetru și după un orar foarte precis. Aceste teatre își recrutau actorii din lagărele unde erau triați deținuții proaspăt sosiți, înainte de a fi trimiși într-un lagăr de muncă. Acolo, în masa anonimă a condamnaților care soseau din toate colțurile țării, erau găsiți artiștii. Convoaiele cele mai promițătoare veneau de la Moscova sau Leningrad, unde puteai descoperi adevărate celebrități. Unii dintre artiștii condamnați, foarte cunoscuți, erau așteptați cu nerăbdare de „înalta societate” din Magadan, din Vorkuta sau Norilsk, și uneori beneficiau chiar și de un tratament preferențial. Exemplul cel mai elocvent este, fără doar și poate, cel al lui Vadim Kozin, celebrul actor de varietate, condamnat în 1945 la opt ani de lagăr și plasat, încă de la plecarea din Moscova a convoiului penitenciar, sub înalta protecție a „reginei din Kolîma”, Aleksandra Romanovna Gridasova: a făcut traseul Moscova-Magadan într-un compartiment separat, apoi într-o cabină de pe *Sovetskaia Latviia*, care făcea legătura între Vladivostok și Magadan.

Vadim Kozin a rămas chiar și în zilele noastre una dintre „celebritățile” orașului. La câteva luni după moartea lui, în Magadan, în 1994, la vârsta de 89 de ani, micul apartament cu o singură cameră, în care cântărețul a trăit după eliberarea de la începutul anilor 1950, a devenit muzeu. După-amiază suntem așteptați acolo.

La ultimul etaj al unei *hrușciovka* dărăpănate din cărămizi cenușii, „casa-muzeu” a lui Vadim Kozin nu inspiră deloc încredere. Directoarea, Vera Ilicina Smirnova, ne primește călduros. Vizitatorii sunt foarte rari. Ca toți pasionații de acest subiect, fără nici un preambul, ea abordează cu ușurință chestiunea care făcuse mare vâlvă în micul cerc al kozinofililor: nu, susține ea, Vadim Kozin nu era nici homosexual, nici pedofil! Irina,

directă ca întotdeauna și foarte diplomată, îi cere să binevoiască – din considerație față de neștiința oaspeților străini, care eram noi, Elsa și cu mine – să o ia de la începutul-începutului.

Expozeul despre Kozin avea să dureze câteva ore. Povestea ascensiunii și a prăbușirii unui idol al cântecului sovietic. Fiul unui mare negustor petersburghez din „prima ghildă” și al unei „prințese a țiganilor”, Vadim Kozin și-a făcut debutul în 1920, ca pianist, în cinematografele din Leningrad, unde rulau filme mute. Foarte rapid, grație frumoasei voci de tenor, a trecut de la sălile întunecate la operetă. În scurt timp, la cumpăna anilor 1930, a devenit celebrul cântăreț sovietic de varieteu, amestecând în repertoriul său cântece țigănești, arii de operetă și cupletele ce glorificau socialismul. S-a bucurat de o imensă popularitate, evoluând pe cele mai cunoscute scene din țară și fiind difuzat cu regularitate la radio. Lumea stătea nopți întregi la cozi ca să-i cumpere discurile. Fără să fi ieșit vreodată din Uniunea Sovietică, a căpătat un renume internațional. Ascensiunea lui: „concertul-surpriză” organizat pentru aniversarea lui Winston Churchill, la 30 noiembrie 1943, în timpul Conferinței de la Teheran, la care s-au întâlnit Churchill, Roosevelt și Stalin. În onoarea lui Churchill, au cântat Marlene Dietrich, Maurice Chevalier, Iza Kramer și Vadim Kozin însuși, pe care Stalin l-a adus special, pentru 24 de ore, cu un avion de la Moscova.

Prăbușirea artistului a fost la fel de brutală ca și ascensiunea. A fost arestat câteva luni mai târziu, la 12 mai 1944, și condamnat, în martie 1945, la opt ani de muncă forțată în lagăr, sub un triplu cap de acuzare: „propagandă antisovietică, corupere de minori și homosexualitate”, un „cocteil” rarisim. Ce se întâmplase? Părerile sunt împărțite, ne explică Vera Ilicina, arătându-ne mai multe articole savante pe această temă. Kozin ar fi refuzat să cânte în fața unităților de pe Frontul din Leningrad, sub pretextul că bătrâna lui mamă nu fusese evacuată la timp din oraș și murise de foame. O altă versiune spune că a fost convocat de Lavrenti Beriia însuși, care i-ar fi cerut să compună un cântec despre Stalin, dar Kozin ar fi refuzat. Un lucru este cert, afirmă directoarea muzeului, acuzațiile privind moravurile depravate ale celebrului cântăreț au fost în întregime fabricate. Dar, grație cuplului Nikișov, încântați de faptul că aveau o vedetă

internațională în Magadan, Vadim Kozin și-a petrecut cei șase ani de detenție în condiții privilegiate, în Gulag, și a fost chiar eliberat înainte de termen, pentru „conduită exemplară”. Deasupra pianului cu coadă, de un roșu-intens, oferit lui Kozin cu ocazia celei de-a 70-a aniversări, tronează o serie întreagă de fotografii cu artiști celebri care l-au frecventat pe tenor în culisele teatrului din Magadan. Erau mari actori ai Teatrului de Artă din Moscova, Rozenstrauss și Demici, Vasilii Șuvaiev, pictor rus emigrat la Paris, la începutul lui 1920, amic și portretist al lui Prokofiev, Stravinski și Șaliapin, revenit în 1935 în URSS și trimis la Kolîma după doi ani, unde a devenit decoratorul-șef al teatrului din Magadan; Leonid Varpahovski, asistentul marelui regizor Vsevolod Meyerhold, mort în lagăr în 1939, arestat și el, ca atâția alții, în 1937, și care a câștigat pariul nebun de a monta *Traviata* la Magadan: spectacolul a fost un triumf și i-a adus regizorului șase luni de suspendare a pedepsei. După premieră, ne povestește Vera Ilicina, Nikișov ar fi declarat cu mândrie: „Nu e mult de când pe aici umblau doar urșii polari, iar acum ascultăm operă!”. O altă „stea” căzută, trimisă și ea la Kolîma, a fost *prima ballerina* de la *Balșoi*, Nina Alekseevna Gamilton. A jucat în *Lacul lebedelor*, pe 26 mai 1944, în fața vicepreședintelui Statelor Unite.

Văd numeroase afișe ale spectacolelor date de cel mai renumit teatru din Gulag, care a reunit o trupă de balet, un cor, o orchestră, un ansamblu de operetă și un grup de actori. Au fost peste 200 de reprezentații pe an: *Din adâncuri* de Gorki, *Dama cu camelii* de Alexandre Dumas, *Violeta din Montmartre* de Emerich Kalman... Au fost mai ales comedii muzicale și de operetă. Cea mai jucată: *Vânt de libertate*, de Isaak Dunaievski, compusă în 1947. Vera Ilicinaia ne pune un fragment, la un magnetofon din muzeu, care-i aparținuse lui Vadim Kozin.

*Ascultă, un pas se aude
În munte.
În sufletul dușmanului
Cresc ura și teama...*

Of! Of!
E chemarea celor bravi.
Cine se aude mergând?
Poporul liber,
Temerarul batalion al partizanilor!
Și ce cântă poporul liber?
Cântecul vântului liber!
Prietene, fii ca vântul liber,
Drumul tău e mereu înaintea.
Tare strălucească soarele!
Lor să le aducă fericire!

Vânt liber, aer curat. Mă gândesc din nou la *Amintirile* Elsei Berzin și la *Molahul tătar și aerul curat* al lui Varlam Șalamov...

O întreb pe Vera Ilicina de ce nu s-a întors Kozin pe „continent” după ispășirea pedepsei.

Știți, cântecele lui s-au demodat rapid. După arestare, radioul nu a mai difuzat „șlagărele” lui, discurile au fost retrase din circulație. La Magadan avea publicul lui. Pe lângă asta, nu mai era nimeni din familia lui „acolo”, ca de altfel mai toți deținuții care petrecuseră ani îndelungați la Kolîma. Majoritatea avuseseră „dublă pedeapsă”: lagăr și exil, în general acolo unde se aflau. Cel puțin până în 1956. În cazul lui Kozin, toți „protectorii”, mai ales sub directiva *Dalistroi*, au fost transferați în timpul marii „revoluții a cadrelor” ce a urmat după moartea lui Stalin. KGB a continuat nu doar să-l supravegheze, ci i-a și „ticluit”, în 1950, un nou dosar de moravuri, în întregime confecționat, ca și primul, precizează Vera Ilicina, fără îndoială convinsă în privința „bunei moralități” a eroului ei. Kozin a primit o nouă pedeapsă, de trei ani în lagăr, pentru „corupere de minori”. Când a ieșit, în 1961, era un om terminat. A avut, totuși, puterea de a mai face un turneu sau două în stațiunile balneare din Crimeea mai ales, dar a hotărât să trăiască aici, aproape de trecutul său din Magadan, unde, spunea el, întâlnise oamenii extraordinari din viața lui și găsise un public foarte afectuos și fidel.

Întoarcerea la viața „normală”, după lagăr, rămâne un subiect foarte puțin explorat de către istorici³³. Rămânând în domeniul scrierilor, capitolele consacrate acestui aspect de către Evgheniia Ghinzburg, în *Cerul Kolîmei*, sunt foarte edificatoare. Ea vorbește despre un „adevărat traseu de combatant” pe care-l urma deținutul eliberat, dar încă privat de drepturi civile, pentru a-și găsi o locuință, o slujbă, un loc, un statut, în mod sigur precare și devalorizate, în societate. Răsfoind cartea de *Convorbiri* oferită de Miron Markovici, îmi cade privirea pe câteva mărturii frapante care ilustrează dificultățile de adaptare a deținutului proaspăt ieșit din lagărul de muncă forțată. Victor Tkacenko, eliberat în 1952, povestește că a avut un adevărat șoc când s-a trezit într-una dintre acele sordide barăci, în care locuiau majoritatea foștilor *zeki*.

Din exterior, nimic nu deosebea această baracă de cele din lagăr. În lagăr nu exista alcool, deci erau mai puține scandaluri și, dacă aveai șansa unui șef de cameră bun, se făcea mai multă curățenie. Aici nu exista nici zi, nici noapte. Era un vacarm continuu. Și eu, care îmi închipuisem neîncetat acel moment magic în care să pot citi o carte în liniște! Dumnezeuule, mi-am spus, asta e libertatea la care am visat în tot acest timp? Și cât avea să mai dureze? În lagăr știam când o să mi se încheie pedeapsa. Acum nu știu cât are să mai dureze exilul la care am fost condamnat fără nici cea mai mică formă de judecată. Un an, cinci, zece ani³⁴.

Un alt tovarăș de detenție a fost atât de descumpănit în ziua eliberării încât, după ce a rătăcit zadarnic o zi întreagă prin Magadan, în căutarea unui acoperiș deasupra capului, spre seară s-a întors „mașinal” în lagărul situat la periferia orașului...

A sosit momentul, ne reaminti Irina, să mergem să vizităm monumentul victimelor represiunii staliniste, *Masca durerii (Maska Skorbi)*, unic în felul lui în Rusia, atât prin originalitate, cât și prin grandoare. Vera Ilcina are cheile; recunoaște că nu sunt mulți vizitatori. Monumentul se vizitează și în interior. Ridicat în 1996, la ieșirea din oraș, pe vârful unui deal, pe locul

Lagărului de tranzit din Magadan, creație a celebrului sculptor rus emigrat în Statele Unite, Ernst Neizvestnîi, a stârnit imediat controverse. Ideea de a ridica în capitala Kolîmei un monument în memoria victimelor represiunii, regiune-lagăr aproape exclusiv colonizată și exploatată de către deținuții Gulagului, s-a impus categoric aici la începutul perestroikăi, printre militanții din filiala regională a *Asociației Memorial*, condusă de Miron Markovici Etlis. În 1989 s-a luat legătura cu Ernst Neizvestnîi, care și-a manifestat public, din Statele Unite, dorința de a lucra la edificarea acestui monument dedicat victimelor stalinismului. Dar erau amatori și alți arhitecți și sculptori, simpatizați de mediul ortodox. Primăria din Magadan a lansat un concurs și o dezbatere publică. Spiritele s-au încins: ne dăm seama, după 20 de ani, cât de diferită era atmosfera de atunci.

Se confruntau două tabere. Pe de o parte, partizanii unei „biserici-martir”, ridicate pe locul primului cimitir din Magadan, unde se afla o capelă ortodoxă mică; de cealaltă parte, partizanii unui monument fără caracter religios, laic, precum cel propus de Ernst Neizvestnîi. Acesta a venit în Magadan în vara lui 1990. Și-a prezentat proiectul în fața autorităților municipale, dar și a adunărilor cetățenilor simpli, dornici să vadă cinstită memoria victimelor sistemului concentraționar sovietic: un imens chip uman, „masca durerii”, stilizată în beton armat, de aproape 20 m înălțime. Din ochiul stâng curg lacrimi reprezentate prin măști din ce în ce mai mici, simbolizând multiplicarea la infinit a suferinței suportate. Cât despre ochiul drept, acesta este o fereastră cu grilaje, reprezentând izolarea.

O scară va duce în interiorul monumentului, către o celulă de carceră, explica Ernst Neizvestnîi, într-un articol publicat în ziarul din Magadan. Aș vrea ca acest monument de reculegere să poată fi, în aceeași măsură, un monument individual și colectiv; oamenii să urce împreună pe scara ce duce la Mască, apoi, în interior, trecerea să se îngusteze, încât să poată înainta o singură persoană, printr-o ușiță îngustă, până la celulă. Experiența lagărului a fost colectivă și, în același timp, profund individuală căci, în universul concentraționar, omul este fundamental singur. (...) Ieșind din celula de carceră, vizitatorul va coborî, singur, treptele unei scări ce duce la ieșire, unde va descoperi omul crucificat. Pe acest traseu va

merge către purificarea colectivă și individuală³⁵.

Proiectul lui Neizvestnîi a fost aprig combătut de „comunitatea ortodoxă” din Magadan. Autoritățile religioase au considerat „blasfematorie” asocierea „crucii cu masca, o reprezentare păgână” și au respins categoric ideea ridicării monumentului pe locul cimitirului din Magadan. După luni de dezbateri și, se zice, în urma intervenției președintelui Boris Elțin însuși, proiectul lui Ernst Neizvestnîi a fost ales în final. *Masca durerii* avea să fie ridicată în afara orașului, în vârful colinei Krutaia, „Povârnișul”, botezată astfel de către deținuți care, la ieșirea din calele vaporului în care fuseseră îngrămădiți de la Vladivostok, erau nevoiți să urce, pe o distanță de 4 km, un drum în pantă abruptă, care ducea până la Lagărul de tranzit.

Refacem pe jos, însoțiți de Vera Ilicina, o parte din acest drum. Astăzi, trece prin cartiere de imobile din cărămizi cenușii pe care le poți vedea în toate orașele sovietice. Nicio urmă vizibilă a unei rămășițe de lagăr. Desigur, ici-colo mai sunt clădiri abandonate, în diverse stadii de descompunere, dintre care una ar fi putut adăposti terifiantul beci-temniță pe care ni-l descriuse ieri Vasiliu Ivanovici Kovaliov. Dar nimic nu ne permite s-o identificăm cu exactitate. „Tot ce vedeți aici era terenul lagărului, un imens lagăr. În anumite perioade erau până la 10 000–15 000 de persoane aici, așteptând să fie transferate mai departe, până la «punctul de afectare», folosind formula consacrată”, ne spune Vera Ilicina, făcând un gest expresiv cu ambele mâini. Un gest cuprinzător pe care aveam să-l regăsesc la toți cei care, în timpul acestei călătorii, doreau să mă facă să-mi imaginez spațiul lagărului. *Tot ce este aici.* O totalitate invizibilă, inexprimabilă, ale cărei urme sunt pretutindeni și nicăieri, în același timp. Lagărul nu a fost întotdeauna – departe de așa ceva – un spațiu închis pe care să ți-l închipui înconjurat de sârmă ghimpată și de posturi de observație înalte. A îmbrăcat formele cele mai diverse: șantier, drum, zăcământ, antrepriză, mină, fermă agricolă, fără a mai pune la socoteală nenumăratele posturi izolate în mijlocul naturii, acele „misiuni” forestiere în

care deținuții munceau, uneori fără escortă, la tăierea copacilor. Lagărele au fost niște unități mobile, transferabile, create, deplasate sau dărâmate, în funcție de necesități, acel *perpetuum mobile* pe care-l evoca Aleksandr Soljenițîn în *Arhipelagul Gulag*. De aici și extinderea lor durabilă în spațiile cele mai ordinare pe care le-au invadat ca niște metastaze: uzine și spitale, teatre și imobile de locuit, drumuri, căi ferate și canale. Marea lor adaptabilitate le-a permis să se piardă în peisaj, în natura pe care aveau ca sarcină s-o transforme, defrișând, dinamitând, săpând galerii de mină, ridicând baraje. Natura s-a răzbunat, jucând rolul de temnicer, mai abilitat decât un paznic înarmat cu o pușcă.

La o cotitură se arată *Masca*. Figură stranie pe care n-o asociezi numaidecât cu ceea ce se presupune că ar trebui să simbolizeze. Mai degrabă îmi amintește de imensele statui din Insula Paștelui, greu de descifrat de un turist occidental ajuns pe acea fâșie de pământ pierdută în mijlocul Pacificului de Sud. Pe măsură ce ne apropiem, realizez că această mască insolită este, desigur, cel mai bun – singurul? – mod de a reprezenta tot ce este aici. În jurul monumentului sunt așezate pietre. Un prim ansamblu de 12 pietre simbolizează 12 dintre cele câteva sute de lagăre din Kolîma, pe care nimeni nu le-a numărat vreodată – ceea ce nici n-ar fi avut sens, din moment ce fiecare *lagpunkt* (punct de lagăr), un termen care vorbește de la sine, se răspândea neîncetat. Un al doilea ansamblu, de șapte pietre, mai mari, reprezintă cele șapte religii persecutate prin intermediul victimelor: ortodoxia, islamismul, iudaismul, protestantismul, budismul și... comunismul.

Între Irina și directoare se iscă o discuție aprinsă despre imensa cruce care-l copleșește pe vizitator la capătul drumului. Una îl vede pe Hristos în omul crucificat, cealaltă, un hoț, un gladiator, un om de rând...

Se lasă noaptea. Chemăm o mașină care să ne ducă la autogară. Trebuie să luăm urgent decizii importante, logice, privind continuarea drumului nostru. Irina a primit un telefon de la corespondentul *Memorialului* la Iakutsk, care ne-a anunțat că nu ne mai putea lua de la Magadan cu mașina lui. Drumul fusese întrerupt în două locuri, aproape de Kadîkcean, pe tronsonul Iakutsk-Magadan, și la intrarea în Susuman. O veste de două ori

rea: trebuia să depindem, în deplasările noastre, de rarele autobuze și de taxiurile colective care circulau încă pe șoseaua principală a Kolîmei; dacă nu se redeschidea drumul în apropiere de Susuman, orașelul situat la mijlocul „buclei” pe care o forma „șoseaua Kolîmei”, vom fi nevoiți să revenim la Magadan și să plecăm din nou în sensul celălalt. Distanțele și timpul petrecut în mijloacele de transport se dublau. Or, „bucla” însemna 1 500 km. Dată fiind starea drumului, viteza autobuzelor și a taxiurilor, vechi microbuze anevoioase, nu puteau depăși – punând la socoteală și opririle – 30 km pe oră. Calculul e ușor de făcut: dacă drumul nu se repara în două săptămâni, ne așteptau 50 de ore de călătorie.

La autogară se înmulțesc veștile proaste. Credeam că între Magadan și Iagodnoe, următoarea noastră etapă – la 500 km depărtare, unde ne aștepta Ivan Panikarov – autobuzul circula zilnic. Asta fusese acum câțiva ani, prin 1980, când existau chiar câteva autobuze pe zi spre Iagodnoe. Astăzi nu circulau mai mult de două-trei pe săptămână, în funcție de vreme. Plecarea la orele 10.00, sosirea dimineața. Tocmai îl pierdusem; autobuzul 501 plecase de mai puțin de o oră. Funcționarul ne dă un număr de telefon al unei companii de taxi. Acestea plecau atunci când se adunau opt-nouă clienți. Dar, ne avertiză el, „nu prea se înghesuie lumea”. Irina dă telefon. Avem noroc. Mai sunt patru locuri. Vom pleca mâine dimineață. E chiar bine. Toți avem repulsie față de călătoriile din timpul nopții. O să putem vedea și peisajul. „Dacă drumul nu e întrerupt, dacă torențele nu s-au revărsat, dacă podul de la intrarea în D... s-a reparat, veți fi la Iagodnoe mâine seară.”

Aproape că regret că părăsesc așa de repede Magadanul. Nu suntem aici decât de trei zile și mă simt aproape ca acasă. Elsa a avut timp să descopere locuri insolite. Aproape de autogară, între două blocuri, vreo zece avioane de vânătoare din al Doilea Război Mondial, cocoțate pe armături de metal ruginit, la o înălțime de trei-patru etaje, par ieșite dintr-un film science-fiction. Mai departe, trei tancuri ruginite, abandonate și ele pe un teren viran, în mijlocul altor obiecte și mai greu de identificat. Fără îndoială că aici s-a aflat o anexă – în aer liber – a Muzeului Regional al Marelui Muzeu Patriotic. Muzeul a fost închis, dar avioanele și tancurile au rămas. Fac

parte din peisaj.

Ne întoarcem la hotel după o cină rapidă, într-un restaurant presupus a servi mâncare tradițională rusească, într-un decor de han de secol XIX. Suntem singurii clienți și nu se servește nimic uimitor, deși prețurile sunt exorbitante chiar și pentru străini sau petersburghezi ca noi.

Mâine în zori plecăm spre Iagodnoe.

[26](#) Birou de cercetare depinzând de Administrația penitenciară.

[27](#) Instrucțiunea președintelui KGB privind răspunsurile care trebuie date cetățenilor interesați de soarta rudelor condamnate cu pedeapsa supremă, 24 august 1955, în *Reabilitația. Kak eto bîlo* (Reabilitarea. Cum s - a petrecut?), Moscova, Fond Demokratia, 2002, vol. I, pp. 254–255.

[28](#) Adică „epoca lui Garanin”, terminația „-șcina” conferind o nuanță peiorativă.

[29](#) Mă refer mai ales la lucrările lui Oleg Hlevniuk sau Paul Gregori și Valeri Lazarev (editori), *The Economics of Forced Labor*, Stanford, California, Hoover Institution Press, 2004.

[30](#) Citat din D. Hollander, *The Survival of the Adversary Culture. Social criticism and Political Escapism in American Society*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1991, p. 180. Trad. N. Werth.

[31](#) V. Chalamov, „Ivan Fiodorovitch”, în *Recits de la Kolyma*, pp. 319–320.

[32](#) Poveste de succes (nota redacției).

[33](#) Eu nu cunosc decat un studiu în limba franceză despre această chestiune, cel al lui Marc Elie, o teză pasionantă, *Les anciens detenus du Goulag: libération massives, réinsertion et réhabilitation dans l'URSS poststalinienne, 1953–1964*, susținută la EHESS, în martie 2007.

[34](#) M.M. Etlis, A.S. Sandler, *Sovremenniki Gulaga*, Magadan, 1991, p. 458, 512.

[35](#) *Vecernii Magadan*, 12 octombrie 1990, p.1.

17 august

Microbuzul sosește la ora fixată în fața hotelului. Nu știu cum o să reușim să ne înghesuim rucsacurile voluminoase în portbagajul deja plin și să ne strecurăm și noi în microbuzul în care cinci persoane corpolente, bărbați și femei, se așezaseră comod. Casetofonul emite arii siropoase, iar când șoferul află că are ca pasageri și doi cetățeni din „frumoasa Franță”, se grăbește să ne onoreze punând la maximum mai multe cântece ale lui Joe Dassin și Mireille Mathieu. Nu vom avea nicio clipă de liniște în timpul celor 16 ore de drum.

Nu-i deloc simplu, în acest vacarm, să începi vreo discuție cu tovarășii de drum. Încerc, totuși, căci drumul va fi lung. Vecina mea este infirmieră la unicul spital din Kolîma, situat în afara Magadanului, la Debin, la 480 km de aici. Orășelul Debin este unul dintre locurile pe unde noi mizăm că ne vom întoarce după Iagodnoe. Într-adevăr, acolo se află marele Spital Central al *Dalistroi*. Șalamov a lucrat acolo câțiva ani ca *felidșer* (felcer), ceea ce i-a salvat viața. Am aflat cu uimire că spitalul funcționa încă. „Veniți să vedeți în ce condiții se lucrează, nu veți fi dezamăgiți de călătorie!”, îmi spune vecina pe un ton vag amuzat și amar.

O întreb cum a ajuns într-un colț de lume atât de izolat.

M-am născut la Iagodnoe, la începutul lui 1970. Sunt fată de *zeki* get-beget, iar cei patru bunici ai mei au fost în lagăr. Părinții mei s-au născut la începutul anilor 1950, în lagăr, apoi au fost plasați în orfelinatul de la Elghen, știți, acea creșă din interiorul lagărului pe care o descrie Evgheniia Ghinzburg în cartea ei. Au avut noroc. Mai întâi fiindcă au supraviețuit – rata mortalității era înfiorătoare și, dacă mergeți acolo, cam la 80 km de Iagodnoe, veți vedea rămășițele cimitirului de sugari și copii mici. Apoi, pentru că a murit Stalin când ei aveau doi ani, înainte să aibă timp să-i împrăștie în orfelinate, unde părinții le-ar fi pierdut urma. Bunicii mei nu au fost „politici”, ci *ukaznici*, cum li se spunea pe atunci.

„Nu-i așa că nu știți ce înseamnă acest termen?”, îmi spune ea. E vizibil surprinsă când îi dau răspunsul corect: *ukaznic*, din cuvântul *ukaz* – persoană condamnată în baza *ukazurilor* din 4 iunie 1947, care pedepseau cu 5–15 ani de lagăr furturile din „proprietatea socială”. Aceste furturi – sau mai degrabă găinării – erau comise de cele mai multe ori în situații disperate, de către colhoznicii înfometați sau de văduvele de război fără venituri. La începutul anilor 1950, *ukaznicii* reprezentau aproape jumătate dintre deținuții Gulagului. Majoritatea aveau să beneficieze de amnistierea decretată la doar câteva luni după moartea lui Stalin.

Bunicii mei, continuă vecina, erau țărani la origine, țărani siberieni obișnuiți cu munci dintre cele mai dure. Dar nu aveau mijloacele de a se întoarce acasă după eliberare. Și, în orice caz, viața pe care o cunoscuseră înainte de lagăr, în colhozuri, era atât de dură! Așa că au rămas aici. Când lagărele au fost desființate, la începutul anilor 1960, era mult de lucru: în agricultură, transporturi, minerit. A continuat exploatarea zăcămintelor de aur, chiar dacă erau mai puțin rentabile, de vreme ce acum se plătea mâna de lucru. Părinții mei și-au putut face niște studii – deși părinții lor abia știau să scrie și să citească – și și-au găsit o slujbă în regiune, tata în administrație, la Iagodnoe, mama ca institutoare. Ea trăiește încă, n-o pot lăsa singură fiindcă nu există nicio măsură luată în domeniul ajutorului social. Mi-ar plăcea să plecăm pe continent, dar nu avem cu ce. Ne simțim prizonieri în regiunea noastră, care se stinge an după an. Populația din Debin a scăzut, în 20 de ani, cu 80%. Nu știu prin ce miracol – sau, mai degrabă, prin ce aberație birocratică – spitalul nostru nu a fost închis. Nu suntem mai mult de 400 de locuitori în Debin. Ce mai așteptăm? Ca administrația să declare oficial că *posiolokul* (localitate) nostru este „fără perspectivă”: atunci vor fi obligați prin lege să ne ofere o indemnizație pentru plecare. Dar până unde vom ajunge cu indemnizația asta? În Magadan, prețul locuințelor a crescut mult în ultima vreme! Curând nu va acoperi nici măcar prețul unui bilet de avion Magadan-Moscova. Moscova – mi-ar plăcea s-o văd măcar o dată în viața mea. Dar prețul biletului dus-întors înseamnă salariul meu pe un an! Așa că, în felul meu, și eu sunt o deținută, ca majoritatea locuitorilor din Kolîma. Mă simt prizonieră pe această insulă care se scufundă lent în ocean. Nu e necesar să existe sârmă ghimpată ca să te simți închis!

Timpul trece greu. Am parcurs abia 40 km de când am părăsit Magadanul, acum nu mai e asfalt, ci un drum de țară. Aveam să aflăm curând, în timpul călătoriei, că un drum de țară bun e de preferat unui drum prost asfaltat pe care te zgâlțâi neîncetat. Șoferul face slalom printre vârtoape, lăsând în urmă nori de praf. Are la dispoziție tot drumul. Circulația e aproape inexistentă azi pe această „șosea a Kolîmei”, odinioară folosită de interminabilele convoaie de deținuți, transportați pe orice vreme, inclusiv pe gerurile polare de -40°C sau -50°C, în serii de câte 25 de persoane, pe platformele descoperite ale camioanelor de fabricație sovietică AMO-15, ZIS-5 sau ZIS-21: cinci bănci, cinci deținuți pe bancă, două gărzi armate, una în față, alta în spatele vehiculului. În cabină, șoferul și alți doi gardieni. Când lipseau camioanele, sau când erau prea mulți deținuți, *zeki* ajungeau în lagăr pe jos.

În timpul iernii lui 1938, autoritățile au decis ca transportul convoaielor să se facă pe jos, de la Magadan și până la zăcămintele din nord. După un marș de 500 km, la Iagodnoe ajungeau 30–40 de oameni. Ceilalți cădeau pe drum, înghețați, morți de foame sau împușcați³⁶.

Aproape toate *posiolki* pe unde am trecut au fost lagăre din care n-au mai rămas urme vizibile. Câtă vreme mai exista ceva de exploatat – aur, staniu, ghips, uraniu – sau de pus în funcțiune – o centrală electrică, cărămidărie, o uzină mică – *posiolok* a supraviețuit ca o municipalitate sovietică aproape obișnuită. Foștii deținuți rămași acolo s-au angajat ca „muncitori liberi”, pe aceleași locuri în care ispășiseră ani întregi ca sclavi, iar funcționarii s-au mutat de la administrația penitenciară la administrația normală; o primărie, o „casă de cultură”, un post de poliție și... multe subvenții ale statului federal. De la dispariția URSS, de când Moscova a decretat, la începutul lui 1990, că marele nord, în întregul lui, nu mai era

rentabil, exceptând zonele petrolifere, *posiolki* de aici, din Kolîma, din Ciukotka și din alte locuri, s-au golit unul după altul. Locuitorii care au avut mijloace s-au întors pe „continent”, în orașele de provincie unde locuințele erau încă accesibile. Ceilalți au rămas la Kolîma, mulțumindu-se să se grupeze în vreo zece orașele mai importante precum Iagodnoe, Usti-Omciug, Seimcean, Atka, Palatka și alte câteva.

Satele părăsite se întind de-a lungul drumului. Toponimele sunt grăitoare: Partizan, Bolșevic, Victorie, Muncitor de Șoc, 25 Octombrie. Alte „puncte de populare” și-au păstrat numele de origine: Kașin, Karamken, Atka, date de crescătorii nomazi eveni sau yukaghiri, cei dintâi locuitori ai acestor ținuturi, împinși la nord odată cu sosirea deținuților.

Prima oprire, Atka. Am mers bine, 200 km fără oprire, în puțin mai mult de cinci ore. Primul tronson din „șosea” a fost construit de mai multe zeci de mii de deținuți. În doi ani, în 1934, drumul a ajuns până aici.

Toate aceste miliarde de metri cubi de piatră spartă, aceste drumuri, bifurcații, toate aceste rute, dispozitive de spălare, târguri și cimitire, toate au fost construite manual, cu cazmaua și roaba³⁷.

Doi pasageri din microbuz au ajuns la destinație. Dispar cu bagajele lor printre *hrușciovski* cu unele ferestrele zidite și cu burlanele smulse atârând în gol. Îmi dezmoțesc picioarele, înainte să beau ceva cald într-un soi de mic „popas rutier”, instalat într-o baracă. Peste tot zac grămezi de fiare vechi, bucăți de lemn, moloz, metal, pneuri vechi, carcase de mașini ruginite și motoare greu de identificat. Cu siguranță că au fost mașini utilizate în exploatarea auriferă. Un decor demn de *Stalker* al marelui Tarkovski. Ce război, ce cataclism s-au abătut asupra acestor locuri dezolante? Totuși, ici și colo cresc câteva salate firave, într-o seră făcută din saci de plastic. Sunt și colibe unde se vând alimente: pui congelați, cârnați, brânză topită, toate variantele posibile de *Mars*, *Twix*, *Bounty*, chipsuri... Majoritatea produselor, inclusiv fructele (opțiunile sunt puține: câteva

mere) sunt etichetate RPC (Republica Populară Chineză).

Mă întâlnesc cu Elsa, Irina și Oleg, care s-au așezat la masă, în baraca pe post de cantină pentru șoferi și călători. Epuizați de acest gen de călătorie, Irina și Oleg și-au dezvoltat o extraordinară capacitate: aceea de a dormi, în pofida muzicii date la maximum și a zdruncinăturilor, în timpul interminabilelor trasee care-i duc până la zonele de cercetare, până-n fundul Siberiei, în Ural sau în nordul extrem. Îi invidiez. Înfulcăm pe fugă o excelentă supă de ciuperci și un fel cu carne, la prețuri foarte convenabile. Șoferul s-a așezat la masa noastră. Aflăm că face traseul de aproape 15 ani. Dar are din ce în ce mai puțini clienți. Face două-patru drumuri dus-întors pe lună. Se plânge de creșterea continuă a prețului benzinei și de deteriorarea drumului, ceea ce ridică prețul de întreținere a vehiculului. Așa se justifică, după părerea lui, costul mare al cursei: 2 000 de ruble (50 de euro) ca să mergi de la Magadan la Iagodnoe.

După Atka, drumul urcă mai abrupt și străbate mai multe defilee, la 1 200–1 300 m altitudine, dezvăluind undulările ample ale culmilor rotunjite, cu contur greoi, pâcloase, care se arcuiesc la orizont. Peisajul îmi amintește de Masivul Central, numai că aici vegetația mărunță lasă să se vadă stâncile cenușii. În timpul unei opriri, descopăr în depărtare, jos, în albia despicață a unui râu, în mijlocul movilelor impozante de moloz, o imensă mașinărie metalică, de dimensiunea unui imobil cu patru-cinci etaje.

Este o dragă Falk, îmi explică șoferul, o mașină americană cumpărată imediat după Marele Război Patriotic și e încă în funcțiune. Mă rog, câteva luni pe an. Sezonul durează trei-patru luni, nu mai mult. Tot aur caută, dar rezervele de metal prețios de la suprafață sunt aproape epuizate. Ar trebui căutat în adâncul munților, dar asta necesită investiții foarte costisitoare. Ar fi benefică forța de muncă gratuită pe care s-o poți exploata până la epuizarea totală, reînnoită permanent – ca pe vremea lui Stalin. În schimb, muncitorii de azi nu se prea înghesuie, nici pentru un salariu bun. Trebuie aduși de departe, cel mai adesea din Asia Centrală. În curând, chinezii vor acapara tot sectorul. Încă are viitor.

E ora 17.00. Călătorim deja de zece ore, aproape fără întrerupere. Ne oprim în al doilea „popas rutier”, la intersecția spre Seimcean, orașel situat

la aproape 200 km mai la nord de locul unde se instalase una dintre direcțiile *Dalistroi*. E o altă destinație de-a noastră. Popasul de la kilometrul 386 îmi va deveni curând familiar. Vom trece pe aici de trei ori în timpul periplului nostru și îi vom învăța meniul pe de rost.

La câțiva kilometri de Debin, când deja s-a înnoptat, descoperim că drumul e tăiat de un torent. Din fericire pentru noi, mai mulți șoferi cu semiremorci au început deja să care trunchiuri de arbori și planșee, Dumnezeu știe de unde aduse. Trecem abia după o oră. E noapte târziu când ajungem la Debin, unde vecina mea coboară. O să încerce să ne aranjeze cazarea la spital, ne asigură ea, când vom reveni aici, după ce vom fi explorat vestigiile lagărelor din regiunea Iagodnoe. Disting vag câteva imobile de tip *hrușciovski*. Lumini rare semnaleză prezența umană.

Ne continuăm drumul: mai sunt aproximativ 80 km până la Iagodnoe. Două ore. Suntem toți epuizați. Ca să rămânem treji, șoferul mai urcă puțin decibelii...

Ora 23.00. Am ajuns. La marginea drumului, o construcție din cărămidă roșie, cu un etaj. O mică pancartă, la intrare, anunță *Gostinița Dorojnaia* (hotelul șoferilor, cum s-ar spune pe la noi). Un lung culoar luminat cu neon, mochetă gri murdară, cu pete de umiditate, vreo zece camere pe fiecare parte, din care răzbat frânturi de voci, râsete groase, muzică identică cu cea care ne-a răsunat în cap de azi dimineață.

O să petrec cel puțin o săptămână aici. Irina și Oleg au mai văzut și altele la fel. Fini cunoscători ai acestui gen de așezământ, negociază cu angajata de la recepție, instalată într-o cămăruță care funcționează pe post de filtru, de unde ea urmărește intrările și ieșirile „pentru a evita deranjul în acest hotel, unde clienții vor să se odihnească în liniște”, ne asigură ea. Așadar, beneficiem de „camera de lux” la exorbitantul preț de 4 000 de ruble, adică 100 de euro pe noapte. Există întotdeauna câte una, îmi explică Oleg. O rămășiță din epoca sovietică pentru cazul în care un nomenclaturist aflat în trecere ar fi avut bunăvoința să petreacă o noapte în această văgăună... „Camera de lux” prezintă patru avantaje: frigider, fierbător electric, un set canapea-fotolii-măsuță joasă, totul într-o anticameră care izolează un pic zgomotul de pe culoar și ne va permite să ne luăm masa

împreună.

Oleg nu s-a înșelat. Toate aceste avantaje se află într-un decor de hârtie pictată chinezește, în care păsări aurii zboară pe un fond albastru-întunecat.

[36](#) V. Chalamov, „Deux rencontres”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1015. Aceste „marșuri ale morții” care, la acel moment, nu au fost studiate, au rămas, ca și execuțiile masive ale deținuților, niște practici limitate. Ele corespund perioadei Marii Terori din 1937–1938.

[37](#) *Ibid.*, p. 1339.

18–24 august, Iagodnoe

Mic dejun frugal, dar convivial, în „apartamentul chinezesc”. În programul zilei: să ne înregistrăm – formalitate obligatorie pentru străini – la poliția locală și, desigur, să mergem să-l vedem pe Ivan Panikarov care ne va organiza deplasările spre ceea ce a rămas din lagărele de lângă Iagodnoe. Între două „expediții”, vom inventaria sistematic obiectele și documentele strânse de Ivan și conservate în muzeul lui și vom lua interviuri foștilor deținuți ai Gulagului, dacă mai există.

Traversăm pe jos aproape întregul oraș, destul de întins, ca să ajungem la postul de poliție. Îmi imaginam un altfel de Iagodnoe, având în memorie modul în care l-a reprezentat pictorul Svetlinski în două mari tablouri datând din 1939, executate într-un stil naiv și expuse la muzeul din Magadan. În ele se pot vedea case de lemn, mari și frumoase, rezervate, firește, pentru nomenclatura administrației penitenciare, dispuse de o parte și de alta a „șoselei Kolimei”, pe care circula o singură mașină – Rolls-Royce-ul lui Berzin. Oare să nu fi existat aceste locuințe decât în imaginația artistului? În realitate, Iagodnoe seamănă cu toate orășelele sovietice de provincie, în care construcțiile tradiționale din lemn au fost înlocuite, în anii 1960–1970, cu mari paralelipede din beton cenușiu – cinci etaje, cinci scări și 100 de apartamente – între care se întind vaste terenuri virane. Cu o diferență majoră: aici majoritatea locuințelor au fost abandonate. În vreo 30 de ani, populația orașului a scăzut cu un sfert: azi numără mai puțin de 3 000 de locuitori. Pe la mijlocul anilor 1980 erau 10 000. Multe ferestre și uși au fost smulse, geamurile sparte, iar intrările caselor zidite. Grămezi de fiare, autovehicule, mașini, motoare și alte obiecte ruginite sau calcinate sunt presărate prin curțile dintre imobile.

Numele *Iagodnoe* vine de la *iagoda*, fructe de corn care cresc din belșug în văile din jur. Acest orășel, care amintește mai degrabă de basmele pentru copii decât de universul concentraționar, s-a dezvoltat din a doua

jumătate a anilor 1930, ca centru regional al administrației *Dalistroi*, principalul popas în drumul către centrul Kolîmei. La începutul anilor 1950, număra 15 000 de locuitori, dintre care cei mai mulți lucrau în imensul aparat birocratic al *Dalistroi*. La apogeul său, *Dalistroi* folosea peste 60 000 de persoane, de la paznici până la arheologii cei mai specializați, și exploata 200 000 de deținuți. Micul oraș a păstrat câteva vestigii din acea epocă: un liceu aflat pe punctul de a fi desființat, un cinematograful care nu mai funcționează, o casă de cultură deschisă în 1954, în fața căreia se înalță încă statuia aurită a lui Lenin. Etnolog al provinciei siberiene, Oleg reperează un specimen rarisim, ne asigură el, de *bania-pracecinaia* (băi publice) datând, după părerea lui, de pe la sfârșitul anilor 1930... și încă în funcțiune. În dimineața aceasta, *bania-pracecinaia* este închisă, dar un afiș scris de mână, pe ușă, demonstrează că stabilimentul este deschis în patru după-amiezi pe săptămână pentru femei și de trei ori pentru bărbați. Trebuie să mergem acolo!

Pierdem aproape două ore la postul local de poliție ca să ne „înregistrăm”. Străinii nu se prea înghesuie în acest colț de lume, iar polițistul de serviciu nu cunoaște bine procedura, xeroxul nu funcționează, șeful care trebuia să pună ștampila nu a ajuns încă la birou – pe scurt, așteptăm să treacă timpul. Prima dimineață petrecută în inima Kolîmei e dezamăgitoare. Aproape că uitasem cum e această mărunță birocrație ineficientă pe care, totuși, o cunoșteam foarte bine pe vremea când predam franceza la Minsk, la mijlocul anilor 1970.

Odată vizat regulamentar pașaportul, ne alăturăm Irinei și lui Oleg, și îl vizităm pe Ivan Panikarov, în apartamentul-muzeu, modest, cu două camere, la primul etaj al unei clădiri dărăpănate, ca toate celelalte. Afară, o plăcuță de lemn agățată pe pervazul ferestrei anunță existența unui *Muzei pamiati Kolîmî* (Muzeul memorial din Kolîma), deschis doar cu programare, când Ivan, redactor la ziarul local, poate lipsi de la munca lui. Mă mai întâlnisem cu Ivan – personaj inevitabil pentru toți cei care se interesează de istoria Gulagului și a Kolîmei – la Paris, în 2007, în timpul unui colocviu despre sistemul concentraționar stalinist. Ivan Panikarov, care călătorea pentru prima dată în străinătate, a făcut vâlvă, scoțând din sacul

lui de călătorie greu niște obiecte voluminoase, găsite în timpul numeroaselor sale expediții, pe locul fostelor lagăre, și care i-au făcut destule probleme când a trecut bagajele prin detectoarele de metale.

Istoria lui merită povestită. Dincolo de devotamentul exemplar, ea ilustrează, mi se pare, acea parte de imaginație, libertate și nonconformism care, dintotdeauna și sub orice regim politic, a existat în Rusia.

Familia mea, îmi explică Ivan, nu a fost lovită direct de represiunile staliniste. M-am născut în regiunea Rostov, pe Don, în 1955, când lagărele din Kolîma începeau să se desființeze. Nu am studiat mult și nu m-a interesat în mod special istoria – mai ales cea predată la școală în 1970, sub Brejnev. Am învățat meseria de instalator. Am venit în Magadan în 1981, ca să câștig bani, dar și din dorința de aventură. Nu știam nimic nici despre Gulag, nici despre Kolîma. În acea vreme, lucrând trei ani aici, puteai să-ți iei o mașină. După zece ani aveai dreptul să soliciți cumpărarea unui apartament în orice oraș al Rusiei. Dar nu am mai plecat niciodată pe „continent”. Sunt 30 de ani de când mă aflu aici. Cum se spune pe la noi, nu durează nimic mai mult decât provizoratul. Fiul meu s-a căsătorit și sunt deja bunic. Fiica mea și-a terminat studiile universitare.

Cum am început să mă interesez de Gulag? La căminul muncitoresc din orașelul Gorki, unde mă mutasem, am împărțit camera cu un fost deținut, în vârstă de 50 de ani. Primea deseori vizita unui alt fost deținut cu care depăna amintiri din care nu înțelegeam nimic la început. În ciuda diferenței de vârstă și de experiență, le-am câștigat încrederea, am devenit prieteni și au sfârșit prin a-mi încredința povestea lor, pe care am scris-o cu mâna mea. A ajuns la un adevăr ascuns, despre care nimeni nu vorbea, a fost o motivație nemaipomenită. Aveam impresia că sunt pe cale să descopăr un nou continent. Am început să caut alți martori, dar erau puțini cei care acceptau să-mi încredințeze amintirile lor. În doi ani am strâns zece povești despre Lagărul de la Kolîma. În 1943 m-am mutat la Iagodnoe, unde lucram ca instalator. M-am însurat. Administrația mi-a dat 9 m² în care locuiam toți trei: soția, fiul meu de șapte ani din prima căsătorie și cu mine. Cu ocazia ieșirilor la iarbă verde, organizate vara cu prietenii, am făcut primele descoperiri ale obiectelor care vorbeau despre existența lagărelor: bucăți de sârmă ghimpată, pantofi grosolani cu tălpi făcute din cauciuc, pahare din cutii de conserve. Mai târziu, am căutat sistematic în zonele fostelor lagăre abandonate. Îngrămădeam aceste obiecte peste tot, sub pat, pe dulap. La acea

vreme, Iagodnoe număra peste 10 000 de locuitori, astăzi sunt mai puțin de 3 000, deși persoanele care mă interesau – foști *zeki* – erau mai mulți decât în Gorki. Începând din 1986, odată cu perestroika, limbile s-au dezlegat, oamenii au început să nu se mai teamă să vorbească despre represiunile cărora le fuseseră victime. În 1987 aveam peste 100 de mărturii. În anul următor am început să le public în paginile ziarului local, *Severnaia Pravda*, care m-a angajat mai întâi drept corespondent, apoi ca redactor, în 1990. Dar nu m-am mulțumit cu acest rol de colecționar și difuzor de mărturisiri. După ce am avut acces la biroul de pașapoarte din Orotukan și Iagodnoe, am descoperit peste 1 000 de persoane reabilitate și autorizate să părăsească regiunea în 1950. Am început să fac cercetări pentru a încerca să iau legătura cu foștii prizonieri sau cu familiile lor, scriind de fiecare dată oficialităților din locul în care se născuse deținutul. Era epoca perestroikăi, iar oficialitățile cooperau, în general, și transmiteau, în măsura posibilităților, familiilor. În fața afluxului de răspunsuri – soseau pachete de scrisori în fiecare zi – și în fața dificultăților pe care le întâmpinam în demersurile administrative pe cont propriu, am decis să fondez o asociație pe care am numit-o *Poisk nezakono represirovanîh* (Căutarea persoanelor reprimare ilegal), ceea ce mi-a permis să solicit ajutorul oficialităților și al persoanelor juridice.

Îl întreb dacă a păstrat corespondența, dacă-mi poate povesti vreo istorisire care l-a impresionat în mod special.

Firește, am păstrat totul, o să-ți arăt arhivele mele mai târziu, totul e organizat cu grijă în dosare. Sunt puține povești care să nu mă fi emoționat. Dar pot relata una care m-a făcut să reflectez la cât de greu le vine celor care n-au trecut prin experiența Gulagului să înțeleagă – și cât de dificil e s-o transmită pentru cei care au trăit-o. Am primit, la începutul anilor 1990, din Astrahan, o scrisoare de la o anume Vera Petrovna Brusareva, care mă întreba dacă puteam găsi mormântul mamei sale în Lagărul de la Elghen. Vera Petrovna se născuse acolo, iar mama ei murise la puțin după aceea. Fusesse adoptată de un paznic din tabără, dar nu știa nimic despre părinții ei. Am făcut cercetări: nu am găsit mormântul mamei, dar am dat peste numele tatălui. Am aflat că se numea Petr Pihtin, că era ucrainean, că fusesse condamnat la zece ani de lagăr, în 1937, pentru „activități contrarevoluționare”, și sosise efectiv în Lagărul de la Elghen în 1942, îna-nte să

fie transferat în altul, în Iakuția, unde a murit în anul următor. Am descoperit că avusese și o altă familie, în Ucraina, unde am regăsit o altă fiică a lui, Liuba Petrovna, stabilită la Odessa. I-am scris că are o soră vitregă născută la Kolîma. Mă gândesc c-a fost o greșeală să-i spun așa. A considerat că tatăl și-a trădat familia. O vreme, am continuat corespondența cu fiecare dintre cele două surori, dar ele nu și-au scris niciodată și nu comunicau decât prin intermediul meu. Am încercat să-i explic Lidiei Petrovna ce aflasem de la foștii deținuți: „să fondezi o nouă familie” în condițiile de lagăr însemna orice, numai „trădare” nu; uneori era chiar o formă de a-i feri pe cei apropiați rămași „acolo”. Nu știu dacă am putut s-o conving...

Îl întreb cum i-a venit ideea creării acestui muzeu.

Am început să cercetez sistematic rămășițele lagărelor, pe la sfârșitul anilor 1980, după ce, în timpul căutărilor mele prin arhivele regionale, am descoperit copia unei hărți a Kolîmei de la sfârșitul anilor 1930, ștampilată ca document „secret”. Fără doar și poate, nu era la fel de importantă ca cea pe care ați văzut-o la muzeul din Magadan, care există doar în câteva exemplare, dintre care unul i-a fost oferit lui Stalin, în 1952, cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a *Dalistroi*! Dar m-a ajutat să mă orientez: am verificat mărturiile pe care le adunasem una câte una și am putut localiza anumite lagăre, începând cu cele mai apropiate de Iagodnoe.

Primul lagăr descoperit, în 1989, era numit *Kinjal* (Pumnal), situat în apropiere unui zăcământ de staniu cu același nume. Am scris acum câțiva ani care au fost circumstanțele acestei descoperiri:

„În momentul vizitei mele, munții înalți, care străjuiau fosta zonă, roșiseră sub razele soarelui la asfințit, datorită culorii sălbatice a pietrelor. Defileul îngust părea sinistru și nimic nu anunța prezența umană. Totuși, în depărtare se zărea o construcție. Apropiindu-mă, am descoperit că era inima zonei, centrala electrică. Știam deja din arhive că toate exploatările erau echipate cu propriul grup electrogen.

La 20 m, printre pinii pitici, se ghiceau trepte și ziduri din beton pe jumătate prăbușite. Pe jos, numai beton și spezeze de pat. Se vedea că locul servise pentru personalul centralei care funcționa 24 din 24 de ore.

Pe deal, se vedeau șinele vagonetelor ce transportau metal spre locul de

prelucrare. Una avea o formă ciudată. Șinele se opreau la 50 m mai încolo, iar una era deformată într-un mod nemaivăzut, ca un acordeon. Ce se petrecuse?

Puțin mai departe, pe un rambleu de pietre, o platformă din lemn pe jumătate distrusă. Se mai construiesc și astăzi în Kolîma pentru instalarea dispozitivelor de spălare. De sus, se observa o imensă gaură neagră săpată în munte: o galerie de mină orizontală. Un morman de grohotiș masca pe jumătate intrarea, încadrată de trunchiuri de brad. Se simțea frigul... și teama. Am intrat, însoțit de un alt membru al expediției. Am făcut câțiva pași aplecați: drumul era blocat.

Ghenadi Ghenrikovici Grigones, un fost deținut de la mina Kinja, ne-a povestit mai apoi ce se petrecuse aici în 1950.

«Când s-a închis lagărul, erau 20 de deținuți bolnavi cu care nimeni nu știa ce să facă. Problema s-a rezolvat rapid: să fie trimiși în galerie și să se detoneze intrarea.» Probabil că așa se explică felul în care arătau șinele.

De cealaltă parte a muntelui, o zonă de locuințe, câteva barăci pe jumătate distruse, sârmă ghimpată, posturi de observație. Înăuntru, godine făcute din butoaie, paturi, haine de lucru, încălțăminte, vrafuri de cutii de conserve. Întorcându-ne la mașină, am descoperit un imens cazan de 50–80 de litri, în care se fierbea zeama lungă a deținuților. Câțiva metri mai departe, într-o pădure deasă de pini pitici, erau niște fundații de case. Probabil a fost un sat ce-i adăpostea pe muncitorii liberi sau, mai degrabă, pe familiile militarilor ce asigurau funcționarea minei și răspundeau de deținuți.

De acolo am adunat obiectele – un ceainic, un târnăcop, o cazma și o lanternă – care au constituit treptat fondul unui muzeu, a cărui idee mi-a venit chiar la vederea acelor ruine.”

M-am întors de mai multe ori la Kinjal. Ca în toate lagărele pe care le-am vizitat, vestigiile dispar iremediabil. Natura își reintră în drepturi, cotropind totul. Construcțiile din lemn – barăci, posturi de pază, bariere sau simpli stâlpi care indicau unde fuseseră îngropați deținuții – se năruiesc și dispar. Cât despre obiectele din metal, firele electrice, sârma ghimpată, au fost recuperate de fitecine, mai ales dacă în lagăr se putea intra cu un camion. Oamenii sunt atât de săraci, încât orice este bun de adunat pentru reciclare.

Cum am deschis, concret, un muzeu aici? Vezi coșul acela mare din fața ferestrei? La 16 decembrie 1992, centrala s-a defectat. O adevărată catastrofă! Nici pic de căldură în tot orașul! Erau -45° C. Toate țevile de canalizare înghețaseră, totul... Am cerut concediu de la ziar și mi-am reluat vechea meserie de instalator. Împreună cu alți băieți am lucrat zi și noapte, până în martie. Am câștigat 12 milioane de ruble, o mică avere pentru Iagodnoe. Cu banii ăștia mi-am

putut cumpăra acest apartament cu două camere. La 30 octombrie 1994, cu ocazia zilei naționale de comemorare a victimelor represiunii, o zi neoficială, nerecunoscută de stat, instituită de *Memorial* și de alte asociații neguvernamentale, am deschis acest muzeu privat care rămâne primul și singurul de acest tip din Rusia.

Ivan ne duce să mâncăm în singura cantină-restaurant din oraș care mai funcționează. Trebuie să fi avut o înfățișare grozavă la vremea ei, având în vedere perețiidecorați cu fresce din care se mai ghicesc câteva motive arhaizante. Probabil pentru o mai bună izolare, pereții au fost recent placați cu panouri din lemn sculptate grosolan. Suntem singurii clienți. E rândul meu să-i dau lui Ivan – care mi-a povestit deja o mulțime de lucruri astăzi, cât să înțeleg mai bine Kolîma, Kolîma *lui* – „noutăți de la Paris”, de la amicii lui francezi și ruși stabiliți în Franța. Apoi ne planificăm puțin ziua următoare: Beliciia, Elghen, Ust-Taskan, Djelgala, Kinjal, Serpantinka. Ivan reușește să ne încânte. Nu-i ușor lucru să găsești un autovehicul aici. Promite să facă tot ce-i stă în putință. Speram, după interminabila călătorie de ieri, să ne atingem scopul. „Lagărul de la Kolîma e precum comunismul. Cu cât te apropii, cu atât se îndepărtează”, o trânteste Oleg. Râdem de această ironie de pe vremea *zastoi-ului* („stagnare”) brejnevist. Pentru moment, avem destul de lucru la muzeu, cel puțin pentru două zile. Fără să mai punem la socoteală întâlnirea cu unul dintre ultimii martori ai Gulagului, încă în viață la Iagodnoe, Granit Timofeevici Timohin.

La întoarcere, Ivan ne povestește ultimele noutăți din viața locală, la care participă activ. Aflăm că statuia aurită a lui Lenin, amplasată în piața centrală din Iagodnoe, în fața Casei de cultură, edificiu impozant în stil neoclasic stalinist, mutată la începutul anilor 1990, a fost repusă pe soclul ei anul trecut. Partidul Comunist a făcut asta, nu din nostalgie față de trecut, ci pentru că oamenii sunt împotriva politicii federale, împotriva Moscovei, a partidului aflat la putere, Rusia Unită³⁸, care de 20 de ani încoace a abandonat regiunea tristei sale sorți. Ivan ne descrie mizeria în care trăiesc cei mai mulți locuitori, cei care nu au avut mijloace să părăsească „îndepărtata Kolîmă”.

La Iagodnoe, ne explică Ivan, există încă electricitate și căldură, dar în cele mai multe *posiolki* s-au demontat cazanele municipale, apa a fost oprită, electricitate nu există decât câteva ore pe zi. Nu mai sunt dispensare și nici școli. Copiii sunt obligați să plece la internat. Oamenii n-au unde să meargă, așteaptă ca oficialitățile să decreteze închiderea oficială a *posiolok*, în speranța că vor primi o mică primă de plecare, care oricum nu-i va duce prea departe. Tot ce le rămâne de făcut e să se întoarcă la economia naturală: să taie lemne pentru încălzire, să vâneze, să pescuiască, să cultive cartofi și să culeagă fructe de pădure și ciuperci.

Trecem prin fața unei clădiri din cărămidă, mai puțin degradată decât altele, unde se afla, între 1941 și 1957, sediul Direcției Nord a *Dalistroi*. Aici lucrau câteva sute de funcționari. Clădirea adiacentă găzduia NKVD și tribunalul. Tot aici a fost adus deținutul Șalamov, pe 22 iunie 1943, pentru a doua pedeapsă în lagăr, de zece ani, sub pretextul că nu-și făcea norma de lucru și că spusese (patru martori au fost convocați pentru confruntare) că Ivan Bunin, premiul Nobel pentru literatură în 1933, era unul dintre cei mai mari scriitori ruși în viață...

Nu departe de aici, Ivan ne arată locul unde se afla celebra „Fabrică de vitamine”, deschisă în 1938, care aproviziona toate taberele din Kolîma cu poțiunea presupusă a preveni scorbutul, boală care-i decima pe deținuți. Medicamentul, „un extract galben-închis, gros și vâscos și cu un gust rău, nedefinit”, se extrăgea din ace de pin pitic, unul dintre copacii emblematici ai Kolîmei, căruia Șalamov i-a consacrat una dintre cele mai frumoase povestiri ale sale. Să aduni ace de pin pitic era munca cea mai ușoară la care putea visa un deținut, singura care oferea „mierlitorilor” o ușurare.

(...) Smulgeam acele verzi și pe cele uscate ca și cum ai jumuli găște, încercând să apucăm cât mai multe; le îndesam în sac și, seara, predam supraveghetorului ce strânsesem. (...) După mai multe luni de muncă pe culmile înghețate, pe care până și cea mai mică pietricică strălucea de ger și îți frigea mâinile, după zăngănitul puștilor, lătratul câinilor și permanentele înjurături ale gardienilor, era o imensă plăcere să lucrezi la pinii pitici, resimțită de toți mușchii

obosiți. (...) Era bine să-ți încălzești mâinile pe cutia plină cu jăratic, cățărându-te fără grabă spre culmile care, puțin mai devreme, păreau atât de îndepărtate și inaccesibile. Și urcam tot mai sus, gustând clipă de clipă minunea neașteptată a singurătății și a liniștii profunde a muntelui pe timp de iarnă: ca și cum tot răul dispăruse de pe pământ și nu mai rămăseseră decât prietenul, tu însuși și o cărauie îngustă, adâncă și nesfârșită, care se pierde spre culme, undeva, în munte³⁹.

³⁸ Partidul lui Vladimir Putin.

³⁹ V. Chalamov, „Campos”, în *Récits de la Kolyma*, pp. 59–61.

20 august

Sunt două zile de când muncim la inventarierea și fotografierea obiectelor și a documentelor strânse de aproape 20 de ani de Ivan Panikarov. Irina, Oleg și Elsa și-au găsit un loc la muzeu. Cât despre mine, Ivan mi-a cedat un colț al biroului său de la redacția ziarului. „N-am decât de traversat strada și ajung de la serviciu acasă; e comod, nu am timp să îngheț la -50°C.” Astăzi norii sunt jos, sunt 2°C, e vară la Kolîma...

Ivan are o colecție unică ce reflectă toate fațetele „civilizației gulaghiene”. Sunt instrumentele și uneltele „epocii roabei”, o nemaipomenită regresie tehnologică care a însoțit expansiunea muncii forțate: târnăcoape, cazmale, site, lopeți, dintre care una poartă inscripția *made in USA*, roabe de diverse mărimi, materiale și forme (o mică parte dintre aceste obiecte este depozitată în garaj, o „anexă” a muzeului). Nu lipsesc obiectele cotidiene, precum un voluminos pat etajat, veste matlasate cu matricole, o grămadă de pantofi grosolani cu tălpi decupate din pneuri, resturi de caschete, bonete, mănuși. Mai rare, obiectele confecționate chiar de către deținuți vorbesc despre existența – o, cât de fragilă! – a unui spațiu privat chiar în interiorul taberei. Atunci când îți pierdeai până și numele, înlocuit de o matricolă, când trăiai sub control permanent, cum puteai găsi forța necesară pentru a te rupe de realitate și a regăsi un strop de intimitate? Spațiul privat era foarte redus în lagăr. Așa s-a născut o „cultură de buzunar”, de o extraordinară inventivitate, alcătuită din obiecte ce puteau fi ascunse cu ușurință, ferite de priviri, păstrate ca bunul cel mai de preț: lingurițe și căni din aluminiu, săculețe unde se păstra cu mare sfîntenie o coajă de pâine, pungi pentru tutun, cutii de chibrituri, dar și jocuri de șah – o adevărată sfidare la adresa regulamentului taberei – fabricate din bucăți de pâine sau jocuri de cărți făcute manual:

E nevoie de hârtie (orice carte), o bucată de pâine (care se amestecă cu apă și se strecoară printr-o pânză, pentru a extrage amidonul cu care se lipesc foile), un creion și un cuțit (pentru tăierea și fabricarea matrițelor pentru culori și a cărților în sine)⁴⁰.

Foarte emoționant, printre toate obiectele colecționate de Ivan, găsesc o minuscule cruce din aluminiu pe care el o descoperise din întâmplare. Mai sunt și plăcuțe din lemn, cu numere înscrise cu creionul de grafit, fixate pe un țărui, singurele urme fragile care indică locul unde a căzut un *zek*. Această grămadă mare de cartușe de pistol Nagant, găsite la Serpantinka, sunt tot atâtea dovezi incontestabile pentru ceea ce s-a petrecut acolo.

Printre obiectele deținuților, una dintre cele mai tulburătoare este un ansamblu de tablouri și desene făcute de un anume Serghei Kovaliov, salvat, ca și alți deținuți, de către una dintre marile figuri locale, Nina Vladimirovna Savoeva, medic-șef în timpul războiului, la spitalul din Beliciia, situat la câțiva kilometri de Iagodnoe. Pictate pe saci de iută de proveniență americană, ajunși aici – ca și cazmalele, buldozerele și dragele – în cadrul legii de împrumut și închiriere, tablourile ilustrează scene din basmele tradiționale rusești... Cât despre desene, strânse cu grijă într-un carnet oferit „în semn de mulțumire”, în 1943, lui Boris Nikolaevici Lesniak, un alt medic al spitalului, sunt un adevărat imn închinat frumuseții Kolîmei, munților ei, fluviilor sale mărețe, pădurilor, colinelor presărate cu afini. În schimb, nu există nicio reprezentare a universului concentraționar. Singura urmă a prezenței umane în această natură virgină – spitalul din Beliciia, refugiu de liniște și calm, cu pavilioanele sale elegante din lemn, vopsite în delicate culori pastelate.

Dar de unde și-a putut procura deținutul tuburile de vopsele și creioanele colorate? În loc de răspuns, Ivan îmi indică notița manuscris lăsată de Boris Nikolaevici Lesniak, pe prima pagină a carnetului: „Serghei Kovaliov, absolvent al Academiei de Arte frumoase din Minsk. Condamnat în virtutea Articolului 58, alineat 10, din Codul Penal. Ajuns în spital de la mină. După vindecare, rămas aici în calitate de *kultorg* (responsabil de

cultură)”. Înțeleg. După exemplul deținutului Șalamov care, grație protecției acordate de medicul-șef, Nina Savoievna, a reușit să rămână aproape doi ani în spitalul din Beliciia, în calitate de „responsabil cu gazeta de perete și cu ședințele de lectură în plen a jurnalelor și periodicelor”, Kovaliov a fost, cu siguranță, repartizat la „brigada de cultură și educație” a spitalului, ca „decorator” sau „ilustrator”.

Ivan Panikarov nu s-a mulțumit doar să colecționeze obiecte. Muzeul lui conține sute de fotografii făcute deținuților chiar înainte de arestare sau, cel mai adesea, la puțin timp după părăsirea lagărului. „Prima zi după eliberare”, se poate citi sub portretul unui tânăr cu chipul tras ce surâde la obiectiv. Majoritatea fotografiilor i-au fost oferite lui Ivan de către cei cu care corespondase. Două mii de dosare, conținând corespondența cu foști deținuți și copiii lor, sunt clasate în ordine alfabetică în dulăpioarele de deasupra biroului său. Printre celelalte documente pe care le-am putut consulta vreme de două zile, am descoperit sute de cartonașe îngălbenite, fișe individuale ținute de Administrația *Dalistroi* pentru fiecare dintre cei de care răspundea, fie că erau liberi sau deținuți. În timpul cercetărilor mele în arhivele centrale ale Gulagului, nu am avut niciodată acces la astfel de surse, de neprețuit, păstrate la fața locului. Conservate, e adevărat, dar nu e tocmai cuvântul potrivit. Ivan a pus mâna pe ele printr-un mare noroc, dintr-o clădire ruinată, pe locul unui fost lagăr. Fuseseră abandonate acolo, într-un sac ce servise la transportarea făinii din America, trimisă în URSS, în timpul războiului, conform legii de împrumut și închiriere. Nu e prima dată când aud despre acest gen de descoperiri... Ivan n-a putut salva decât o parte din fișe, cele care nu se deterioraseră încă. Fiecare dintre ele era o mină de informații: pe lângă starea civilă, situația familială, adresa, profesia, apartenența sau nu la Partidul Comunist sau la Comsomol, ultimul loc de muncă, fișa politică indica data sosirii deținutului sau a muncitorului liber și numele vaporului cu care venise în Magadan, tipul contractului încheiat cu *Dalistroi* (în 90% dintre cazuri, ca „deținut” – limbajul birocratic nu are deloc simțul umorului!), mențiunea „nimic” la rubrica salariului lunar, iar durata, în general „zece ani, în baza articolului 58 al Codului Penal”, până în 1945; după 1947, mulți *ukaznici* erau condamnați la pedepse de cinci-

zece ani. În fine, ultimul aport, excepțional, al acestor documente, este acela că indică soarta ulterioară a deținuților: deces, eliberare cu sau fără impunerea unui domiciliu obligatoriu, funcția ocupată în sistemul *Dalistroi* după expirarea pedepsei din lagăr.

Discutăm îndelung despre arhivele Gulagului, pierderea ireparabilă a atâtor arhive locale, despre lucrările recente ale istoricilor ruși pe tema sistemului concentraționar, volumele *Istoriei Gulagului stalinist* la care colaborasem și eu și pe care Ivan le are în bibliotecă. În ciuda numeroaselor clarificări pe care le aduceau în unele privințe, arhivele Gulagului, conservate la Moscova, oferă o viziune strict birocratică asupra sistemului muncii forțate. Astfel, directivele, circularele, foarte detaliate, elaborate de administrația locală și care erau presupuse a direcționa toate aspectele vieții deținuților, erau mai degrabă un „soi de estetică a planificării” și, de cele mai multe ori, nu aveau nicio legătură cu realitatea. Sunt zeci de mii de pagini de directive privind normele de lucru, aprovizionarea cu alimente sau cu „echipamente” a deținuților. La capitolul alimentație, erau nu mai puțin de 15 „norme principale”, divizate în tot atâtea „subnorme”, în funcție de diferitele tipuri de lucrări pe care le făcea deținutul, de diferitele tipuri de lagăre, fiecare normă fiind, pe deasupra, modificată de câteva ori pe an, în funcție de anotimp. Lucru remarcabil, până și cea mai mică modificare a normelor, chiar și pentru un singur produs alimentar din compoziția „meniului” unui deținut, era semnată de șeful Gulagului, de ministrul de interne sau de adjunctul acestuia!

Îi arăt lui Ivan o circulară care m-a tulburat, pe lângă multe altele de același soi:

Circulara nr. 130–035 din 28 ianuarie 1944 „Despre creșterea rației de sare pentru pregătirea hranei deținuților”. Pentru ameliorarea calităților gustative a hranei servite deținuților, să se crească rația în vigoare, de 15 g pe zi, la 18 g pe zi. Semnat: Cernîșev, adjunctul comisarului poporului pentru afaceri interne al URSS⁴¹.

Dacă documentul dezvăluie ceva, recunoaște răsând Ivan, atunci poate fi orice, dar n-are nicio legătură cu gustul pe care-l avea *balanda* servită pentru *zeki*!

Îl întreb despre numărul deținuților debarcați în Kolîma între 1932 și 1955. Bazându-ne pe lucrările unor istorici care au studiat arhivele NKVD din Magadan, numărul estimat este de aproximativ 1 000 000. Din această cifră, circa 150 000 ar fi murit de frig, foame, epuizare sau boală. 12 000 ar fi fost condamnați la moarte și împușcați, cei mai mulți în timpul Marii Terori din 1937–1938. Aceste estimări, reduse față de cifrele anterioare, mi se par apropiate de cifrele globale pe care le dezvăluie statisticile centrale ale Gulagului. În ceea ce privește mortalitatea, acestea indică, pentru Lagărul din Kolîma, o cifră cu 50% mai mare decât media din lagărele Gulagului, de-a lungul întregii perioade.

[40](#) *Ibid.*, p. 24.

[41](#) A. Bezborodov, V. Hrustalev (dir.), *Naselenie Gulaga: cislennosti i usloviia soderganiia* (Populația Gulagului: număr și condiții de detenție), vol. IV din *Istoriia Stalinskogo Gulaga* (Istoria Gulagului stalinist), Moscova, Rosspen, 2004, p. 393. Ce pot semnifica, dacă e să luăm un exemplu de același fel, aceste numeroase rapoarte întocmite de *Kuliturno - vospitatelinii otdel* (Direcția pentru cultură și educație) al Gulagului, elogiind cele 195 706 conferințe desfășurate în timpul anului 1949 pentru 92,1% dintre deținuți, sau cele 570 762 de „disertații politice” și cele 7 395 751 de „ședințe de lectură în plen a jurnalelor” care le - au fost impuse în timpul aceluiași an? (*Ibid.*, p. 293).

21 august

Ivan a găsit, pentru trei zile, o camionetă mică și un șofer. Vom putea, în sfârșit, să mergem „la fața locului”. Nu am venit aici ca să stau și să caut în arhive, oricât de interesante ar fi ele. În prima zi vom ajunge la Beliciia și în Valea Djelgala. Mâine, Ust-Taskan și Elghen. Poimâine, Serpantinka.

După câțiva kilometri de șosea, camioneta noastră intră pe un drum de țară ce se pierde într-un defileu îngust, între munții acoperiți de păduri întunecate de zadă. Nu mergem mai departe: drumul se subțiază până devine un fir subțire, șerpuind printre smârcuri. Roiuri de țăntari ne asaltează și încearcă să pătrundă printre ochiurile plasei verzi, sub care ne ferim capetele și gâtul. Vom parcurge pe jos, cu greu, ultimul kilometru, încercând să nu ne scufundăm în mușchiul mustind de apă. Îmi amintesc descrierea pe care Șalamov o făcea acestor locuri:

Drumul mlăștinos, lung de 1 km, de la Beliciia la șoseaua principală, a însemnat 40 000 de zile de lucru ale deținuților, milioane de ore. Fiecare trebuia să arunce pietre în mlaștina ce-și înghițea ofranda plescăind. (...) După trei ani de eforturi neîncetate, nu se reușise decât trasarea unei linii punctate, un soi de cărare în zigzag, destul de nesigură, mergând pe lângă drumul principal spre Beliciia, pe care nu puteai nici să alergi, nici să mergi, nici măcar cu mașina, ci doar să țopăi din piatră-n piatră, din mușuroi în mușuroi, ca acum mii de ani.

Acest duel cu natura îl înfuria pe medicul-șef, pe „mama neagră”. Mlaștina triumfa⁴².

Orizontul s-a limpezit puțin. Am ajuns într-o mică vale traversată de un torent. Din spital n-au mai rămas decât câteva rămășițe ale fundației celor trei-patru clădiri ridicate anevoie și câteva bucăți de zid. În vreme ce tovarășii mei de călătorie fac fotografii și schițe topografice, eu încerc să

intru în atmosfera locului, să înțeleg ce s-a petrecut aici. Am adus cu mine o cârtică redactată de Ivan, *Am ales Kolîma*, culegere de amintiri ale Ninei Vladimirovna Savoeva, directoarea spitalului din Beliciia⁴³.

Născută în 1916, într-o familie de țărani din îndepărtata Osetie, Nina Vladimirovna a reușit, ca numeroși alți tineri de origine modestă din generația ei, grație studiilor, să promoveze pe scara socială: în 1940 a obținut diploma de medic la Universitatea din Moscova. Cu toate acestea, nu a uitat ce se întâmpla în țara ei. Mulți colegi, proveniți mai ales din rândurile intelectualității moscovite, și-au văzut părinții sau apropiații arestați între 1936 și 1938. Un număr mare dintre profesorii ei au avut aceeași soartă. Pentru repartiție ea a ales, spre stupefacția tuturor, îndepărtata Kolîma, „acolo unde consideram că pot fi mai de folos în încercarea de a ușura suferințele celor pe nedrept condamnați în lagăr”, scria ea în memorii. Cu câțiva alți tineri medici care făcuseră aceeași alegere, Nina Vladimirovna a sosit în Vladivostok în iulie 1940. Așteptând îmbarcarea către Magadan, a locuit în apropierea lagărului de tranzit pentru deținuții ce plecau spre Kolîma. A cunoscut o cantinieră înnebunită după poezie care i-a arătat priciul pe care murise poetul Osip Mandelstam, apoi i-a povestit cum, timp de două zile, ingenioșii lui vecini au reușit să ia mâncarea mortului: când se distribuia rația zilnică de pâine, ei îi ridicau brațul ca la marionete. Peste câțiva ani, Nina Vladimirovna avea să povestească episodul unuia dintre protejații spitalului din Beliciia, Varlam Șalamov, care l-a transformat într-o frumoasă povestire, „Cherry Brandy”.

Încă de la sosirea ei în Kolîma, Nina Vladimirovna a fost repartizată la micul dispensar al minei de aur Cikalov, aproape de Ust-Uriisk, la 600 km de Magadan.

Priveliștea ce mă aștepta era oribilă. Nu de puține ori, din camioanele care aduceau noi convoaie de deținuți la mina Cikalov, erau coborâte cadavre înțepenite. Prizonierii politici, condamnați în baza articolului 58, reprezentau majoritatea acestor „deșeuri”. Erau foarte slăbiți și epuizați. Iarna sufereau de pneumonie, vara de dizenterie. Barăcile din lagăr erau prost izolate și abia

încălzite, deținuții se îmbrăcau și se încălțau cu zdrențele lor din lagăr, tocite până la urzeală. Se știa că hrana era insuficientă și, pe deasupra, modestele rații alimentare erau furate în mod rușinos pe distanța dintre magazin și bucătăriile din lagăr. Iarna lipseau nu numai lemnele de foc, ci și apa potabilă. Așa că topeau zăpadă. Lagărul era invadat de păduchi. Deparazitarea hainelor era inefficientă, păduchii continuau să trăiască, hainele le erau înapoiate umede, iar oamenii siliți să le îmbrace așa și să plece la muncă pentru 15 ore, la temperaturi ce puteau atinge -50°C. Aproape zilnic soseau deținuți la dispensar sau direct la morgă. Mureau în minele de aur, de epuizare sau hipotermie. Degerăturile erau ceva obișnuit și specific. La dispensar se amputau pe bandă degete înghețate de la mâini sau de la picioare; umpleam o chiuvetă pe zi⁴⁴.

După acest prim contact cu realitatea Gulagului, tânăra proaspăt ieșită de pe băncile facultății a tras următoarele învățăminte:

În primul rând că nimeni nu încerca să le salveze viețile acestor nefericiți, ale căror „boli” principale erau foamea și epuizarea. În al doilea rând că, în acest sistem, singurul serviciu de care nu erau privați deținuții era cel medical, oricât de limitat în drepturi și mijloace.

În timpul celor 12 ani petrecuți în serviciile de sănătate ale Gulagului, Nina Vladimirovna Savoeva nu a încetat să încerce a specula prerogativele de medic al lagărului. Pe hârtie nu erau nici pe departe neglijabile: medicul putea scuti deținutul de muncă, îl putea spitaliza, îi putea crește rația alimentară. Tot el stabilea categoria de muncă în care era repartizat acesta. Numai el îl putea încadra în „categoria V”, „scutit provizoriu de muncă pe motiv medical”. Date fiind acestea, medicul intra inevitabil în conflict cu comandantul lagărului, care trebuia să-și facă planul de producție și avea nevoie de cât mai mulți deținuți apti de muncă. În raportul care se stabilea cu mai-marii lagărului, medicul trebuia să dea dovadă de abilitate: dacă „făcea prea mult”, risca să atragă asupra lui fulgerele și trăsnetele

superiorilor ierarhici, abilitați să-l sancționeze printr-o transferare sau prin retragerea dreptului de liberă practică.

Tânăra, provenită dintr-o familie de țărani săraci, în plus membră a Partidului Comunist, Nina Vladimirovna a știut, în mod vădit, să-și folosească profitabil excelentul „profil socio-politic” de „susținută” a regimului, așa încât, în doi ani, a urcat toate treptele, până la statutul de medic-șef al Spitalului central din Sevvostlag, mai ales grație protecției acordate de unul dintre responsabili *Dalistroi*, Stepan Gagkaiev. În august 1942, a fost numită directoarea spitalului din Beliciia. Acolo s-a înconjurat de o echipă de medici competenți, majoritatea deținuți – printre ei figura fostul medic al Ambasadei sovietice la Londra, arestat în 1937 ca „spion britanic” și condamnat la zece ani de lagăr – și a reușit să transforme acest stabiliment într-un spital model la scara Gulagului, dotat cu sistem de încălzire, apă caldă, personal sanitar și chiar cu un mic laborator de analize medicale. Ea a cerut construirea unei sere pe terenul spitalului, ceea ce a permis ca în alimentația bolnavilor să fie introduse și legumele. A obținut de la Administrația penitenciară un regim „relaxant” pentru pacienți: libertatea de a se plimba în jurul spitalului, ceea ce le permitea, cel puțin în timpul scurtei veri kolîmiene, să meargă la cules de ciuperci și fructe de pădure, care creșteau din abundență acolo. A reușit să păstreze în serviciul ei, vreme de luni de zile, chiar și ani, deținuți slăbiți pe care i-a repartizat în diverse slujbe, precum cea de „responsabil de viața culturală” sau „redactor al gazetei de perete”. Cu toate acestea, nimeni nu era în siguranță, oricine putea fi descoperit și trimis imediat în mină. Cât despre stăpâna locului, era suficient ca protectorul ei să cadă în dizgrație pentru ca ea însăși să fie transferată altundeva: astfel, domnia „mamei negre”⁴⁵ în Beliciia s-a întrerupt brusc, la sfârșitul anului 1945, când a fost repartizată într-un loc mult mai puțin important, în apropiere de sinistrele zăcămintele de cobalt de la Nijni Seimcean.

Exclusă din partid în 1946, pe motiv că „a întreținut, la locul de muncă, legături cu un deținut”, cu care s-a și căsătorit îndată ce a fost eliberat, Nina Vladimirovna Savoeva a obținut, totuși, transferul într-un spital din Magadan, unde a lucrat până la pensionare, în 1972. În 1995, Nina

Vladimirovna și Boris Lesniak, soțul ei, au fost printre primii vizitatori ai muzeului lui Ivan Panikarov.

E greu să ne imaginăm azi, din acest cadru atât de frumos, dar și de ostil, ce a însemnat acea „oază a Kolîmei”, cum o numea, cu oarecare derâdere, Evgheniia Ghinzburg, o vreme asistentă aici, în pavilionul tuberculoșilor⁴⁶. Pe când eu măsoar cu pași mari locul unde „se vedeau ronduri de flori mărginite de gazon”, îmi atrage atenția un obiect metalic, ruginit; mă apropii. E un rest dintr-un pat de spital ce se ițește dintr-un șanț noroios. Prima mea „descoperire arheologică” în „ținutul zekilor”...

Ne reluăm drumul spre valea Djelgala, aflată la 30 km. După ce ieșim de pe șosea, o luăm pe un drum pe care camioneta înaintează anevoie. Aici nu mai sunt păduri, ci o priveliște largă, dealuri dezgolate până la jumătate și cu o vegetație firavă de pini pitici, care lasă stâncile la vedere. În lumina acestui frumos sfârșit de după-amiază de vară, pietrele, scăldate sau nu de razele soarelui, capătă nuanțe calde, aproape îmbietoare, galbene sau violet. Drumul însoțește un curs de apă care-și croiește calea printre malurile erodate pe care le izbește violent. Cât despre albia râului, e înfundată de movile imense de pietriș cenușiu. Acestea erau solurile aurifere exploatate în 1930. Au fost răscolite iar și iar pentru a scoate din ele prețiosul metal. Aici extragerea aurului se făcea la suprafață. Ne apropiem de niște barăci lungi din lemn, destul de bine păstrate. Ivan ne spune că datează din 1960–1970. În schimb, din barăcile lagărului n-a mai rămas aproape nimic, doar ici și colo câteva grămezi de scânduri și de butuci putrezi și înnegriți. Construcțiile din perioada „postgulaghiană” au reutilizat ca atare materialele găsite la fața locului, așa cum se face, din vremuri imemorabile, în toate satele rusești, unde se recuperează vechile izbe pentru a le construi pe cele noi. Nu departe de barăci, zărim nesfârșite diguri de lemn, lungi de sute de metri, proptite pe schele rudimentare din metal ruginit: acestea sunt faimoasele *butari*, echipamente primitive ce serveau la spălarea minereului aurifer cărat cu roaba de deținuți. Acestea au fost înlocuite de mult timp cu buldozerele care adună pământul de la suprafață și-l varsă în *butar*. În depărtare se văd câteva utilaje. E greu de spus de cât timp n-au mai fost folosite. Or mai funcționa încă? Nu se vede nici țipenie de om.

Continuăm drumul pe jos, străbătând un peisaj din ce în ce mai pietros și mai accidentat. Un praf cenușiu, selenar, acoperă vegetația sărăcăcioasă din care răzbat bucăți de fiare ruginite. Ici și colo, barăci în diverse stadii de descompunere amintesc că acest spațiu a fost cândva locuit. După câte spune Ivan, acum câțiva ani, în această vale existau încă echipe de căutători de aur. După câte se vede, acum nu mai e cazul. La apogeul Gulagului (sfârșitul anilor 1940-începutul anilor 1950), existau mai multe zeci de mii de deținuți care-și ispășeau pedepsele în minele de aur de la Djelgala. Azi, rămășițele zecilor de lagăre ce ocupau valea dispar numaidecât. N-a fost nevoie să fie distruse; au dispărut de la sine. A fost suficient ca locurile să fie lăsate în paragină. Sârma ghimpată, posturile de supraveghere, cărămizile temnițelor, lemnul barăcilor au fost smulse, dezmembrate, luate de locuitorii care s-au servit pur și simplu. Aici s-a dus întotdeauna lipsă... Peisajul Kolîmei de azi a eliminat trecutul.

Documentele despre trecutul nostru au dispărut, posturile de supraveghere s-au dărâmat, barăcile au fost rase de pe fața pământului, sârma ghimpată ruginită a fost adunată și dusă altundeva. Pe ruinele din Serpantin înflorește pufulița, floarea incendiilor și a uitării, inamica arhivelor și a memoriei umane.

Am fost noi acolo?

Răspund: da, cu toată elocvența unui proces-verbal și cu toată responsabilitatea și rigoarea unui document⁴⁷.

⁴² V. Chalamov, „Le gant”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1259.

⁴³ V. Savoeva, *Ia vibrala Kolimu* (Am ales Kolima), Magadan, 1996.

⁴⁴ *Ibid.*, pp. 12–13.

⁴⁵ Supranumită astfel de către deținuți din cauza culorii închise a pielii.

⁴⁶ E. Guinzbourg, „Le ciel de la Kolyma”, p. 189. În cartea ei, Evgheniia Ghinzburg o judeca aspru pe Nina Vladimirovna Savoeva, transformată, în opinia ei, de influența benefică a unui laborant deținut, cu care avea să se căsătorească în 1946, ceea ce i - a adus excluderea imediată din partid. „Să zicem, anticipând puțin, că viața s - a arătat îngăduitoare cu această femeie – avea să ajungă la o cotitură care îi dezvăluia cele mai

bune părți ale ei, anihilând primele instincte de autoritarism despotice. (...) Revin la această idee banală: puterea absolută corupe în mod absolut. Deși nu era rea din fire, Nina Savoievna a comis numeroase acte rușinoase, sub aripa protectoare a lui Gagkaev, acest Stalin la scară mică despre a cărei ferocitate se vorbea mult. Ce binefacere că dragostea nutrită de un om a întrerupt acest destin! Câțiva ani în plus la Beliciia și ar fi fost pierdută, nu era decăt un simplu călău.” (*ibid.*, p. 192).

[47](#) V. Chalamov, „Le gant”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1245.

22 august

Plecăm devreme, într-o superbă dimineață de vară. Frigul e ascuțit, iar cerul de un albastru de azur. Scăldate de razele dimineții, culmile dezgolite ale *sopki* (dealuri) sclipesc în culori. „Iubesc acești munți, această frumusețe sălbatică și, în ciuda asprimii condițiilor climaterice, ba mai mult, a condițiilor economice, nu voi părăsi acum acest ținut pentru nimic în lume”, ne spune Ivan, vizibil fericit „să plece din nou în expediție”.

Da, frumusețea Kolîmei este tulburătoare. Dar mă întreb ce-or fi putut vedea cei condamnați aici, la 9 000 km – la fel de bine le-ar fi putut zice ani-lumină – de casă. „N-am admirat niciodată peisajul. Abia după aceea memoria mea a putut înregistra ceva”, ne amintea Varlam Șalamov. „Puteai cere ca un prizonier sleit de puteri să vadă în acel peisaj decorul nimicirii sale? Lagăr și peisaj – două noțiuni ce par a nu se potrivi, nici măcar a fi gândite împreună”, scria Luba Jurgenson într-un articol consacrat „peisajelor dezastrului”⁴⁸. Gândul mă poartă din nou la carnetul cu desenele pictorului Kovaliov care eliminase orice reprezentare a lagărului din mărețele sale peisaje ale Kolîmei.

Pentru noi, care cercetăm posteritatea spațiului concentraționar sovietic de după dispariția martorilor și a locurilor, a instituțiilor și a structurii statale care le-a creat, peisajele reprezintă în același timp o modalitate concretă, vizibilă și incontestabilă a realității lagărului, suportul inevitabil al lui „a fost odată”, dar și un vid de memorie patentat, căci peisajele nu mai au nici urmă din ceea ce a fost. (...) Particularitatea naturii este aceea că rămâne indiferentă față de om. În exterioritatea ei radicală, ea poartă „nimicnicia” omului, trimițându-l la destinul lui⁴⁹.

Drumul se cațără prin trecătoare, de unde descoperim, la mai multe sute de metri în jos, valea At-Uriah, unul dintre numeroasele țărmuri aurifere ale Kolîmei. Tot fundul văii, unde se zăresc grămezi de pietriș formate prin

acumularea prundișului și a pământului, răscolit iar și iar pentru a se extrage aurul, era ocupat de lagăre: Dikii (Sălbatic), Tumannîi (Mohorâtul), Proletarskii (Proletarul), Imeni Gorikogo (Gorki). Ivan ne amintește că aici a avut loc, în 1948, una dintre celebrele evadări în grup din Gulag, organizată de un grup de foști ofițeri sovietici condamnați la pedepse grele cu muncă forțată, pe motiv că fugiseră din lagărele naziste pentru a se alătura Armatei Roșii. Toți fugarii – 50 de oameni temerari și hotărâți –, care au reușit să pună mâna pe arme și pe muniție, după ce au dezarmat gardienii și s-au dat drept santinele, au fost uciși sau și-au pus capăt zilelor după ce au fost reperați și încolțiți, la capătul unei veritabile operațiuni militare ce a mobilizat sute de oameni⁵⁰.

După o lungă coborâre, ajungem în vale, nu departe de confluența lui At-Uriah cu Taskan, aproape de fostul oraș Ust-Taskan, azi cu desăvârșire pustiu. Se spune că Eduard Berzin ar fi vrut să facă din Ust-Taskan o „a doua capitală” a Kolîmei. În tot cazul, aici a decis să clădească cea mai mare centrală termică din imensul teritoriu pe care-l guverna. Vecinătățile Ust-Taskanului ascundeau, într-adevăr, importante zăcăminte de cărbune. Dar construirea centralei, începută în 1935, a întârziat din cauza problemelor pe care le ridica permafrostul: fundațiile au trebuit consolidate de mai multe ori, așa încât centrala nu a fost pusă în funcțiune decât la sfârșitul lui 1941, la trei ani de la execuția celui care a propus-o. 15 000 de deținuți și 1 000 de tehnicieni și ingineri (o parte cu contracte de angajare încheiate cu *Dalistroi*, o parte deținuți) au trudit vreme de șase ani pe faraonicul șantier. Ca să poată fi transportat cărbunele la centrală, Berzin a ordonat ca, prin mijlocul taigalei și al mlaștinii, să se construiască o linie de cale ferată cu sens unic, pe o lungime de 100 km, care să lege Ust-Taskan de Elghen-Ugoli, principalul centru de extragere a combustibilului. Prima furnizoare de electricitate din regiune, centrala din Ust-Taskan, a continuat să funcționeze încă mult timp după închiderea lagărului, până la sfârșitul anilor 1970. La acel moment, orașelul număra încă 10 000 de locuitori, în general foști deținuți rămași aici după eliberare. Azi nu mai sunt decât blocurile cenușii dezafectate, cu ușile de la intrare smulse, cu ferestrele zidite. La 1 km de ceea ce a fost cândva un orașel, centrala termică arată

asemenea unei epave de pachebot. Clădirea este goală. Toate motoarele, generatoarele, furnalele, țevile, cablurile au fost demontate și trimise la casat. Singurele rămășițe de metal, din ceea ce a fost cândva centrala, sunt resturile ruginite ale serelor ce-i aprovizionau pe locuitori cu legume și, pe câteva sute de metri, șinele căii ferate care ducea la minele de cărbune.

Ne continuăm drumul spre Elghen, unul dintre cele mai importante lagăre de femei din Kolîma. „*Elghen*, în dialectul iakut, înseamnă mort” – așa își intitula Evgheniia Ghinzburg unul dintre capitolele din *Amețeala*. Totuși, Elghen nu era Butugîceag, „lagărul special” în care deținuții lucrau în minele de uraniu. Ca alte zeci de mii de femei, Evgheniia Ghinzburg, „soția unui inamic al poporului”, a petrecut aici mai mulți ani, în diverse „posturi”, mai mult sau mai puțin dure: la tăierea copacilor, ca „agent sanitar”, la ferma de vaci, ca îngrijitoare la un „orfelinat de copii”, lucrătoare la crescătoria de păsări. Lagărul din Elghen era, într-adevăr, un imens „lagăr-sovhoz” al cărui rol de bază era să asigure aprovizionarea – cu produse agricole – a întregului centru al Kolîmei.

Avem cu noi albumul de fotografii făcute la Elghen de un inginer agronom, în a doua jumătate a anilor 1930, și pe care fiul său i le-a oferit lui Ivan pentru muzeu. Un veritabil imn închinat agriculturii sovietice făcute în condițiile extreme ale nordului îndepărtat, albumul îmi amintește, din anumite puncte de vedere, de reportajele fotografice publicate, în aceeași epocă, în celebra revistă ilustrată *SSSR na stroike* („URSS în construcție”), tradusă în engleză, franceză și germană și devenită, în câțiva ani, unul dintre principalii vectori ai propagandei regimului în străinătate. Inginerul agronom a immortalizat, prin obiectivul său, construirea, în timpul verii lui 1936, a „cartierului ITR”⁵¹, cu case cochete, tradiționale, din lemn, cu verandă, cât și ridicarea diverselor clădiri administrative și de producție din viitorul lagăr de femei – forja, atelierele de reparații ale materialelor agricole, șoproanele, crescătoria de pui, grajdurile, herghelia etc. În ele se văd numeroși muncitori după ale căror haine nu îi poți identifica drept deținuți. Datate cu exactitate, fotografiile sunt un document parțial despre realitate – pregătirea lagărului-sovhoz pentru sosirea primului contingent de deținute, începând din 1937. În schimb, nicio fotografie de la construirea

barăcilor, a posturilor de supraveghere, a gardurilor de sârmă ghimpată. Mare parte a albumului este consacrată producțiilor obținute în lagărul-*sovhoz*, în primii ani de existență (1937–1939). Sere imense în care se cultivau castraveți, roșii, salată. Cât vedeai cu ochii, lanuri de orz, secară și culturi de cartofi. Stabilimentul agronomic experimental cultiva floarea-soarelui. Alte fotografii surprind grajduri gemând de șeptelul de vaci și iaci de Pamir, crescătorii de porci, ferme avicole. Prim-plan pe animale, cele mai multe nemaipomenite. Cât despre oameni, erau fotografiați de departe, niște figuri minuscule anonime, gata să muncească pe câmp...

La sfârșitul anilor 1930, Lagărul din Elghen număra aproape 5 000 de deținuți și, de asemenea, un mic „orfelinat pentru copii”, unde rămâneau cei născuți în lagăr. În Gulag, contingentul de femei reprezenta, în funcție de an, între 15% și 25% din totalul deținuților. Ca și bărbații, femeile erau împărțite în trei categorii mari: „politicele”, foarte puține, „pungașele” și *ukaznicele*, de departe cele mai numeroase, *colhoznicele*, văduvele de război, muncitoarele condamnate la îndelungi pedepse cu munca forțată pentru vreun delict minor, vreun furtișag comis din disperare. În 1949, conducerea Gulagului recenza nu mai puțin de 503 000 de femei, 25% din totalul deținuților, dintre care 9 300 erau însărcinate la momentul respectiv, iar 23 790 aveau copii mici, născuți în detenție⁵². Dragostea, sexul, violul și prostituția făceau parte din viața lagărelor. Pe lângă mine și șantiere, brigăzi forestiere și celule, barăci și vagoane de transportat animale, Gulagul avea și spitale, maternități și orfelinate... Conform regulamentului, o deținută avea dreptul la o întrerupere a lucrului timp de 30 de minute, la patru ore, ca să-și alăpteze copilul. Dar, îndată ce era înțărcat, femeii i se interzicea orice alt contact cu progenitura ei. În general, copiii nu rămâneau în orfelinatul lagărului decât până la vârsta de doi ani, uneori trei. Apoi erau plasați la orfelinatele din subordinea NKVD unde, de regulă, se pierdea orice legătură cu mama. Date fiind condițiile de viață, rata mortalității sugarilor și a copiilor mici era foarte ridicată în lagăre.

Cimitirul copiilor – sau ceea ce a mai rămas din el – este unul dintre puținele vestigii ale lagărului din Elghen. Fără Ivan, nu l-am fi găsit. Ca să ajungem la el trebuie să ne croim drum prin cimitirul satului, năpădit de

boschete, la marginea câmpurilor în paragină. Sunt și morminte proaspete, cele mai multe pline de flori, înconjurate de un gard curățel. Cei vii se pot așeza în tihnă pe o bancă și să stea de vorbă cu morții lor, să bea sau să mănânce, după cum cere cutuma străveche. Pe morminte sunt atât cruci ortodoxe, cât și domuri deasupra cărora tronează steaua roșie: unul lângă altul, „cei care credeau în Ceruri și cei care nu credeau”. Cimitirul copiilor se află mai departe, într-o pădurea deasă și greu accesibilă – cruci mici, acoperite de mușchi, simplii țăruși cu inscripții demult șterse. „Celălalt cimitir, al deținutelor, aflat de cealaltă parte a drumului, explică Ivan, a fost făcut una cu pământul, cu buldozerele, acum zece ani.” De la ultima vizită a lui Ivan în aceste locuri a dispărut și cea din urmă baracă, transformată în 1970 în atelier de reparații a mașinilor agricole a sovhozului, care se mai zărește încă. Ce rămăsese din clădire a fost rapid dezmembrat de către locuitorii din împrejurimi, aflați într-o permanentă căutare de lemne pentru foc sau pentru construcții. N-a mai rămas nici urmă din baraca unde funcționa „orfelinatul de copii”: a ars într-un incendiu, în 1980. Facem o schiță sumară a locurilor. Ici și colo țăruși, resturi din gardul de sârmă ghimpată, sunt încă mărturii pentru ceea ce odinioară a fost perimetrul „zonei”.

Parcurgem fără întrerupere, în două ore și jumătate, cei 80 km ce ne despart de Iagodnoe. În seara asta avem întâlnire cu Granit Timofeevici Timohin.

Granit Timofeevici își merită numele din plin. Acest fost inginer minier, astăzi în vârstă de 86 de ani, pare solid ca o stâncă. Vocea lui puternică și sigură dezvăluie brusc omul obișnuit să comande. Ne primește în apartamentul lui de două camere din clădirea care, la vremea lui, adăpostea sediul direcției regionale a *Dalistroi*, astăzi cel mai puțin deteriorată din Iagodnoe.

Granit Timofeevici și-a petrecut mare parte din cariera de inginer în ramurile economice „închise”, dependente de Ministerul de Interne (MVD). Începând din 1964, după desființarea definitivă a lagărelor, a lucrat în Administrația *Kolîmstroi*, un organism însărcinat cu amenajarea infrastructurilor din Kolîma „postgulaghiană”. Granit Timofeevici ne

previne brusc: a respectat întotdeauna „jurământul secretului” și nu va putea intra în „anumite detalii” privind amplasamentul precis al locurilor unde a lucrat (și care nu aveau altă „adresă” decât „o cutie poștală cu un număr oarecare”) sau tipul de activitate pe care l-a exercitat.

Născut în 1925, într-o familie de țărani din regiunea Krasnoiarsk, Granit Timofeevici a fost mobilizat în 1943, a luptat în Ucraina, Polonia și Prusia Orientală, înainte de a fi demobilizat, la sfârșitul lui 1945. Ca mare parte a foștilor combatanți, a beneficiat de acces prioritar în învățământul superior. A dobândit o primă specializare, de tehnician, la Institutul Tehnic de Construcții din Krasnoiarsk, în 1946–1949, apoi o a doua, la Universitatea din Sverdlovsk, în 1952–1955, obținând o diplomă de inginer. Între timp, a intrat firesc, ne explică el, în „sistemul MVD”, principala soluție, în aceste regiuni din Extremul Orient, pentru proaspeții absolvenți de facultate. Angajatorul propunea condiții avantajoase pentru „specialiștii” săi: trei ani de muncă „pe teren”, trei ani de specializare permanentă pentru obținerea unei diplome superioare ce deschidea perspectiva promovării. Lucrurile n-au întârziat să se întâmple. După doar câteva zile de la obținerea diplomei de la Institutul Tehnic, Granit Timofeevici a primit o repartizare într-un loc numit Maina, despre care nu mai auzise până atunci și care, pentru motive temeinice, nu figura pe nicio hartă: era locul unui viitor lagăr.

Au venit după mine cu camionul, în ziua stabilită, și mi-au dat ordinul de numire, cu un titlu sforăitor: „responsabilul departamentului de construcții”. Am călătorit o zi întreagă pe un drum accidentat. Spre seară – era vară – șoferul m-a lăsat cu bagajele și cu cortul meu într-un luminiș larg, din apropierea unui râu. Nu erau decât cinci-șase izbe într-o stare jalnică, ale paznicilor forestieri. I-am întrebat: „Cui mă pot adresa, unde se află administrația, cine-i șeful aici?”. Mi-au răspuns că nu există nicio administrație și niciun șef. M-a cuprins panica. Ce-o să fac aici, singur? Unde m-au trimis și ce trebuie să fac? Am rămas câteva zile în această incertitudine. Apoi au venit două camioane cu alți oameni, ofițeri și militari.

Ne făcusem zece, repartizați în două corturi. Șeful nostru era un anume Trofim Ivanovici Boloțkii, un locotenent – fără doar și poate că săvârșise o greșeală de ajunsese în văgăuna asta.

Și apoi, într-o bună zi, un camion ne-a adus o telegramă: „Luați toate măsurile pentru a primi un convoi de deținuți”. Ce era de făcut? Cum să începi instalarea unui lagăr? Boloțkii a scos un plan-tip ce i se dăduse de la administrația centrală. Eu am pus la bătaie un goniometru-busolă, de tipul celor utilizate în artilerie. Am stabilit două dintre laturile viitorului lagăr. A fost simplu: pe o parte se afla râul, în cealaltă mlaștini de netrecut. Mai rămâneau două laturi. Am mobilizat paznicii forestieri și au adus stâlpi pe care i-au înfipt în pământ. Dar convoiul a sosit cu mult înainte ca noi să fi terminat de marcat perimetrul. Se făcuse deja noapte. Am văzut de departe farurile camioanelor sfâșiind întunericul. Apoi a sosit convoiul: 25 de camioane cu câte 25 de oameni în fiecare dintre ele, așezați câte cinci pe o bancă, câte doi gardieni în fiecare camion, unul înarmat cu o mitralieră, altul cu o carabină, în fața și în spatele camionului. În total, 500 de deținuți. Pe deasupra, patru camioane cu provizii și materiale. Ce era de făcut? Mă panicasem. Dar Trofim Ivanovici și-a păstrat sângele rece. A așezat camioanele în așa fel încât farurile lor să lumineze un dreptunghi reprezentând perimetrul taberei. Dacă cineva îndrăznea să treacă dincolo de el, era împușcat. Am dat toți deținuții jos și am înălțat corturile la lumina farurilor. De bine de rău, am terminat treaba pe la miezul nopții. Dimineața, devreme, a avut loc întâlnirea de lucru: erau acolo Trofim Ivanovici, comandantul lagărului, și o jumătate de duzină de „responsabili” sosiți în ajun, odată cu convoiul: sergentul Kotin, șeful gardienilor, responsabilul detașamentului de sanitari (a fost întrebat ce făcea acolo, de vreme ce n-avea decât o trusă de farmacie!), superiorul meu ierarhic, șeful departamentului de construcții, un anume Lieberman, de 25 de ani, ca și mine, proaspăt absolvent al unui institut tehnic din Leningrad, responsabilul-șef al prospecțiunilor miniere, un anume Maliutin, și alții doi, cărora le-am uitat numele. Prima sarcină: să întindem sârma ghimpată pe cele două laturi ale taberei, să construim o închisoare disciplinară, pentru cazul în care am fi avut de-a face cu îndărătnici, și șase barăci permanente

de câte 150 de locuri fiecare, pentru venirea iernii și a sosirii unui nou contingent. Aveam de construit și o cantină, o *bania*⁵³, în apropierea râului, și un atelier de construcții. Toate acestea într-o lună. În realitate, fiindcă duceam permanent lipsă de materiale, construirea lagărului a durat câteva luni.

În cursul primilor ani, Granit Timofeevici și-a schimbat des locul de muncă, în funcție de înmulțirea lagărelor. Viața lui era grea: pe timp de vară dormea sub un cort, iarna într-un dormitor al barăcii. Ducerea la bun sfârșit a sarcinilor pe care le primea depindea de modul în care lucrau deținuții. Iar miza putea fi importantă.

În vara lui 1952, când am fost primit la Institutul Politehnic din Sverdlovsk, ca să-mi continui studiile, șeful mi-a spus – pe atunci lucram în lagărul B.P. 138: „Nu te las să pleci la Sverdlovsk decât dacă termini clădirile de care răspunzi. Te descurci cu contingentul tău de *zeki*”. Aveam trei brigăzi în subordinea mea, adică 600 de deținuți. M-am ocupat de organizarea lucrului lor – și de aprovizionare – în așa fel încât obiectivul a fost atins. Am terminat pe 28 august, îmi amintesc data cu exactitate. Cursurile începuseră pe 1 septembrie. Am ajuns la Sverdlovsk cu trei săptămâni întârziere, când erau deja pe punctul de a mă șterge de pe liste. Așa am devenit inginer.

Istoria, pe care ne-a povestit-o timp de trei ore Granit Timofeevici, ilustrează frontiera neclară dintre societatea sovietică „liberă” și cea a lagărelor, ceea ce Primo Levi numea – în cugetările sale despre lagărele naziste – „zona gri”, acea „zonă cu contururi prost definite care leagă și separă, în același timp, cele două tabere ale stăpânilor și ale sclavilor (...) și ascunde în ea suficient pentru a ne satisface nevoia de a judeca”. În acest domeniu, Gulagul oferă, negreșit, un câmp de investigații incomparabil mai bogat și mai complex decât lagărele naziste. Și sunt o grămadă de motive. Mă voi limita să menționez aici doar trei: caracterul ciclic al campaniilor de

represiune vizând categorii diferite, ceea ce contribuia la amestecarea constantă a populației din lagăre; faptul că represiunea stalinistă lovea periodic propriii executați, generând un soi de „rulaj” în interiorul populației concentraționare, călăul de ieri devenind victima de azi; în fine, existența unui sistem unic de recompense și pedepse, în funcție de munca depusă – deținuții model puteau fi recompensați cu funcții administrative în interiorul lagărului –, ceea ce avea drept consecință reducerea la zero a fundamentului juridic al procedurilor și la ștergerea frontierelor dintre cei deținuți și cei liberi. *Zekii* își găsiseră o frumoasă și derizorie formulă care califica acest sistem: îl numeau „elasticele lui Krilenko”, de la numele comisarului poporului pentru justiție...

Granit Timofeevici susține că nu avea „nicio prejudecată, de niciun fel” față de deținuții pe care trebuia să-i pună la muncă. „Erau din toate categoriile, explică el. Un *jolie-vorie* (expresie metaforică greu de tradus, desemnând de-a valma pungașii și găinariii) de bieți diavoli ce fuseseră întemnițați pentru mărunțișuri și o treime de nevinovați cărora nu li se putea reproșa nimic.”

Ne vorbește în detaliu despre aplecarea lui pentru lucrul bine făcut „cu mijloacele existente” și despre „blamarea și consemnare în dosar” pe care i le-a aplicat administrația pentru că a distribuit „prea mult lemn pentru construcții” familiilor „deportaților speciali”, din vestul Ucrainei până în regiunea Krasnoiarsk, unde el fusese transferat în 1951.

Se întâmpla chiar în septembrie 1951. 500 de persoane – bărbați, femei, copii – au fost aduși într-un ținut unde nu se afla nicio construcție. În mod bizar, îmi spuneau *tovarișci gorodnik* (tovarășe constructor) – desigur fiindcă așa i se adresau mai-marelui lor acolo de unde veneau, în Polonia de dinainte de război. Nu existau nici barăci, nici corturi. Le-am arătat cum să facă o *zemlianka* înainte să-i apuce iarna. În materie de *zemlianki*, pot să spun că mă pricep. Am trăit chiar eu, împreună cu părinții mei, într-una dintre aceste hrube acoperite cu crengi și pământ, în copilăria mea. De altfel, în 1948, părinții mei trăiau încă într-o *zemlianka*, deși tata nu era chiar fitecine, ci agronom într-un sovhoz din apropiere de Krasnoiarsk. Apoi am repartizat fiecărei familii câte o fâșie de

pământ de câțiva acri. Dar am fost neglijent și nu am păstrat chitanțele, așa că m-au acuzat că am furat lemn de la stat. Am fost arestat. M-au dus în fața unui tribunal, dar mi-am putut dovedi nevinovăția și am fost achitat. Făcând socoteala, n-am ieșit prea prost, căci, la fel de bine, m-ar fi putut trimite de cealaltă parte a barierei.

Pentru Granit Timofeevici, „tranziția postgulaghiană” s-a făcut încet: a trecut de la *Dalistroi* la *Kolîmstroi*, cu o promovare ca „șef al Direcției regionale Iagodnoe”, având nu mai puțin de 10 000 de persoane în subordine, majoritatea foști deținuți. „Aveam mai multe responsabilități, mai multe zeci de infrastructuri de întreținut – drumuri, centrale electrice, diverse fabrici. În 1964, pentru prima dată în viața mea, am avut de-a face cu muncitori care nu erau deținuți. Ei bine, vă pot spune că aș prefera să am 400 de deținuți ca să fac o treabă, decât 1 000 de oameni liberi.”

Din 1980, Granit Timofeevici se bucură de o „binemeritată” pensie, zice el. Ca majoritatea celor din generația lui, regretă sistemul sovietic pentru că i-a asigurat o frumoasă ascensiune socială. Capitalismul sălbatic a distrus echilibrul fragil al Kolîmei, confirmă el. Chiar și după dispariția Gulagului, regiunea rămâne viabilă din punct de vedere economic, cu condiția „să nu vinzi la preț redus pe altarul economiei de piață. Explicați-le tinerilor compatrioți, continuă el entuziasmat, adresându-se Elsei, că legile pieței nu s-făcute pentru ruși, căci noi nu le-am înțeles și n-o să le înțelegem niciodată”.

[48](#) Luba Jurgenson, „Paysages de désastre”, pp. 123–134.

[49](#) *Ibid.*, p. 123.

[50](#) Acest episod l - a inspirat pe Varlam Chalamov în povestirea lui „Le dernier combat de commandant Pougatchov”, în *Récits de la Kolyma*, pp. 465–479.

[51](#) Abrevierea desemna „personalul tehnic și ingineresc”.

[52](#) GARF (Arhiva de Stat a Federației Ruse). Fond 9401, opis 2, dosar 232, f. 4.

[53](#) Baie (nota redacției).

23 august

În această dimineață plecăm la Serpantinka, cel mai important centru al execuțiilor în masă din Kolîma. Ivan a luat cu el o sticlă de votcă, s-o bea la fața locului, conform datinii, „în memoria celor mulți”. Fie din cauza oboselii acumulate în ultimele zile, fie ca pregătire pentru confruntarea cu acest loc în care s-au sfârșit atâtea vieți, am parcurs tot drumul în tăcere, în această dimineață senină de vară, suta de kilometri ce separă Iagodnoe de Hatînnah. Acest orașel, astăzi abandonat cu totul (ultimii locuitori au plecat în 1990), adăpostea sediul Direcție Nord al *Dalistroi*. Berzin alesese acest loc, aflat între mai multe văi bogate în aur, drept unul dintre principalele centre administrative al *Dalistroi*. La sfârșitul anilor 1930, Hatînnah adăpostea o importantă garnizoană a NKVD și cea mai mare „bază de cai” din Kolîma. La acea vreme, calul era încă principalul mijloc de deplasare al cekiștilor.

De la Hatînnah, din care azi n-au mai rămas decât niște ruine, o luăm, distanță de vreo 2 km, pe un drum ce coboară șerpuiind printr-un defileu adânc, străjuit de înalte dealuri pleșuve ce nu lasă razele soarelui să pătrundă. Înțeleg acum de ce acest loc se numea Serpatinka. Drumul se oprește pe malul unui râuleț care-și face anevoie drum printre movile întunecate.

Azi nu există nici cea mai mică urmă din închisoarea ridicată în acest loc izolat, unde erau aduși condamnații la moarte din toate lagărele regiunii. Aproape toate execuțiile au avut loc aici, din toamna lui 1937 și până în noiembrie 1938. Ca toate celelalte regiuni sovietice, Kolîma și-a primit „cota de inamici” ce trebuiau împușcați. Totuși, spre deosebire de celelalte zone, în care NKVD era chemat să demaște inamicii aflați încă în libertate, aici era vorba de „purificarea lagărelor de elementele criminale și contrarevoluționare cele mai înverșunate”. Erau vizate, în special, „elementele contrarevoluționare deja condamnate pentru spionaj,

diversiune, terorism, insurecție sau tâlhărie”, dar și „foștii membri ai grupurilor și partidelor antisovietice (troțkiști, socialiști-revoluționari, menșevici), care continuau să ducă o muncă de subminare antisovietică la locul de detenție”⁵⁴. Procedura era dintre cele mai expeditivă. Comandanții lagărelor pregăteau o scurtă notă despre „elementele cele mai înverșunate”, indicând îndeosebi „violările regulamentului: încercare de evadare, refuzul muncii, proteste colective, greva foamei, tentativă de sinucidere sau de automutilare”, de care s-ar fi făcut vinovați respectivii; nota era transmisă la *troika* (instanța excepțională, formată din trei membri) care pronunța verdictul – unic, pedeapsa capitală – la vederea „dosarului” și în absența acuzatului, evident, și fără nici un fel de apărare. Odată pronunțată sentința, șeful lagărului transfera condamnatul la moarte, care nu era informat despre soarta lui, la Serpantinka. Închisoarea nu era foarte mare. Trei clădiri, dintre care una rezervată direcției și gărzilor, înconjurate de un gard înalt de lemn și cu o curte interioară. În această curte aveau loc execuțiile. Unul dintre puținii supraviețuitori, care a scăpat de la moarte pentru că i s-a pronunțat condamnarea în noiembrie 1938, la câteva zile înainte de oprirea „operațiunilor represive secrete”, Ilia Fiodorovici Taratin, descria astfel, într-un articol pe care l-a publicat la începutul anilor 1990, ceea ce se petrecea în curtea închisorii din Serpantinka:

Curtea nu se deosebea cu nimic de acele abatoare care se găseau în majoritatea satelor rusești. Condamnații, legați de picioare, erau împușcați în ceafă. Curtea era plină de pete de sânge ce rămâneau acolo și câteva zile. (...) Gardienii veneau și-i luau pe condamnați câte șase. Se știa când aveau loc execuțiile, după zgomotul motoarelor celor două tractoare, pe care le porneau ca să nu se audă detunăturile pistolurilor Nagant⁵⁵.

La Serpantinka, ca și în zecile de închisori sau de „zone speciale” ale NKVD, unde au fost executate majoritatea victimelor Marii Terori (750 000 în 15 luni, din august 1937 până în noiembrie 1938), condamnarea la

moarte nu căpătase încă un caracter industrial. Locuri precum Sandarmoh, în Karelia, Bihovnia, aproape de Kiev, Dîbovna, aproape de Voronej, Serpantinka și multe altele neștiute, unde erau executați, în medie, câteva zeci de condamnați pe zi, și asta vreme de câteva luni, aveau, într-adevăr, ceva din abatoarele de provincie în care se îndeplinea, fără grabă, conștiincios, o sarcină de rutină.

Câte persoane au fost ucise aici? Nu s-a făcut nicio socoteală în acele zile, spre deosebire de alte locuri, unde s-a găsit macabra contabilitate a execuțiilor. Se știe că, pe lângă „cota” de 10 000 de execuții atribuite lagărelor la începutul lui august 1937, *Biroul Politic*, cea mai înaltă instanță a Partidului, condus de Stalin, a distribuit, pe 1 februarie 1938, o „cotă” suplimentară de 12 000 de execuții doar pentru lagărele din Extremul Orient sovietic, adică mai ales taberelor din Kolîma⁵⁶. Pentru că Serpantinka era principalul loc de execuție din Kolîma (celălalt era închisoarea din Magadan), putem estima că aici au fost uciși între 6 000 și 10 000 de deținuți⁵⁷.

Ivan ne conduce la monumentul pe care l-a ridicat împreună cu câțiva prieteni, pe 22 iunie 1991: o piatră mare de granit cenușiu, o cruce, iar jos, o placă din marmură neagră: „Pe acest loc funcționa, în anii 1930, închisoarea numită Serpantinka. Mii de cetățeni închiși au fost executați, iar resturile lor împrăștiate în această vale”.

Ivan ne povestește cum prietenul lui, Serghei Romanov, care lucra la sovhozul din Elghen, a găsit un camion și material pentru transportul, de la carieră și până aici, a pietrei ce cântărea mai multe tone; cum un alt prieten, care avea cunoștințe la fabrica de materiale de construcție din Iagodnoe, s-a descurcat și a ridicat o scăriță cu 15 trepte până la monument; cum, în fine, un al treilea a procurat o placă din marmură pe care niște gravori dintre cunoștințele lui au acceptat s-o inscripționeze ... „Am făcut *subotniki*⁵⁸ ca să ajungem la rezultatul pe care-l vedeți azi”, zise Ivan. Surâdem auzindu-l pomenind despre acele „sâmbete comuniste” aparte...

Ivan ne explică de ce a ales acea dată pentru a inaugura monumentul: 22 iunie 1991, a 50-a aniversare a începutului Marelui Război Patriotic.

Nu a fost cu nimic un act „antipatriotic”, o provocare, un sacrilegiu, așa cum mi-au reproșat autoritățile locale. Desigur că prin alegerea acelei date am vrut să-i determinăm pe oameni să mediteze asupra celor două forme de totalitarism ale secolului al XX-lea și să-și amintească despre înrudirea stalinismului cu nazismul, în ciuda luptei pe viață și pe moarte care s-a dat între cele două, după iunie 1941. Transmiteam, pe această cale, și un mesaj: toți nevinovații care fuseseră executați aici ar fi putut lupta pe fronturile Marelui Război Patriotic și să devină apărătorii înflăcărați ai patriei noastre.

Inițiativa lui Ivan Panikarov și a grupului său de prieteni a stârnit atunci mânia autorităților locale. Însă, în fața determinării de care au dat dovadă acești „pelerini ai memoriei” și în climatul politic din primăvara lui 1991 – creșterea popularității lui Boris Elțin și a „democraților”, ezitățile lui Mihail Gorbaciov și înverșunarea „conservatorilor” la doar câteva luni de la puciul din august 1991, al cărui eșec avea să deschidă calea fărâmițării URSS în decembrie 1991 – autoritățile locale au decis *in extremis* să „i-o ia înainte” micului grup al lui Ivan Panikarov și să ridice un monument închinat „victimelor stalinismului”, la marginea marelui drum al Kolîmei, la intrarea în orașul Debin. Cele două inaugurări au avut loc în aceeași zi. „Ne-au luat-o înainte cu o oră, spuse rîzînd Ivan. Ei și-au inaugurat monumentul la ora 11.00, noi la prînz. Dar vă pot spune că la noi a fost mai multă lume. Cît despre prezența foștilor deținuți, nici nu a încăput comparație între ei și noi!”

Ne așezăm cu toții sub micul chioșc pe care Ivan și tovarășii lui l-au ridicat lângă monument. Bem în liniște în cinstea celor morți. Unde odihnesc miile de împușcați?

Erau îngropați în șanțuri adânci, îmi explică Ivan. Dar personalul NKVD – această slujbă murdară nu era săvârșită de către deținuți, căroră li se anunța sentința doar cu câteva clipe înainte de execuție – săpa cum nimerea. E adevărat,

nu era prea ușor din cauza permafrostului. Până nu demult, căutătorii de aur, care lucrau în zonă, au găsit bucăți de maxilare, cranii, oase de om, ce răsăreau din pământul pe care îl răscoleau.

Mă gândesc iar la Varlam Șalamov, la „legea de împrumut și închiriere”. La Kolîma, unde trupurile victimelor se păstrau foarte bine în permafrost, primul buldozer trimis de americani în timpul războiului, în cadrul acestei „legi de împrumut și închiriere”, nu a fost folosit ca să ușureze munca deținuților, ci pentru a săpa o groapă imensă unde să fie aruncate, într-un final, cadavrele împovărate care refuzau să dispară.

Muntele golaș se transformase într-o gigantică scenă de teatru, unde avea să se joace o dramă a lagărului.

Groapa, mormântul comun al deținuților – o groapă largă, săpată în piatră și îndesată până la suprafață cu cadavre nedescompuse –, a început să se surpe de prin 1938. Corpurile au luat-o la vale, pe o coastă a muntelui, scoțând la lumină secretul Kolîmei. (...)

Apoi mi-a revenit în minte floarea pufuliței, inflorescența impetuoasă a taigalei, vara ce se străduia să ascundă sub iarbă și sub frunziș toate înfăptuirile umane, rele sau bune.

Iarba e mai uitucă decât omul. Dacă eu uit, va uita și ea. Dar stânca și permafrostul nu vor uita niciodată. (...)

Șefii decisese primă misiune, prima sarcină a buldozerului furnizat prin „legea de împrumut și închiriere” nu avea să fie o muncă forestieră, ci una mult mai importantă.

Lucrul se terminase. Buldozerul a aruncat o grămadă de pietre și de pietricele în noua groapă în care deținuții au fost din nou ascunși vederii. Dar nu au dispărut.

Buldozerul se apropie de noi. Grinka Lebedev, drept comun, paricid, nu ne privea pe noi, „însemnații”, pe cei cu art. 58. Lui Grinka Lebedev i s-a încredințat o sarcină guvernamentală și s-a achitat de ea. Pe chipul său de piatră se puteau citi mândria și conștiința datoriei împlinite.

Buldozerul bolborosi trecând pe lângă noi: pe lama lui ca oglinda nu avea nicio zgârietură, nicio pată⁵⁹.

- [54](#) Directiva lui Nikolai Ejov către Zakovski, 16 august 1937. Cf. *Nicolas Werth, L'ivrogne et la marchande de fleurs Autopsie d'un meurtre de masse, 1937–1938*, Paris, Ed. Points, 2011, pp. 124–125.
- [55](#) I.F. Taratin, „Serpantinka”, *Kraevedceskie Zapiski*, Magadan, 1992, p. 18, 63.
- [56](#) Hotărârea Biroului Politic, protocol nr. 57, punctul 61 pe Ordinea de zi (RGASPI, Fond 17, opis 162, dosar 22, f. 121–123).
- [57](#) Ca o comparație, în 1937–1938, la Butovo au fost executate 20 700 de persoane, la Bikovnia 10 000, 9 500 la Sandarmoh.
- [58](#) „Sâmbete comuniste”. Instituite de către bolșevici încă din 1920, aceste zile de muncă obligatorie, neremunerate și desfășurate în mijlocul „colectivului de muncă”, erau folosite în diverse sarcini „de interes public”, precum vopsirea străzilor și curățenia la locul de muncă. Această practică a continuat până la sfârșitul regimului sovietic.
- [59](#) V. Chalamov, „Prêt - Bail”, în *Récits de la Kolyma*, p. 513–516.

24 august, Debin

Ieri seară, la întoarcerea din Serpantinka, am decis că era vremea să ne continuăm drumul către Debin, apoi spre Seimcean. Nu pare greu să găsim un microbuz până la Debin. Mai departe, vom vedea. Mi-am petrecut seara cu Ivan, la restaurant. Cred că, mulțumită lui, am înțeles mai bine ce a fost Kolîma – ce a fost, ce a devenit, căci istoria nu s-a oprit odată cu închiderea lagărelor, la sfârșitul anilor 1950. De-a lungul celor 30 de ani care au urmat, regiunea, exploatată doar cu ajutorul muncii forțate, a încercat să supraviețuiască de bine de rău cu ajutorul multor subvenții venite din partea statului federal. Nu s-a prăbușit decât odată cu căderea URSS. Pentru oamenii de aici nu există niciun viitor, repetă neîncetat Ivan. Îl întreb care-i sunt opțiunile politice.

Ca reacție împotriva Rusiei Unite, care a lăsat regiunea în voia sorții, a sacrificat-o economiei de piață, am fost tentat la un moment dat să mă alătur comuniștilor. Dar nu ne-am fi înțeles. Tot ce vreau eu este ca oamenii să fie tratați cu omenie. Dacă minele nu mai sunt rentabile, atunci să fie închise, dar să ajute oamenii să-și găsească un loc în altă parte, în condiții decente. Omul trebuie tratat omenește. Cei de aici au suferit atât de mult! Dar se cade să fii nostalgic față de trecut numai pentru atât? Or, în Partidul Comunist nu se promite decât trecutul. O fac până și cei mai tineri, care habar nu au de așa ceva. Așa că nu-mi găsesc locul în politică. Sensul vieții mele este munca pe care am început-o acum 20 de ani.

– Și ce căutați? întreabă Elsa.

– Caut Adevărul.

Ne ia trei ore, înghesuți într-un microbuz, ca să parcurgem cei 80 km care separă Iagodnoe de Debin. Șoseaua mi se pare aproape impracticabilă, cu gropi din 100 în 100 de metri, mult mai rea decât la dus. Cum nu există

hotel în Debin, și asta de ceva vreme, Ivan ne găsește un adăpost provizoriu la spital. Spitalul este o veritabilă și venerabilă instituție, în jurul căreia s-a organizat întreaga viață a orașelului, fondat în 1935, într-un loc strategic din centrul Kolîmei, la confluența râului Debin cu Kolîma, acolo unde Berzin decisese să construiască primul pod peste marele fluviu siberian. Timp de doi ani, mai multe mii de deținuți au lucrat în acest scop. Având o lungime de 2 km, podul a fost terminat la data fixată, pe 1 mai 1937, și inaugurat de Berzin în persoană, cu câteva luni înainte de arestarea lui ca spion niponoleton. În anii următori, deținuții au construit aici cea mai importantă cazarmă din regiune, care trebuia să adăpostească primul regiment de trupe speciale al NKVD, însărcinat să supravegheze lagărele. În 1946, clădirea a devenit sediul Spitalului central al lagărelor din Kolîma. După terminarea războiului, direcția *Dalistroi* a decis, în final, să supprime acele zece mici aşezăminte ospitaliere dispersate de-a lungul „șoselei Kolîma” și să regrupeze – desigur că din grija de a supraveghea mai bine acest sector al vieții concentraționare, unde am văzut că medici ca Nina Savoeva se bucurau de o mare autonomie, care le permitea să „pună la adăpost” unii deținuți – ansamblul serviciilor de sănătate ale Gulagului la Debin. La începutul anilor 1950, Spitalul central din Kolîma număra peste 1 200 de paturi, dintre care jumătate erau rezervate pentru personalul lagărului și pentru cei „liberi”, iar cealaltă jumătate era a deținuților. Acolo își profesau meseria medici foarte buni, condamnați la pedepse lungi. De asemenea, trebuie spus că, de la sfârșitul războiului, conducerea Gulagului decisese să „economisească” puțin mâna de lucru: între 1941 și 1945 numărul *zekilor* condamnați în Kolîma a scăzut cu jumătate, ca urmare a ratei ridicare a mortalității și a opririi aproape complete a „aprovizionării” regiunii cu deținuți aduși cu vapoarele⁶⁰!

Gheorghi Borisovici Goncearov, medic-șef al spitalului, ne primește în imensul hol de la intrarea în impozanta clădire stalinistă: coloane dorice, frontoane neoclasice, ușa imensă cu tamburi, pereții vopsiți în verde-militar, lumină de la neoane, totul îmi amintește de Universitatea din Moscova, de anii mei de studenție și de lectură. Gheorghi Borisovici ne conduce prin niște interminabile coridoare pustii, până la „camere”. N-o să stăm

înghesuiți! Elsa și cu mine ne instalăm într-un salon imens cu nu mai puțin de 20 de paturi metalice, aliniate impecabil. Oleg și Irina sunt conduși într-un salon vecin, și mai spațios. Gheorghi Borisovici ne explică faptul că astăzi nu mai funcționează decât o singură aripă, 50 de paturi. Restul a rămas „la păstrare” din 1950: 40 de saloane repartizate pe cele trei etaje ale clădirii, cu linoleumul cenușiu deteriorat, pe alocuri smuls, în sălile de baie căzile sunt brune, pătate de rugină, cu bazinele toaletelor sparte din care apa șiroia întruna...

Directorul ne invită să bem un ceai la el în birou. Ne împărtășește mândria de „a fi salvat” *in extremis* spitalul de la o închidere programată. Am mizat pe specializarea micii sale echipe, mai ales în tratarea tuberculozei, o maladie care, ne explică el, a cunoscut o mare agravare în ultimii ani, în special printre „elementele marginale și asociale”, pusă pe seama revoluției sociale ce a însoțit căderea comunismului și a URSS. „Climatul de aici este excelent pentru tuberculoși. Aerul este foarte curat!”

Gheorghi Borisovici, în vârstă de 50 de ani, n-are nicio legătură cu istoria Gulagului. Părinții lui, ucrainenii get-beget, au venit în Kolîma la sfârșitul anilor 1970.

Tatăl meu lucra la minele de cărbune din Donbas. Pe atunci se câștiga mult mai bine în Kolîma, pentru aceeași muncă, și a venit să-și încerce norocul aici, în minele de aur din regiune. În câțiva ani puteai pune deoparte ceva bani, cât să-ți cumperi un apartament și o mașină, la întoarcerea acasă. Dar, odată cu perestroika, toate economiile lui s-au topit ca zăpada la soare. Nu am mai plecat niciodată.

Directorul și-a făcut studiile de medicină în Magadan. La spitalul din Debin lucrează de 15 ani. Spitalul a format, în perioada de după război și până la începutul anilor 1960, mii de *felidșeri* (felceri), întruna dintre cele mai importante școli-internat de acest tip din întreaga Siberie. Varlam Șalamov a fost *felidșer* aici între 1946 și 1949. Mulțumită ajutorului dat de

un medic pe care-l cunoscuse la spitalul din Beliciia, viitorul autor al *Povestirilor din Kolîma* care, între timp, fusese trimis la „lucrări generale”, într-unul dintre lagărele din valea Djelgala, a putut face în Magadan o specializare rapidă de *felidșer*, la capătul căreia a fost repartizat la spitalul din Debin. Gheorghi Borisovici ne arată „camera-muzeu” a scriitorului, pe care tot el a avut inițiativa să o deschidă aici în 2007, cu ocazia celei de a 100-a aniversări a nașterii lui Șalamov. „Cunoșteam toți oamenii de aici. Le-am cerut să-mi aducă documente personale, cărți legate de Gulag, scrieri ale lui Șalamov. Iată rezultatul!” – un uimitor talmeș-balmeș, într-adevăr. În vreo șase vitrine, culese de ici și de colo, se văd câni și linguri de aluminiu, caschete, pantaloni și veste matlasate, bucăți de cazma ruginite, un pantof cu talpa din cauciuc, un pumn de cartușe adunate de la Serpantinka, un bloc de casiterit din mina lagărului Dneprovskii, nu departe de aici. Lângă ele, certificate de eliberare, datate din anii 1954–1956, ale deținutelor din Debin. Una dintre ele, încă în viață, avea să ne acorde o întâlnire. Mărturiile legate de Șalamov sunt puține: un facsimil al celui de-al doilea mandat de arestare, datând din 12 ianuarie 1937 (văzusem deja o copie la muzeul din Magadan) și vreo zece ediții diferite ale operei lui. Cât despre „adevărata” cameră pe care Șalomov o ocupase în spital, Gheorghi Borisovici ne-o arată: o cămăruță de 4 m².

Nu trebuie decât să trecem strada ca să ne întâlnim cu Vladimir Avgustovici Naiman. Ivan Panikarov ni l-a recomandat drept *marele* cunoscător al lagărelor din regiunea Debin. „Dar veți vedea, ne-a prevenit Ivan, că este un personaj ciudat!” Îl cunoaște toată lumea din regiune: nu fiindcă este unul dintre șefii întreprinderii locale ce continuă să exploateze zăcămintele de aur, sau ce-a mai rămas din ele, ci pentru că ridică cruci în cimitirele *zekilor*, descoperite după îndelungi căutări. Birourile întreprinderii miniere pe care o conduce Vladimir Avgustovici ocupă o parte din primul etaj al unei clădiri dărăpănate, din cărămizi cenușii, asemănătoare cu cele pe care le-am văzut în Kolîma încă de la începutul călătoriei noastre. Ne primește întruna dintre cele patru camere care dau în culoarul central, înțesat cu cartoane, saci de cartofi, murături: castraveți și gogonele, pe care administratorul singurei prăvălii din Debin, ce ocupă

restul etajului, le depozitează aici din lipsă de spațiu în propriul magazin. Vladimir Avgustovici ni-i prezintă pe ceilalți vizitatori ai lui din acea zi: un cuplu de excursioniști pe bicicletă, epuizați după o săptămână la Debin. Tânăra, de origine cazacă, a trebuit spitalizată aici în urma unei infecții alimentare. Soțul, american, ne mărturisește că au pornit să facă turul lumii pe bicicletă. Au plecat din Seattle acum 6 luni, au traversat Alaska, Strâmtoarea Bering au trecut-o cu vaporul, apoi au străbătut Peninsula Ciukotsk, înainte să ajungă aici. Plănuiesc să-și reia drumul mâine și speră să ajungă la Iakutsk înainte de marile geruri. Atunci se vor întoarce cu avionul în Statele Unite și își vor relua periplul în primăvara viitoare, din Iakutsk către Mongolia și China, după o traversare a Siberiei de la nord la sud.

Vladimir Avgustovici nu se lasă prea mult rugat ca să ne povestească istoria și destinul lui. Provenind dintr-o familie de coloniști germani, instalați în Ucraina din timpul domniei Ecaterinei a II-a, în provincia Herson, bunicul lui a fost arestat și împușcat în 1937, în cadrul „operațiunii secrete nr. 00439”, numită în mediile NKVD „operațiunea germană”. Menită „să desființeze rețelele germane de spionaj și de diversiune din URSS”, aceasta viza în special, pe lângă exilații politici germani, „elementele naționaliste” din regiunile și raioanele URSS în care trăia o puternică comunitate germană. La finalul operațiunii, circa 80 000 de cetățeni sovietici de origine germană au fost arestați, iar trei sferturi dintre ei executați, ceilalți fiind condamnați la pedepse lungi cu munca forțată. Cât despre tatăl lui Vladimir Avgustovici, la vârsta de 18 ani a fost răpit, în 1942, de către forțele de ocupație germane din Ucraina și trimis în Germania ca *Ostarbeiter* („muncitori din est”). La sfârșitul lui 1944 a evadat și a trecut în Olanda, apoi în Belgia, la final în Franța. Timp de doi ani, „a profitat de libertatea și de tinerețea lui”, ne spune Vladimir recunoscând că tatăl lui n-a vorbit niciodată prea mult despre acest episod al vieții lui. La începutul lui 1947, „îngrijorat de tulburările din țară”, a decis să revină în URSS. Abia ce a trecut granița și a fost arestat și condamnat la domiciliu forțat în regiunea Iakutsk, unde era repartizat la munca grea din mină. Acolo și-a întâlnit viitoarea soție, pe mama lui

Vladimir, deportată din vestul Ucrainei, în 1948. După moartea lui Stalin și desființarea, în anii imediat următori, a sistemului de „colonii speciale de populare”, părinții lui Vladimir (care s-a născut în 1954) s-au mutat la Magadan, unde „și-au refăcut viața”. Au urmat cursuri de specializare (tatăl – inginer, mama – institutoare). Vladimir și-a făcut studiile de geologie într-unul dintre institutele specializate din Magadan. După zece ani de muncă în prospecțiunile aurifere, și-a constituit, la începutul lui 1990, propria întreprindere. Azi numără 40 de salariați, de cinci ori mai puțin decât acum zece ani. Dar esențial este altceva, afirmă el. Adevărata cotitură din viața sa a avut loc în 1996, când „Dumnezeu a hotărât să mă pedepsească pentru aroganța mea și să mă trimită în spital timp de opt luni, așa încât să citesc, în sfârșit, Evanghelia și să-mi câștig credința în el”. Vindecat „miraculos” după o boală grea, Vladimir Naiman a înțeles, după câte ne explică, care era „misiunea lui pe pământ: să dea un mormânt creștin morților Gulagului, să le caute neconținut mormintele și să le pună cruci. Aceasta este forma căinței mele pentru tot răul făcut de străbunii mei”. De atunci, străbate neîncetat taigaua. În 15 ani a ridicat 12 cruci imense pe gropile și cimitirele pe care le-a descoperit în împrejurimile orașului Debin.

Datorită calității mele de geolog, căutător de aur și vânător, cunosc perfect topografia regiunii, natura terenurilor. De când Dumnezeu mi-a arătat calea, am început să citesc tot ce mi-a picat în mână despre istoria Gulagului, a Kolîmei, despre lagăre și viața de zi cu zi a deținuților. Am înțeles că îngroparea morților – or, în lagăre, au murit milioane de oameni – era o chestiune fundamentală. În timpul lungilor luni de iarnă era aproape imposibil să fie săpat un mormânt pentru cei morți. Așa că îi îngrămădeau la rece, într-o magazie, în incinta lagărului. Nu erau înmormântați decât primăvara, cel mai adesea într-un sol bogat în turbă, mai ușor de săpat. De aceea sunt atâtea gropi și cimitire în zonele mlăștinoase. Cadavrele erau îngropate la repezeală și li se puneau cel mult un stâlp care să marcheze locul, uneori și o plăcuță cu un nume sau o matricolă. Vă imaginați ce înseamnă să fii îngropat într-o mlaștină? Era una dintre marile angoase ale „mierlitorilor”, să știe că trupul lor va fi scufundat într-o mlaștină și că nimeni nu se va putea reculege la mormântul lor.

Ascultându-l pe Vladimir îmi revine în minte un pasaj din cartea lui Gustav Herling, *O altă lume*, pe care am adus-o cu mine:

Moartea în lagăr răspândește o altă formă de teroare: cea a anonimatului. Nu aveam nicio idee despre locul unde erau îngropați morții și nici nu știam dacă la moartea unui prizonier i se elibera vreun certificat de deces. (...) Certitudinea că nimeni nu afla despre moartea ta, că nimeni n-avea să știe vreodată unde erai îngropat, era una dintre marile torturi îndurate de deținuți⁶¹.

„180 000 de deținuți au fost îngropați în Kolîma fără mormânt creștin, urmă Vladimir, așa că, vedeți, am ce face până la sfârșitul zilelor mele!” Ne propune ca mâine-poimâine să ne ducă să-i vedem „crucile”, măcar pe cele mai accesibile, din Debin. Până atunci, în această amiază ploioasă a sfârșitului de vară în Kolîma, ne expune pe larg, vreme de două ore, „filosofia istoriei”, pe care o rezum aici.

Pentru că s-a dat pe mâna bolșevicilor atei, pentru că și-a întors fața de la Dumnezeu, explică Vladimir Naiman, Rusia a fost pedepsită printr-o serie de cataclisme: revoluții, războaie civile, foamete, Marea Teroare, cel de-al Doilea Război Mondial, Gulagul, repetate crize economice, înainte de prăbușirea finală din 1991. Rezultatul acestui tragic secol XX: „Moștenirea genetică a poporului rus a fost iremediabil afectată”. Nu numai Lenin și Stalin au fost vinovați. Poporul rus, în totalitatea lui, a fost vinovat.

Prin lagăre au trecut 30 de milioane de oameni. Dar alte zeci de milioane au denunțat sau au participat la această gigantică operațiune, care a fost munca silnică la scara întregii țări. (...) Poporul rus n-a primit decât ce a meritat. Dumnezeu l-a pedepsit trimițându-l pe Stalin, care nu era rus, un om din Caucaz. Or, în Caucaz domnește cel puternic. Stalin a folosit forța, cea a pistolului, la rangul de formă de guvernare. Lenin a arătat calea: din 1917, poporul rus a respins orice formă de respect față de legi și morală, nerecunoscând altceva decât forța. Nu doar poporul rus a fost vinovat: Lenin s-a înconjurat de letoni, așa cum

Berzin se înconjurase de polonezi precum Dzerjinski, și oricine știe că CEKA și, mai târziu, NKVD, erau împânzite de evrei. Pe lângă asta, la acea vreme toată lumea era înarmată și oricine-și putea organiza propria bandă ca să fure sau să ucidă. Omul devenise un lup printre oameni.

Pe această viziune escatologică asupra unei Rusii pedepsite de Dumnezeu pentru că și-a întors fața de la El, Vladimir Naiman a construit un ciudat complot permanent urzit de marile puteri împotriva Rusiei.

Înainte de Primul Război Mondial, explică el, Statele Unite, Japonia, Marea Britanie, Germania și Franța s-au aliat pentru a destabiliza Rusia lui Nicolae al II-lea, marea putere în ascensiune la începutul secolului al XX-lea. Dar ele nu și-au atins scopurile decât în 1991, când Uniunea Sovietică s-a prăbușit și Rusia era total slăbită și izolată. (...) Totul s-a năruit. Din acest punct de vedere, Kolîma este regiunea emblematică pentru ceea ce s-a petrecut la nivelul întregii țări. Ceea ce s-a clădit aici împotriva voinței lui Dumnezeu și a naturii s-a năruit – aceasta a fost penitența tatălui și mamei mele. Căința, penitența aceasta trebuie s-o îndur și eu, dar Dumnezeu, în milostenia Lui, mi-a arătat calea care trebuie urmată.

Ascultăm în tăcere. După câteva momente ce ni s-au părut interminabile, Irina reușește să-l întrerupă pe Vladimir Avgustovici pretextând că o doare stomacul. Mergem toți la singura cantină din Debin. Acest orașel, care nu mai numără mai mult de 500 de locuitori – de 15 ori mai puțin decât la sfârșitul anilor 1950! –, îmi pare mai puțin degradat decât cele pe care le-am văzut de-a lungul șoselei Kolîmei. Cinci-șase clădiri, așezate în jurul unui scuar în care bustul lui Lenin a fost înlocuit cu un rond de flori, au fost chiar revopsite recent în culori vii, galben, verde și albastru. Câteva persoane în vârstă stau la taclale pe o bancă. Vladimir ne-o prezintă pe Galina Nikolaevna Gogoleva, o fostă deținută a Gulagului care locuiește aici din 1952, și pe Nadejda Nikolaevna Noskova, fiica unui fost *zek* decedat recent. Acceptă să-și spună poveștile. Stabilim o întâlnire.

Cantina, care funcționează într-o baracă de lemn din anii 1950, mă aruncă înapoi cu o jumătate de secol, pe vremea primelor mele călătorii, împreună cu tata, în „Rusia îndepărtată”. Mese mari, soioase, și bănci de lemn, o sobă rusească tradițională, străchini emailate în chip de farfurii. În meniu: hrișcă, supă de varză, ceai negru foarte tare. La masa noastră, vreo zece muncitori din firma condusă de Vladimir Naiman. Jumătate dintre ei sunt originari din Asia Centrală, cealaltă din Siberia. Sezonul de muncă de aici durează șase luni, din aprilie până în octombrie. Munca e grea, dar salariul este bun – de la 60 000 de ruble, la 120 000 de ruble, adică 1 500–3 000 de euro pe lună – „și Vladimir Avgustovici este un patron bun”, adăugă râzând un muncitor.

După această masă frugală, Vladimir ne duce să vedem „prima lui cruce”. A ridicat-o în iulie 2001, pe locul cimitirului deținuților din Debin. Ca toate celelalte cruci ridicate de el, a binecuvântat-o aducând un preot ortodox, pe care l-a căutat în singura parohie din regiune, la Sinegorie, la 50 km de Debin, adică, cum s-ar zice prin raportare la Kolîma, la ușa de alături. „Totuși, are o înfățișare mai mândră, e înaltă de 5 m, ne spune Vladimir. Nici nu se compară cu jalnica pietricică pusă de comuniști la marginea drumului, ca să contracareze inițiativa lui Panikarov de la Serpantinka!” Concurență de monumente, concurență de victime... La Kolîma ca și oriunde altundeva.

[60](#) Numărul deținuților din Kolîma trecea de 190 000 în 1941, a ajuns la 93 000 în 1945. În paralel, numărul celor aduși cu vaporul a scăzut de la 80 000, în 1939, la mai puțin de 10 000 în 1943.

[61](#) Gustav Herling, *Une monde à part*, Paris, Gallimard, p. 289.

26 august

Sunt două zile de când mergem „din cruce-n cruce”, conduși de neobositul și pedantul Vladimir Avgustovici. Am plecat ieri dimineață în zori, într-un 4x4 sclipitor de nou. După traversarea marelui pod al Kolîmei, reconstruit în 1952 (vechiul pod de lemn, terminat în 1937, a fost înlocuit de unul metalic), am intrat pe Valea Utinaia, străjuită de coline înalte acoperite de zadă. După 20 km de mers, am înaintat câțiva kilometri pe un drum forestier din ce în ce mai îngust, apoi am mai mers o oră printr-o pădure tot mai greu de străbătut, pe măsură ce terenul era tot mai mlăștinos, până la un mic luminiș în care se înălța o cruce de lemn. La prima vedere nu se zărea nici urmă din cimitir, cu atât mai puțin vestigiile a ceea ce, odinioară, ar fi fost un lagăr. Ne-am pus la bătaie toată imaginația ca să reconstituim traseul propus de Vladimir Avgustovici, al unei uriașe zone penitenciare, pornind de la câteva resturi de sârmă ghimpată, niște stâlpi, de la grămezi răzlețe de scânduri putregăite, care sugerau că acolo s-ar fi aflat un post de observație sau de pază. În afara zonei, în jurul crucii, urmele mormintelor sunt mai clare; pe unele se mai disting încă semne de țărnuș ce trebuie să fi indicat un mormânt. Irina și Oleg fotografiază fiecare dintre aceste urme, stabilesc cotele și coordonatele cu ajutorul unui GPS: 62. 10. 811 / 150. 36. 432. Dacă n-ar fi fost Vladimir, cine ar fi putut găsi locul acesta? După câte credea el, ne aflam pe locul unei „misiuni forestiere” a Lagărului Spokoinîi, situat la 10 km de aici. A găsit locul cimitirului „din întâmplare, sau, mai degrabă, cu ajutorul lui Dumnezeu”. A pus crucea în 2001, după ce a târât-o, împreună cu trei tovarăși, până aici, prin pădure și prin mlaștini. „În ziua în care am chemat preotul să sfințească crucea, în timpul binecuvântării s-a oprit ploaia. Ploua de o săptămână. A ieșit soarele. Apoi, după o jumătate de oră, ploaia a reînceput și nu s-a mai oprit încă o săptămână.”

M-a cuprins greața în mijlocul aceluia talmeș-balmeș, lângă crucea înfiptă

în mijlocul unei păduri mlăștinoase, năpădit de roiurile de țăntari, printre mormintele *zekilor* necunoscuți, înțelegând cruzimea și absurditatea muncii forțate la care au fost obligați 2 000 000 de nefericiți, smulși din casele și de lângă rudele lor, aduși aici după o nesfârșită călătorie cu vaporul, în acest loc nevăzuit omului, acest „mereu mai departe”, ca să taie copaci sau, în cazul celor mai norocoși, să adune ace de pin pitic, ca să scoată din ele un decoct inutil... Gândurile mi s-au amestecat, mintea mi s-a tulburat.

Nu voi vorbi mai mult despre peregrinările noastre din aceste două zile în inima regiunii Debin, în căutarea urmelor lagărelor din Spornîi, Nijnîi Udarnik, Verhnîi Udarnik, Utinîi. Drumuri impracticabile, păduri de nepătruns, terenuri mlăștinoase, atacuri neîncetate ale țăntarilor... În fața fiecărei cruci, Vladimir Naiman ne mai povestea un „miracol”: aici, după ce descoperise din întâmplare câteva morminte, un buldozer a făcut pană; acolo, o femeie venită la sfințirea crucii s-a vindecat de cancer; în alt loc, a simțit „un suflu rece ieșind din mormânt”. Ne împărtășește o profeție ce s-a împlinit sau se va împlini, e convins, într-un viitor apropiat.

În 1947, preafericitul Serafim Vîrițkii a făcut trei preziceri: 1. Leningrad va redeveni într-o zi Sankt Petersburg. S-a împlinit. 2. Va fi cald în Kolîma, dar aproape nimeni nu-și va da seama. S-a împlinit: în această iarnă au fost – 6°C, pe 30 ianuarie, și puteți vedea că orașele și satele noastre sunt pustii astăzi. 3. Și el a mai spus: va veni o vreme când Rusia se va dezmembra. Occidentul va participa activ la această fărâmițare și va ceda asiaticilor partea de est a Rusiei, japonezii vor ocupa Vladivostokul și regiunile Amur, chinezii vor lua Siberia, până la Ural, mai întâi vor căpăta supremația economică, apoi pe cea militară. Rusia se va restrânge până la teritoriul controlat în secolul al XVI-lea de Ivan cel Groaznic. Această prezicere, ne spune Ivan, este pe cale să se adeverească. Prima etapă, cucerirea economică a teritoriilor noastre estice de către chinezi și japonezi a început deja, după cum puteți vedea și după cum vă puteți da seama.

Logoreea lui ostilă are asupra mea o putere devoratoare. Cât despre Oleg, el notează totul. „Un nemaipomenit material antropologic, îmi șoptește el la ureche. O să-ți dau la Sankt Petersburg o carte pasionantă, scrisă de una dintre fostele mele doctorande – *Sfârșitul lumii într-o*

singură țară⁶². Vladimir e pe punctul de a enumera toate punctele comune ale unei escatologii ce cunoaște o mare dezvoltare în țara noastră încă de la căderea comunismului.”

La întoarcerea în Debin o regăsim pe Galina Nikolaevna Gogoleva, așezată pe aceeași bancă din fața casei. Nu a uitat de întâlnirea noastră.

Galina Nikolaevna scoate din sacul ei „diplomele de veterană a muncii”. „Am lucrat 45 de ani, de la vârsta de 15 ani și până la 60 de ani împliniți, dintre care cinci i-am petrecut în lagăr, dar anii ăștia nu s-au pus la socoteală!”

Femeia s-a născut în 1930, în Ural, la Magnitogorsk, marele oraș al oțelului, ridicat din temelie în timpul primului cincinal. Nu-și amintește de părinții ei. Tot ce știe e că au fost deportați deoarece erau „culaci”, în anul nașterii sale – mama era însărcinată când a fost arestată – și că au dispărut când ea avea doi-trei ani.

Ia detdomovskaia – (sunt un copil al orfelinatului) – repetă neîncetat Galina Nikolaevna. Toată viața ei a stat sub semnul acestei experiențe, împărtășită de milioane de tineri sovietici ai generației sale, prinși în iureșul colectivizării forțate, al exodului ce i-a urmat, al deportărilor și arestărilor masive care au distrus multe familii.

Noi, *detdomovskie* (orfani), ne explică ea, ne maturizam mai repede decât copiii cu familie. Nu aveam rădăcini, eram mai liberi. Am început să muncesc în uzină de la 13 ani. Era în timpul războiului, primeau pe toată lumea, chiar și fetișcane ca mine. Uzina producea cartușe. Eu nu eram la producție, ci la magazie. Lucram din greu, 12–14 ore pe zi, la aranjarea cartușelor și căratul lăzilor. Eram tot timpul înfometată. Mă înconjurasem numai de *detdomovskie*, aveam gașca noastră. Când s-a terminat războiul, am fugit cu niște prietene. Nu mai voiam să muncim în uzină, nu mai era nevoie să lucrăm ca niște ocnașe de vreme ce câștigaserăm războiul, puteam respira în voie, să ne bucurăm de timpul liber. Dar legile erau severe la acea vreme. Dacă plecai dintr-o uzină militarizată, fără autorizație, erai considerat „cel care părăsește locul de muncă”. Asta putea să însemne opt ani de lagăr. O știa oricine, eram avertizați cu toții, dar nu ne păsa. Nu ne speriau cu lagărul lor, pe niște *detdomovskie* ca noi. Mai văzusem și altele.

La 15 ani eram însetate de libertate. Am plecat, am călătorit pe acoperișul trenurilor, fără bilet, firește, și am ajuns la Novosibirsk, apoi la Barnaul. Acolo, ca să facem rost de bani, am lucrat câteva luni într-un atelier de pielărie. Era ușor să te angajezi, oficialitățile nu făceau prea multe verificări, muncitorii erau puțini după măcelurile războiului. Apoi am scăpat și de acolo, după o vreme. Eram patru fete, am luat alte trenuri, am traversat Kazahstanul, am întâlnit niște băieți, așa că eram o gașcă pe cinste. Eram mereu înfometați: am prins niște țestoase și le-am mâncat – erau tare bune – și apoi am revenit la Magnitogorsk. Într-un fel, ne-am întors „acasă”, în orașul nostru. M-am angajat într-o fabrică de jucării din carton. O slujbă bună, ușoară. Acolo m-au prins. Pentru fabricarea jucăriilor din carton se folosea amidon. Cum ne era tot timpul foame, furam câte puțin amidon și făceam un fel de pastă din apă, amidon și puțină făină de care făceam rost; puneam pasta pe soba cu care se încălzea atelierul și coceam un fel de clătite, ceea ce ne prindea tare bine. Pe mine m-au prins fiindcă îmi burdușeam buzunarele cu aceste clătite și le dădeam tovarășelor, *detdomovskie* ca și mine, care nu aveau de lucru și căutau prin coșurile de gunoi. M-a denunțat o fată de la atelier. Am luat cinci ani pentru „furt din proprietatea socială”. Era minimum, am avut noroc. Totul s-a petrecut foarte repede, în toamna lui 1947.

Am în fața mea un caz emblematic pentru sutele de mii de sovietici, bărbați și femei, condamnați la pedepse grele în lagăr, în virtutea redutabilului *ukaz* din 4 iunie 1947, „Despre responsabilitatea penală în caz de furt din proprietatea socială”, redactat de Stalin însuși. Ca în orice „campanie represivă stalinistă”, în cursul primelor luni de după promulgarea noii legi, riscul de a fi condamnat era mare: toate aparatele polițienești și judiciare erau mobilizate pentru „a face cota”. După câteva luni presiunea scădea. Astfel, în cursul celui de-al doilea semestru al lui 1947, peste o jumătate de milion de persoane au fost condamnate, în virtutea *ukazului* din 4 iunie 1947, cu pedepse între cinci și zece ani în lagăr, de cele mai multe ori pentru furtișaguri nesemnificative, comise pentru prima oară, inclusiv de către minori; în 1948, numărul condamnaților a scăzut la 250 000 pe an. Galina Nikolaevna a avut norocul să fie prinsă chiar în momentul în care „campania represivă” era în toi.

Am ajuns în Kolîma pe *Feliks Dzerjinski*, își amintește Galina Nikolaevna. La acel moment, vapoarele cu deținuți nu mai plecau din Vladivostok, ci din Vanino. Erau deopotrivă femei și bărbați pe acel vapor. Cele mai multe femei erau *ukaznice*, ca și mine, condamnate fiindcă furaseră cartofi, cereale. Am rămas în Magadan mai multe luni, apoi ne-au dus cu camioanele la Elghen, pe urmă aici. Munca nu era mai grea decât ce făceam înainte, mai degrabă mai ușoară: la Elghen tranșam vaci, aici lucram la spălătoria spitalului, tăiam lemne de foc. Era un lagăr mare care ținea de spital. Trăiam în barăci, ca la Magnitogorsk. Asta era viața de atunci: în zonă sau în afara zonei, nu era prea mare diferența. Așa se trăia. Și nu-mi era mai foame în lagăr decât afară. La drept vorbind, am fost tot timpul înfometată, permanent, în toată tinerețea mea. M-au eliberat în decembrie 1952. Am continuat să lucrez în spital, ca femeie de serviciu, apoi ca ajutor de infirmieră. Am făcut cursuri și am promovat. Din 1995 am ieșit la pensie, veterană în muncă. Ați văzut toate panourile de onoare cu „lucrătoarele din sectorul sănătății”? (Galina Nikolaevna scoate o mapă veche burdușită cu *gramotî*, acele diplome de onoare oferite cu generozitate salariiților sovietici cu ocazia Zilei Muncii sau a aniversării Marii Revoluții Socialiste din Octombrie).

Viața personală? M-am măritat aici, mi-am făcut o familie, am avut doi fii. Pe soțul meu l-am cunoscut în lagăr, îmi făcea curte. Era din Tutaiev, provincie din Iaroslav. *Ukaznik* ca și mine. Un muncitor bun, fusese condamnat la șapte ani sub pretextul că furase adeziv industrial. Eu amidon, el adeziv. În ciuda regulamentului, era mare vânzoleală în zonă, mai ales în locuri ca acesta, unde erau lagăre de femei și de bărbați și după 1953, când disciplina s-a mai domolit, gardienii închideau ochii. „Logodnicul” meu a fost eliberat în 1954. Ne-am căsătorit. Am trăit împreună 50 de ani.

O viață obișnuită în Kolîma... Galina Nikolaevna nu are nicio ranchiună, nici cea mai mică urmă de revoltă, nici măcar un sentiment al nedreptății. „Așa era viața pe atunci, în afara zonei, în zonă, nu era mare diferență.” Ștergerea frontierelor dintre viața de zi cu zi în colonie și cealaltă viață, dintre „zonă” și „nonzonă”. În „sociologia concentraționară”, locul central îl ocupa „majoritatea tăcută”, îndrăznesc să folosesc această expresie pentru „cetățenii de rând”, nici „politici”, nici „de drept comun”, în sensul curent al acestui termen, condamnați la pedepse grele în lagăr, ca

urmare a incriminării pentru cel mai mic delict, comis adeseori din disperare.

Am cercetat aceste chestiuni pornind de la documentele din arhive. Acum am impresia că înțeleg mai bine, că percep diferit aceste realități, prin prisma locurilor pe unde am trecut și a martorilor. Acesta era scopul călătoriei mele.

În timp ce Galina Nikolaevna ne povestește viața ei, sosesc niște vecine și prietene de-ale ei. Sunt de față Nadejda Nikolaevna și Liubov Viktorovna, două femei de vreo 50 de ani, corpolente și volubile. În mod firesc, am fi tentați să credem că părinții lor au fost în lagăr. Pentru Liubov Viktorovna, ca pentru atâtea altele, lungul drum ce duce la Kolîma a început cu *deculacizarea* celor patru bunici ai ei, cazaci de pe Don, deportați în Ural, la începutul anilor 1930. Bunicii dinspre partea tatălui au dispărut rapid, de epuizare și boală, se pare. La vârsta de șase ani, tatăl ei, născut în 1927, a fost dat la un orfelinat. Cât despre bunica dinspre mamă, a fost arestată și executată în 1938, în cadrul „operațiunii secrete a foștilor culaci”. Rămasă orfană, mama lui Liubov Viktorovna, născută în 1930, și-a găsit de lucru în uzină, în 1944, într-o filială a gigantului combinat de construcții de mașini *Uralmaș*, la Kamensk-Uralskii, un orașel din provincia Sverdlovsk, în Ural. În 1947, după trei ani de muncă epuizantă, și-a părăsit slujba fără autorizație, deși uzina funcționa încă după „regimul militarizat”, introdus în 1941, ceea ce a transformat-o în „cea care părăsește locul de muncă”. Câteva furtişaguri din piețe i-au agravat cazul. Prinsă în timpul unei razii a poliției, a fost condamnată la zece ani de lagăr, în 1948. A făcut opt ani la Kolîma și a fost eliberată în 1956. A lucrat până la moarte în cantina spitalului din Debin. Fiica ei, Liubov Viktorovna, născută aici în 1957, făcută cu un tată „care a fost în lagăr, dar pe care nu l-am cunoscut”, nu a părăsit niciodată regiunea. A urmat cursuri de contabilitate la Magadan și, după terminarea lor, s-a întors la Debin, lângă mama ei, și a lucrat de atunci în administrația municipală a orașelului.

Nadejda Nikolaevna, născută în 1956, se definește direct ca „membră cu normă întreagă a tribului *zekilor*”. Părinții ei s-au cunoscut la ieșirea din lagăr. Tatăl a fost arestat și condamnat de un tribunal militar, pentru

„trădarea patriei”, în 1945. Făcut prizonier de către germani, în 1942, a reușit să evadeze și să se alăture Armatei Roșii. Dar condițiile în care a fost capturat și în care a fugit au fost considerate „suspecte” de spionaj militar. A primit o sentință de zece ani de muncă forțată. Mama Nadejdei Nikolaevna, contabilă într-un colhoz din regiunea Iaroslav, a fost condamnată, în 1948, la șase ani de lagăr, pentru trădare.

Dintre toți membri acestui „trib de *zeki*”, unul singur a fost reabilitat, tatăl Nadejdei Nikolaevna, condamnat pe nedrept în baza articolului 58, alineatul 1 („trădarea patriei”)⁶³. Această reabilitare, obținută la începutul anilor 1990, după o lungă procedură, îi permite azi Nadejdei Nikolaevna să încaseze o despăgubire simbolică de vreo 1 000 de ruble, 25 de euro pe lună, și să beneficieze de gratuitate la autobuz, pe traseul Debin-Magadan, – un „privilegiu” pentru care este invidiată de prietenele ei, Liubov Viktorovna și Galina Nikolaevna...

Seara ne întâlnim tuspătru la o ceașcă de ceai, într-unul dintre imensele saloane în care ne instalasem, ca să ne împărtășim impresiile de la interviuri. Oleg ne pune câteva fragmente dintr-o discuție cu Pavel Ivanovici Malușko, un simplu *rabotiago*⁶⁴ din Debin care a ridicat acum doi ani un mic monument comemorativ la ieșirea din Seimcean, prima noastră oprire. „După Vladimir Avgustovici, încă un caz important”, ne spune Oleg.

Pavel: De ce am pus atâta piatră? Când circuli prin Kolîma vezi într-un loc un monument, în altul o cruce. La Seimcean nu era nimic. Într-o zi, când lucram pe un șantier de la „Kilometrul 3” în direcția Lazo, am dat, când săpam fundațiile pentru un atelier de reparații, peste un imens cimitir de *zeki*. Tot drumul este construit pe oase. Mi-am zis că trebuie să fac ceva. Un lucru era cert: nu aveam bani. De asemenea, eram sigur că existau niște blocuri frumoase de piatră pe șantier. Îi știam bine pe băieți, n-aveau nimic împotrivă să-mi dea una, pe șest, ba chiar să-mi împrumute o macara pentru o zi. Problema era terenul. Unde să așezi piatra dacă totul era proprietate privată, de o parte și de alta a drumului? (...) Am făcut turul tuturor oficialităților; mă trimiteau de la unul la altul: „Pământul nu e al nostru”, asta-mi spuneau. Am sfârșit prin a mă adresa secției locale a Rusiei

Unite, chiar dacă nu prea îi am la suflet pe acești oameni. Nu erau împotriva. Mi-au spus: „Facem lucrurile ca la carte. Stabilim o persoană juridică, deschidem un cont bancar, după regulile convenite. Asta era... le-am spus, îmi deschideți un cont de 1 000 000 și vă băgați în buzunar 900 000. Puțin îmi pasă de persoana voastră juridică!” (...) Atunci l-am chemat pe Antoha, un tovarăș, astăzi director la Lucrări publice. Tatăl lui primise 15 ani pentru că fusese considerat „inamic al poporului”, apoi reabilitat. Îmi zice: „Urcă în camion. Ne întâlnim pe șantier. Nu-ți face griji pentru teren. Nu sunt probleme: 10 m la stânga șoselei, 10 m la dreapta, nu contează. Răspund eu de asta”. Le-a spus băieților: „Faceți treaba repede, să fie gata în seara asta!” Am ales locul. Ei au lucrat foarte bine, au nivelat terenul, au adus pietrișul, niște piatră frumoasă. După aceea am găsit o placă pe care am tăiat-o chiar eu.

Oleg: Și ce este scris pe placă?

Pavel: Ah, la naiba! Nu-mi mai amintesc. Nu-mi mai amintesc. Ar trebui să-l întreb pe Antoha...

Oleg: Ai făcut fotografii la inaugurare?

Pavel: Ce inaugurare? N-a fost niciuna. Cine ar fi venit? Nimănui nu-i pasă. Ultima dată când am fost la Seimcean, am mers să văd monumentul: nu era o floare, nimic. I-am spus deputatului local: „Ai putea, totuși, să aduci pionierii⁶⁵, măcar să vadă și ei un monument, să pună un buchet de flori”. „Tu crezi că n-am și alte probleme?”, mi-a răspuns.

Ceea ce nu mă împiedică, totuși, să fiu mulțumit că am pus piatra acolo.

⁶² Maria Ahmetova, *Koneț sveta v odnoi otdelino vziatoi strane* (Sfârșitul lumii într - o singură țară), Moscova, Izdaniia RGGU, 2010.

⁶³ Conform legislației în vigoare în Rusia, din 1991, doar persoanele condamnate în baza articolului 58 din Codul Penal (pentru „crime contrarevoluționare”) puteau beneficia de procedura de reabilitare. Celelalte victime ale represiunilor, în special „ukaznicii” condamnați la ani grei de lagăr, în totală disproporție cu delictele comise, au fost excluse de la orice procedură de reabilitare.

⁶⁴ Muncitor necalificat.

⁶⁵ Pavel Malușko face aici o greșală. De la dispariția URSS, organizația pionierilor, presupusă a inculca „valorile socialismului” în randul școlarilor, se dizolvase.

27 august

O lungă zi de călătorie de la Debin la Seimcean. 300 km parcurși în 12 ore. Gheorghii Borisovici Goncareov, medicul-șef al spitalului din Debin, ne scoate din încurcătură pe această bucată de traseu. Într-adevăr, nu există nici un mijloc de transport public între Debin și Seimcean. Gheorghii Borisovici ne-a plimbat toată dimineața cu ambulanța – singurul vehicul de care dispune spitalul – până la un depozit de materiale de construcții de pe șoseaua Kolîmei, la 20 km de Debin. Acolo a găsit doi camionagii care mergeau la Seimcean și au acceptat să ne ia și pe noi pentru o sumă mică. Călătorim în lux, cocoțați confortabil în cabina spațioasă a unui camion de mare tonaj, de fabricație chineză, condus de un șofer iakut, cu vedere panoramică și *cifir* (ceai negru foarte tare) la discreție. Sunt copleșit de fericire – nu avem muzică. Șoferul ne mărturisește că „și-a ales această meserie fiindcă îi place să călătorească, adoră singurătatea și liniștea”. Sunt 20 de ani de când străbate Kolîma. Pasionat de geografie, geologie și botanică, cunoaște numele fiecărei trecători, fiecare munte, torent, fiecare soi de arbori. Inutil să încercăm să vorbim despre istorie, lagăre, Gulag. N-a auzit niciodată de Șalamov, nici de *Poveștile din Kolîma*, dar găsim un mod de a ne înțelege: pe când el conduce încet și atent cele cinci tone, îi citesc una dintre poveștile mele preferate, „Pinul pitic”. Pinul pitic, simbolul Kolîmei, „copacul rusesc cel mai poetic”, „profetul timpului”, „copacul speranței”, care se întinde, se culcă în zăpadă și nu se mai ridică decât primăvara, lăsându-le astfel deținuților șansa să întrevadă speranța că vor supraviețui și de această dată teribilei ierni kolîmiene.

Dar iată că în imensitatea albă a zăpezii, în toată disperarea, se ridică pinul pitic. Își scutură zăpada de pe ramuri, se ridică și înalță spre cer acele verzi, înghețate, abia zvântate. Aude chemarea primăverii pe care noi n-o simțim și,

Tovarășului meu de călătorie i-a plăcut. Ne oprim la popasul de la kilometrul 386, la intersecția șoselei cu drumul ce duce la Seimcean. Aproape din obișnuință, comandăm *borș* și *pelmeni*. Irina, Oleg și șoferul lor ni se alătură după cinci minute. Mâncăm într-o mare zarvă, în fața unui imens ecran plat pe care rulează o emisiune reality, în care, într-un decor cu piscină și palmieri, se mișcă niște manechine revoltător de bronzate. Pare că toată lumea se cunoaște aici. Kilometrul 386 este, în mod vizibil, *marele* punct de întâlnire al șoferilor din Kolîma, cel unde se pot obține informațiile cele mai utile despre starea drumului și condițiile meteorologice. În ceea ce ne privește, veștile sunt liniștitoare: până la Seimcean, drumul este practicabil, defileele sunt largi, vremea uscată și însorită.

O luăm din loc. Nu numai că drumul este practicabil, dar traversează și peisaje care, mărturisesc, sunt nespuse de frumoase. Străbatem mai multe defilee. Pe vârfuri, în lumina piezișă a acestei frumoase după-amieze de vară, urmărim curbele largi, dantelăria de pe cer. Munții cu creste rotunjite sunt acoperiți până la jumătate cu o vegetație firavă; sus se arată stâncile care, în funcție de lumină și de tipul de minereu din compoziția lor, capătă nuanțe verzi, galbene, roz, violet. În depărtare, la poale, un fluviu maiestuos – Kolîma – a săpat o vale largă. Prin acest peisaj care-și oferă splendoarea și ascunde trecutul, răzbate o suferință profundă: cum poți să admiri decorul unei asemenea nefericiri, al unei asemenea nimiciri, al acestei suferințe colective? Nu a mai rămas nimic din numeroasele lagăre ce se întindeau de-a lungul acestui drum – poate doar câteva barăci în ruină, câteva toponime recunoscute doar de specialiștii în istoria Gulagului, indicate pe panouri ruginite: Radujnîi, Srednikan, Anușka, Stanovaia, Gheologhiceski, Ust-Srednikan, Verhnii Seimcean. Nu trăiește nimeni de-a lungul celor 200 km care despart popasul de la kilometrul 386 de Seimcean. Toate *posiolki* au fost „lichidate”, îmi confirmă șoferul, iar ultimii locuitori mutați la Seimcean, dacă n-aveau alt loc unde să meargă.

E noapte târziu când ajungem la Seimcean. Orașelul, care număra 10 000 de locuitori în perioada de apogeu, la sfârșitul anilor 1950, nu mai are acum decât 2 000, dacă e să dăm crezare ultimului recensământ din 2010. Această scădere brutală a populației se simte imediat: majoritatea locuințelor sunt cufundate în întuneric; pe ici, pe colo, câteva ferestre luminate slab de câte un bec, nici un fel de circulație pe drumuri, care sunt mărginite de terenurile virane dintre *hrușciovski*. Șoferul ne conduce direct la singurul hotel din oraș. Nu e semnalat prin niciun indicator. Ne înghisim în singura casă a scărilor, nezidită, dintr-o *hrușciovka* și urcăm la primul etaj, pe o scară ciobită din beton. Palierul a fost „reamenajat”: este placat pe de-a-ntregul cu lemn, violent luminat de trei tuburi de neon. Toate apartamentele de la etaj au fost unite. În interior, ornamente de tip cabană, camere mici lambrisate, o bucătărie mare, comună, sală de dușuri. Pe scurt, un nesperat lux. Neobosită, Irina făurește, la a cine știe câta ceașcă de ceai, planurile pentru mâine: vizităm muzeul local, inventariem și fotografiem obiectele Gulagului, expuse sau depozitate, ne întâlnim cu directoarea muzeului, îl contactăm pe Mihail Stepanovici Avilov care ne-ar putea conduce până la fostele lagăre din Lazo, Ceapaev și Kanion.

[66](#) V. Chalamov, „Le pin nain”, în *Récits de la Kolyma*, p. 215.

28–31 august, Seimcean și lagărele din nord

Svetlana Aleksandrovna, directoarea muzeului etnografic din Seimcean, nu încetează să se înfurie în fața hârțogăriei birocratice care o copleșește și este necăjită din cauza lipsei de mijloace care nu-i permite încă să meargă în fostele lagăre din regiune, ca să adune ultimele rămășițe ce se mai pot transporta și să completeze frumoasa colecție pe care predecesorul ei a întocmit-o, la începutul anilor 1990.

Mișa Avilov este gata să mă ducă oriunde, dar fondurile sărăcicioase ale muzeului sunt insuficiente pentru a-i plăti benzina. Colaboratoarea mea și cu mine împărțim un amărât de calculator depășit, iar internetul nu merge decât câte-o oră, din când în când. Iată unde am ajuns!

Directoarea regretă mai ales că nu a putut salva „o mărturie extraordinară – inscripțiile de pe pereții închisorii, din lagărul Kanion, făcute de către deținuții aflați în pragul morții”. În cursul ultimilor doi-trei ani, explică ea, mai multe incendii, toate intenționate, au devastat ce mai rămăsese din lagăr. „Oamenii au dat foc ca să scape de lemn. Așa rămâneau la vedere structurile metalice pe care le puteau scoate mai ușor, ca să le vândă la fier vechi. Chemau un camion, și treaba era gata.”

Originară din Dnepropetrovsk, Svetlana Aleksandrovna a sosit în Kolîma pe la mijlocul anilor 1970.

Aveam 20 de ani, eram dornică de independență și fără nicio obligație familială. Tatăl meu ne părăsise, mama se recăsătorise. De ce am venit aici?

Datorită atracției romantice a *Far Eastului*, în speranța unui salariu mai bun, a unei vieți mai puțin cenușii. La acea vreme, Siberia întreagă era o regiune foarte activă, în plină dezvoltare; Kolîma nu era nici pe departe considerată o regiune fără perspective, cu atât mai puțin „blestemată”: tinerii din generația mea, ale căror familii nu fuseseră persecutate direct de către Stalin, nu știau nimic despre Gulag. Mi-am făcut studiile universitare la Magadan, în geologie – o specializare excelentă care mi-a oferit o slujbă bună, bine plătită, până la criza economică din anii 1990. M-am căsătorit aici și nu am mai plecat niciodată. Dar condițiile economice s-au schimbat cu totul de vreo 15 ani. Primele pentru serviciul la depărtare, avantajele nordului îndepărtat s-au dus pe apa sâmbetei. În realitate, nu mai am cu ce să plec pe continent. Sunt 14 ani de când nu am mai ajuns acolo. Cel mult o dată pe an mă duc cu autobuzul la Magadan. Am fost numită directoarea muzeului din Seimcean în 1996: am acceptat această muncă prost plătită fiindcă nu am găsit nimic în domeniul meu.

Acest muzeu, explică Svetlana Aleksandrovna, există de la începutul anilor 1970. A fost creat ca muzeu de etnografie și istorie locală, cu trei secții, una consacrată evenilor și yukaghirzilor care populau acest ținut înainte de sosirea rușilor; a doua realizărilor sovietice ale regiunii începând din 1930; a treia era dedicată geografiei, geologiei, faunei și florei din această parte a Kolîmei. La începutul anilor 1990, istoria realizărilor sovietice a fost înlocuită de cea a lagărelor. La acea vreme, problema Gulagului și a represiei îi interesa mult pe oamenii de aici. Mergeau în locurile unde fuseseră principalele lagăre din zonă, la zăcămintele, la fabricile de prelucrare a minereurilor de staniu și de cobalt din Lazo, Ceapev și Kanion și aduceau la muzeu numeroase obiecte, dintre care doar o parte sunt expuse în sala rezervată Gulagului, pe care o veți vedea. La sfârșitul anilor 1980 și începutul lui 1990, mai erau o mulțime de rămășițe; era suficient să te apleci și să aduni unelte, haine, obiecte ale vieții de zi cu zi din spațiul carceral, chiar arhive. Eu însămi am recuperat, dintr-o clădire părăsită, un dosar cu peste 2 000 de fișe individuale ale deținuților. Dar interesul pentru tot acest trecut a scăzut la fel de repede precum apăruse. Dificultățile vieții cotidiene și-au spus cuvântul, iar regiunea s-a golit dramatic de resursele vii.

Ne-am petrecut ziua inventariind și fotografiind colecțiile de obiecte ale Gulagului, expuse într-una dintre cele trei săli ale muzeului, ce se află la ultimul etaj al unei clădiri urâte din cărămizi cenușii care, pe la mijlocul

anilor 1990, adăpostea o creșă. Ca și în muzeul din Magadan, sala dedicată Gulagului este învecinată cu cea a păsărilor și a animalelor împăiate... Storurile sunt lăsate, lumina vine de la un neon și nu este nici țiipenie de om. În amestecul de paturi, roabe, târnăcoape, sape, cazmale și alte unelte ruginite, identific câteva piese rare, sau pe care nu le-am mai văzut până acum – un panou portabil din lemn, pe care, cu majuscule și greșeli de ortografie, este inscripționat stângaci „Zonă interzisă, stai că trage!”; sau o mică pancartă din lemn pe care sunt fixați doi tamburi, unul indicând procentul de realizare a planului de producție, al doilea pentru cantitatea de pâine atribuită brigăzii de deținuți; sau o urnă din lemn cu nota „Pentru plângerile adresate Sovietului Suprem al URSS”, în care deținuții își depuneau doleanțele.

Jacques Rossi a evocat această practică în *Manualul Gulagului*: destul de ciudat că așa ceva se putea întâmpla într-un sistem care călca în picioare constant drepturile omului, mașinăria birocratico-judiciară reacționa la doleanțele deținuților. Într-un interval de câteva luni pe an, reclamantul primea un răspuns formal, de regulă – și aproape întotdeauna negativ – la plângerea sau la solicitarea lui⁶⁷.

În timpul pauzei de masă, Irina, foarte în vervă, ne demonstrează că aceste colecții ale muzeului din Seimcean corespund perfect unuia dintre cele patru modele de prezentare muzeografică a fenomenului concentraționar sovietic, pe care le-a identificat, străbătând întreaga fostă URSS, vizitând nu mai puțin de 100 de muzee care dețineau una sau două săli dedicate Gulagului. Primul model l-a numit „Gulagul ca trib al *zekilor*”. Această abordare pseudoetnografică evidențiază atributele materiale pe care le-a deținut o „civilizație gulaghiană” apărută nu se știe cum, la un moment dat al evoluției istorice. Dar nu aflăm nimic despre originea acestui „trib al *zekilor*”, despre condițiile formării sale și ale dezvoltării în URSS, din al doilea sfert al secolului al XX-lea. Contextul istoric lipsește cu totul din simpla prezentare a unei colecții de obiecte cu legende sau referințe sumare.

Al doilea model îl numesc „20 000 de leghe sub mări”, ne spune Irina într-un hohot de râs. Nu ne arată decât eroi, constructori ai unei noi societăți,

descoperitorii unor ținuturi virgine: piloți, geologi, cekişti, ingineri minieri, eroi ai muncii. Lagărele sunt aproape absente sau, când apar în fundal, nu sunt decât instrumente abstracte și temporare ale exploatării noilor teritorii cu resurse imense. Obiectele găsite în siturile lagărelor nu sunt expuse. Sălile prezintă hărți ale ținuturilor potrivnice „cucerite” prin exploatarea cu forța a milioaneilor de muncitori, grafice de producție (cu niște curbe ascendente, se înțelege), fotografii ale barajelor gigantice, podurilor, canalelor, căilor ferate, uzinelor moderne, blocurilor, dar și ale conducătorilor OGPU și NKVD, care au făcut să se nască din nimic orașe noi precum Norilsk sau Vorkuta, despre care nu ni se spune că sunt orașe concentraționare ivite în jurul coloniilor de muncă forțată.

Cel de-al treilea model, urmează Irina, este exact opusul celui de-al doilea. Se caracterizează printr-o ironie: „Tovarășe Stalin, unde să ducem deșeurile?” Prezentarea va insista pe absurditatea muncii forțate, pe aspectul ei inuman și regresiv, va arăta arhicunoscutele fotografii ale marilor deținuți zdrențăroși, sfărâmând cu târnăcoapele enorme blocuri de stâncă pe șantierul faraonic al canalului Marea Baltică-Marea Albă, sau locomotive abandonate în mijlocul taigalei mlăștinoase, de-a lungul „căii moarte” Salehard-Igarka, niciodată terminată.

Al patrulea și ultimul model e numit de către Irina „Ura! Am ajuns aici în ciuda tuturor parvenitilor!”. Expoziția pe care am văzut-o la începutul călătoriei, în muzeul din Magadan, este emblematică pentru această abordare. Se recunoaște duritatea muncii forțate, nivelul slab, sub aspect tehnic, al marilor „șantiere ale comunismului”, realitatea exploatării milioaneilor de deținuți. Nu se ascunde crima în masă din timpul Marii Terori din 1937–1938, prezentată drept un soi de „bacanală a violenței” de neînțeles, exceptând invocarea „degenerescenței criminale” a NKVD. Dar ni se arată și că suferințele generate de sistemul de muncă forțată al Gulagului nu au fost, la o ultimă analiză, inutile. Duritatea muncii forțate relevă măreția reușitei. Deținuții și-au așezat piatra lor la temelia victoriei URSS în Marele Război Patriotic. Valorificarea, mulțumită lagărelor, a vastelor regiuni greu accesibile, bogate în materii prime strategice, a contribuit la puterea Uniunii Sovietice și la victoria ei sub nazism – aceasta

este „justificarea istorică” a Gulagului⁶⁸.

⁶⁷ Jacques Rossi, *Spravocinik po Gulagu* (Ghidul Gulagului), Londra, Overseas Publications Interchange Ltd, vol. I, 1987, p. 11 (publicat în Franța la Cherche Midi, 1997).

⁶⁸ Irina Flige a cizelat de atunci – fără modificări de fond – aceste tipologii expuse foarte rapid aici, în comunicarea pe care a susținut - o, împreună cu Aleksandr Daniel, în timpul colocviului despre Gulag, la Moscova, pe 29–30 octombrie 2011.

29 august

Pentru prima dată de la plecarea noastră, avem sentimentul că ne poticnim. „Contactul” nostru de aici, Mișa Avilov, este de negăsit. Oleg e la pat, are un început de bronșită. O zăpadă moale cade peste oraș, de azi dimineată. Am decis să trag niște foloase de pe urma acestui timp mort și să încerc să înțeleg mai bine traseul și devotamentul Irinei, momentele-cheie ale activității ei militante în *Asociația Memorial*, din ultimele două decenii. Mereu disponibilă, acceptă „să-mi acorde un interviu” în toată regula.

Născută într-o familie de intelectuali leningrădeni – mama ei era inginer, tatăl, de origine germană, director la Institutul Tehnic –, Irina a intrat de foarte tânără în ceea ce ea preferă să numească „marginalitatea de tip sovietic”, în loc de disidență. La 16 ani, în 1976, s-a întâlnit cu Andrei Reznikov, un student la Fizică, „jumătate hippie, jumătate disident” care, cu un grup de prieteni, se amuza lipind pe pereții metroului leningrădean fluturași umoristici care aruncau în deriziune ceremonialul protocolar ce însoțea pregătirile pentru al 25-lea Congres al PCUS. „M-am alăturat firesc acestui grup, îmi explică Irina. Mă pregăteam să intru la Facultatea de Matematică, nu eram deloc «politizată» – nu se discuta niciodată politică acasă. Ceea ce m-a atras era sfidarea ipocriziei și a importanței sistemului.” În anul următor, micul grup de studenți a decis să meargă mai departe cu contestările lor, scoțând un ziar clandestin. Avea să se numească *Perspective*. Au apărut două numere fotocopyate. Irina mărturisește că nu a înțeles cu exactitate care era „linia lui editorială”. Unii membri ai grupului susțineau o reîntoarcere la „autenticele” valori marxiste ale PCUS; alții, „asemănarea cu Occidentul”, apărută la acea vreme de disidentul Andrei Saharov; alții erau atrași mai mult de mișcarea hippie și visau să fondeze „o comunitate bazată pe iubire și pace”. Aventura a luat sfârșit după câteva luni, când KGB a arestat toți participanții, după un lung filaj pe care Irina mi l-a desris pe larg.

Pentru cei mai tineri dintre noi și pentru mine în particular – eram mezină grupului –, exista o latură foarte incitantă în acest joc de-a șoarecele și pisica. Inventam zilnic alte ascunzători pentru materiale și pentru exemplarele ziarului, în coletele diferitelor gări din Leningrad, spre exemplu, ne dădeam întâlniri în gările de la periferie, ne amuzam sperându-ne, ca niște adolescenți.

Cei mai în vârstă au fost condamnați la mai mulți ani de lagăr, pentru „propagandă antisovietică”. Andrei Reznikov „a fost pus sub observație” într-un spital de psihiatrie, iar Irina exclusă din Universitate. Abia ieșit din spital, Andrei, care între timp fusese și el nevoit să abandoneze studiile universitare, a decis „să spele putina”, ca să scape de serviciul militar, ordinul lui de încorporare fiind revocat. A găsit o cale de scăpare în îndepărtatii Altai, grație unor prieteni geologi care i-au găsit un stagiu pe teren. Irina, însărcinată în șapte luni, l-a urmat. Aveau să petreacă aproape un an, cu nou-născutul lor, într-un cort, apoi într-o baracă de ocazie, în Munții Altai. „Am citit mult în acea perioadă, *Arhipelagul Gulag*, în samizdat, Biblia, Marx. Acea misiune geologică sau arheologică a fost o nemaipomenită oază de libertate, oamenii erau foarte deschiși, se citea și se discuta mult, departe de orice constrângere din partea instituțiilor și a sistemului în general.” Dar să revenim la viața reală. Abia coborât în vale, Andrei a fost interpellat de poliție în gara orașelului Biisk, când încerca să cumpere bilete de tren pentru Novosibirsk. Timp de trei luni, în cursul verii lui 1980, Irina a „vagabondat” împreună cu fiica ei de un an. Îi era imposibil să revină în Leningrad sau Moscova, din cauza Jocurilor Olimpice care aveau loc pentru prima dată în URSS, în acea vară. Vânzarea билетelor de tren spre cele două orașe era strict reglementată, chiar suspendată. La întoarcerea în Leningrad, după o lungă perioadă de hoinăreală, Irina a trebuit să mai aștepte un an, înainte de a se putea reînscrive la Universitate, de această dată la Facultatea de Geografie, în timp ce Andrei și-a început al doilea an de serviciu militar obligatoriu. Până la

perestroika, Irina și Andrei, care au mai avut între timp alți trei copii, au trecut în surdină marginalitatea lor „disidentă”; Irina respinge categoric acest adjectiv, dar ezită să-mi propună un altul. Ea e pasionată de dendrologie, dar și de istoria și de geografia nordului sovietic extrem. În timpul uneia dintre expedițiile organizate de facultate, a descoperit Insulele Solovki, care aveau să devină terenul de studiu privilegiat. Îndată ce Mihail Gorbaciov a lansat, din a doua jumătate a anului 1986, politica de *glasnosti*, Irina și Andrei s-au implicat activ în diferite „grupuri informale” care s-au organizat și inițiativele au început să se înmulțească, prudent, lansate „de sus”. În 1989, Irina Flige a intrat „foarte firesc” în comitetul executiv al filialei petersburgheze a *Asociației Memorial*. În acel an, ea a publicat un studiu insolit despre lagărele din Insulele Solovki, sub forma unui „atlas geografico-istoric” care propunea primele hărți detaliate ale zecilor de locuri de detenție, aflate în întreg arhipelagul Solovki. În timpul acestor cercetări, Irina a căpătat o certitudine: numeroși deținuți din Solovki au fost evacuați la sfârșitul lui 1937 și au dispărut pur și simplu. La acel moment nu se știa încă nimic despre „operațiunile secrete în masă” din anii 1937–1938 și despre derularea lor, „Ordinul operativ al NKVD nr. 00447”, punctul de plecare al acestor operațiuni, nu s-a descoperit decât în 1992. Cu noul ei tovarăș de viață, disidentul Veniamin Ioffe, fondator și cel dintâi președinte al filialei petersburgheze a *Memorialului*, Irina a deschis o anchetă amplă pentru a regăsi urmele „dispăruților din Solovki”. A reușit să convingă producătorii emisiunii *A cincea roată*, a televiziunii ruse de la începutul anilor 1990, să lanseze un apel către familiile dispărute. În câteva săptămâni a primit peste 500 de răspunsuri și a răscolit cerul și pământul ca să obțină aprobarea de a accesa arhivele FSB (Serviciul Federal de Securitate) din Petrozavodsk, capitala Kareliei, de care depindeau Insulele Solovki. După trei ani de demersuri și căutări răbdătoare, a reușit să reconstituie lista nominală, itinerariul și soarta a 1825 de deținuți din Solovki, condamnați la moarte în cadrul „operațiunii speciale de descongestionare a lagărelor”, de către o instanță excepțională a NKVD, și duși cu vaporul, în octombrie 1937, la Kem, de acolo în închisoarea de la Medvejegorsk, unde se pierdea orice urmă. Irina și Venia au mai avut

nevoie de încă patru ani pentru a descoperi, aproape de satul Sandamorph, la 19 km de Medvejegorsk, gropile comune în care au fost aruncate trupurile celor împușcați. Pe 1 iulie 1997, în prezența reprezentanților Parchetului și ai poliției, au indicat locul exact al gropii comune, la care au ajuns după ce, într-un final, după ani de procedură, au avut acces la dosarul personal al căpitanului NKVD, Mihail Rodionovici Matveev, însărcinat cu execuția deținuților din Solovki. De atunci au fost găsite, în situl din Sandarmoh, descoperit de Veniamin Ioffe și de Irina Flige, 230 de gropi care conțineau rămășițele a peste 9 500 de deținuți împușcați.

Peste câțiva ani, în 2001, Venia și Irina au înlesnit descoperirea, la doar câțiva kilometri de Sankt Petersburg, a unei mari gropi comune a victimelor „Terorii Roșii”, ordonate, pe 5 septembrie 1918, de Lenin, în urma unui atentat eșuat asupra sa, care avusese loc cu câteva zile mai înainte. Identificarea gropii comune din „pădurea din Kovaliov” (cel puțin 10 000 de împușcați) a fost, de asemenea, rezultatul unor lungi și răbdătoare cercetări în arhivele CEKA. O descoperire foarte importantă, căci vorbește despre o realitate multă vreme trecută sub tăcere, inclusiv în timpul perestroikăi: masacrele masive ale civililor nu au început sub Stalin, ci încă din vremea lui Lenin.

În timpul aceluiași an, 2001, Veniamin Ioffe a întreprins ceea ce avea să fie ultima lui acțiune măreață (a murit subit, după o criză cardiacă, în aprilie 2002): ridicarea, într-un cadru festiv, ce marca a 300-a aniversare a fondării orașului Sankt Petersburg de către Petru cel Mare, a unui monument dedicat victimelor represiunii. Irina a fost cea care, după moartea lui Venia, avea să-i ducă proiectul la bun sfârșit, mergând încă o dată în Insulele Solovki, de unde a adus o imensă piatră de zece tone, situată nu departe de scara sinistrului monument ce ducea la Muntele Securii, locul de unde erau aruncați, legați de un buștean, deținuții condamnați pentru „abateri grave de la regulament”. Trec peste cele o mie și una de peripeții legate de transportarea, în vara lui 2002, a acestei pietre, de la Solovki până la Sankt Petersburg, mutare pe care Irina mi-o descrie în detaliu, vizibil emoționată de amintirea acestui moment de doliu și de împlinire. Ridicat în frumoasa Piață a Sfintei Treimi, în centrul orașului, monumentul a fost inaugurat pe

4 septembrie 2002.

Cât despre ce a urmat, cunoașteți, îmi spune Irina. Sunt mai bine de zece ani de când ne tot întâlnim cu regularitate. Inventarul colecțiilor muzeelor consacrate Gulagului, colectarea mărturiilor înainte să fie prea târziu și, desigur, site-ul muzeului virtual al Gulagului – iată principalele obiective ale activității mele profesionale. Nu mai pun la socoteală rolul de director al filialei petersburgheze a *Memorialului*.

Zăpada moale a încetat să mai cadă peste Seimcean. Profităm de acest răgaz ca să ne dezmoșim picioarele. E greu să te orientezi în mijlocul terenurilor virane care se întind printre blocurile cu cinci etaje așezate ici-acolo, fără un plan de urbanism. Ni s-a indicat direcția către fluviu, „dincolo de centrala electrică”, unicul reper la orizont, și ne îndreptăm către o zonă de barăci ruinate și de construcții din lemn mai recente, înconjurate de mici grădini de legume în care oamenii trebăluiesc după ploaie. Aici, mai mult decât oriunde altundeva, sunt șocat de cantitatea de fier ruginit lăsată de izbeliște. În afară de peisaj, culoarea ruginie este cel mai frumos lucru din Kolîma. N-am văzut nicăieri altundeva atâtea obiecte ruginite, de toate formele, mărimile și de toate nuanțele de roșu, arămiu și brun.

Ne întoarcem pe urmele noastre și reușim să găsim „centrul localității”, un soi de esplanadă jalnică, la intersecția a două artere pustii, parcă mai largi azi, când populația orașului a scăzut de cinci ori. În jurul pieței se află câteva clădiri degradate, din cărămizi cenușii: cinematograful dezafectat, fosta clădire a comitetului de partid, azi sediu al serviciilor municipale și două-trei magazine. Într-unul dintre acestea dăm nas în nas cu Mișa Avilov care ne-a recunoscut auzindu-ne că vorbim în franceză. Tocmai s-a întors din Magadan; a fost informat despre sosirea noastră și se pregătea, după câte ne explică, să ne viziteze la hotel. Este administratorul *Hozrastvennîi Magazin* (denumire greu de tradus, un soi de magazin „Totul pentru acasă”), în care noi intraserăm. A început să se ocupe de comerț împreună cu soția lui, după ce a renunțat la postul de pilot de elicopter. Date fiind prețurile ridicate de aici, merge chiar el să aducă marfa din Magadan, o dată pe lună. Anual ia avionul spre Moscova. Se aprovizionează direct de la furnizorii angroșiști și expediază la Magadan câteva containere, reducând

astfel numărul intermediarilor.

Ne întoarcem la hotel cu Mișa și ne petrecem seara plănuiind activitatea din următoarele două zile, având ca destinație lagărele din Lazo, Ceapaev și Kanion. Mișa cunoaște perfect locurile și nu ascunde dificultățile pe care le vom întâmpina ca să ajungem acolo, mai ales în acest început de toamnă kolîmiană, când se anunțaseră ploi abundente. Se îndoiește că putem ajunge la lagărul cel mai îndepărtat, Kanion, aflat la 100 km de Seimcean. Pentru asta trebuie, într-adevăr, să traversăm de trei ori un râu învolburat; ultima dată când a fost acolo, camionul a trecut cu mare greutate pe unul din poduri, în niște condiții foarte proaste. O să luăm cu noi două bărci pneumatice, dar, dacă vom fi nevoiți să lăsăm camionul în acel loc, ar trebui să facem 60 km pe jos, dus-întors, printr-o natură ostilă, ceea ce ne-ar lua mai multe zile.

Ați ajuns cam târziu, poate prea târziu, fiindcă totul s-a deteriorat în ultimii ani. Acum 10–15 ani puteați găsi, în fabricile unde se prelucrau casiterita sau minereul de cobalt, câteva mașini ieșite din uz și tot felul de materiale. În barăcile încă destul de bine conservate se găseau paturi, grămezi de încălțări grosolane sau bucăți din vestele matlasate, uneori cu tot cu matricole. Totul s-a deteriorat în timp, s-a descompus sau, pur și simplu, a fost furat, în caz că se putea ajunge cu un camion în lagăr.

Mișa a ajuns, pentru prima dată, în lagărele din Seimcean, când era adolescent, la sfârșitul anilor 1960, cu tatăl lui „șofer emerit pe șoseaua Kolîmei”, titlu onorific care figurează în zecile de *gramotî* decernate lui Stepan Ivanovici Avilov și lipite cu grijă într-un album de piele pe care ni-l arată Mișa. Ca deputat în Sovietul din Seimcean, Stepan Ivanovici a fost însărcinat să supravegheze desființarea zonei de îmbogățire a minereului de cobalt din Kanion, închisă în 1957. Abia în timpul perestroikăi, puțin înainte să moară, tatăl i-a încredințat fiului secretul său, un secret de familie bine păstrat: petrecuse zece ani în lagăr, o parte în Kanion. Deși era

originar din Ucraina, tatăl a rămas acolo după eliberare, fiindcă reușise să-și găsească un loc de muncă, dar și o poziție în societate, intrase în Partid și devenise o figură respectată în viața locală. „După moartea tatălui meu, explică Mișa, am vrut să aflu mai multe despre această perioadă și am început să citesc tot ce-mi cădea în mână pe tema Gulagului și a represiunii. M-am întors foarte des în Kanion, în Lazo și Ceapaiev, și am strâns o mulțime de obiecte pe care le-am predat muzeului din Seimcean.”

30 august

Mișa a venit să ne ia, în zori, cu camionul lui, o remarcabilă piesă de colecție, datând din anii 1950. Ne-am urcat pe platforma descoperită, unde Mișa așezase trei canapele stricate, acoperite cu multe blănuri năpârlite. Erau deja mai multe persoane: Olga, soția lui Mișa, Svetlana Aleksandrovna, directoarea muzeului, și Serghei, în vârstă de 40 de ani, un autostopist cu care ne întâlniserăm deja în popasul de la kilometrul 386. Serghei ajunsese ieri seară în Seimcean. Este muncitor în construcții la Moscova, un pasionat de istorie, în primul rând de cea a Gulagului. Și-a adunat concediile din ultimii doi ani ca să vină în Kolîma. Neavând de unde să scoată cele 35 000 de ruble, adică 900 de euro, cât costă un bilet dus-întors Moscova-Magadan, cu avionul, a luat trenul până la Tindiskîi, orașel din estul Siberiei, de pe traseul ce duce la Iakutsk, apoi a făcut autostopul până aici – peste 2 500 km parcurși în două săptămâni. Sunt trei săptămâni de când a părăsit Moscova și-i mai rămân tot atâtea pentru întoarcere.

Ne vom opri la kilometrul 31, în fața pietrei ridicate de Pavel Malușko. Nu vom ști niciodată ce scrisese pe placă. A fost smulsă...

Ne legănăm de trei ore pe drum, cu o viteză ce nu depășește 15 km pe oră. Pădurile frumoase de rășinoase, în care locuitorii din Seimcean caută toată vara fructele de pădure și ciupercile care cresc din abundență aici, au fost înlocuite de vaste întinderi mlăștinoase. Drumul este străjuit de munții înalți, golași, care par să se întâlnească la orizont.

Prima oprire va fi Lazo, un fost „lagăr special”, unde deținuții extrăgeau casiterită, transformată pe loc în concentrat de staniu, într-o uzină de procesare. Aurul nu era singura resursă a Kolîmei. Regiunea ascundea, într-adevăr, alte patru minereuri de importanță strategică, indispensabile pentru dezvoltarea unei industrii de armament în plină expansiune: staniu, cobalt, tungsten și uraniu. Minereul de staniu a fost exploatat aici din a doua jumătate a anilor 1930, iar celelalte începând din 1947–1948.

Conform părerii specialiștilor, *Dalistroi* ar fi extras până la închidere, în 1957, peste 50 000 de tone de concentrat de staniu, 2 000 de tone de tungsten, 350 de tone de cobalt, 150 de tone de uraniu (pe lângă cele 1 000 de tone de aur livrate statului începând din 1932⁶⁹). În februarie 1948, guvernul sovietic a instituit, printr-un decret secret, „lagăre speciale” în care trebuiau transferați deținuții politici cei mai „periculoși”, cu pedepse mari (10–25 de ani) de muncă forțată pentru „spionaj”, „trădarea patriei”, „terrorism”, „apartenență la grupuri antisovietice, burgheze, naționaliste, fasciste, troțkiste, de dreapta, albgardiste, menșevice și alte formațiuni contrarevoluționare”. Cinci mari ansambluri de „lagăre speciale” au fost înființate în acel an. Cel mai important era „Lagărul special nr. 5”, sau „Berlag”, care grupa centrele concentraționare cele mai dure din Kolîma, precum minele de uraniu din Butugîceag, zăcămintele de aur din Valea Utinaia, minele de cărbune de la Elghen-Ugoli și Arkagala, uzinele de îmbogățire a minereului de staniu din Lazo și din Ceapaev, minele și fabrica de prelucrare a cobaltului din Kanion. În 1952, Berlag avea 35 000 de muncitori, dintre care 5 000 erau femei, din totalul de 200 000 de deținuți (din care 25 000 erau femei) care își ispășeau pedepsele în lagărele din Kolîma. La nivelul întregii țări, cele 13 mari ansambluri de „lagăre speciale” adăposteau peste 250 000 de oameni, puțin peste 10% din efectivele Gulagului. Deținuții din aceste lagăre erau supuși unui regim foarte dur: ziua de lucru era prelungită la 10, chiar 11 ore; ferestrele barăcilor erau ferecate cu zăbrele și deținuții aveau interdicție să iasă afară după ce reveneau de la muncă sau în rarele zile de pauză; „limita de spațiu individual” nu depășea 1 m² de persoană; gardienii erau înarmați și beneficiau de întăriri; uniforma cu dungi era obligatorie, cu matricola pe spate și pe piept; îngrijirile medicale reduse la minimum, chiar inexistente. Contactele deținuților cu lumea exterioară erau limitate la una sau două scrisori pe an, cu interdicția oficială de a corespunda cu oricine altcineva în afară de membrii familiei. Deținuții din „lagărele speciale” primeau sarcinile cele mai grele și mai periculoase. La Kolîma, lagărele cu cel mai sinistru renume erau cele din Butugîceag, principalul centru de producție a

uraniului. Rata mortalității era terifiantă. Nivelul de radioactivitate de pe ruinele uzinei de îmbogățire este și astăzi foarte ridicat. Ivan Panikarov a vizitat zona acum mai mulți ani. Ne-a sfătuit să nu mergem acolo fără haine și echipament de protecție. Iată un scurt extras din descrierea pe care a făcut-o acestui loc unul dintre supraviețuitori, Piotr Martinovici Hmelnițki, originar din vestul Ucrainei, o regiune care, alături de ținuturile baltice, furniza cel mai mare număr de deținuți pentru „lagărele speciale” din Kolîma⁷⁰:

La uzina de îmbogățire a minereului, concentratul de uraniu era colectat după următoarea metodă: deținuții deschideau centrifuga de 14 m în diametru și scoteau o substanță asemănătoare săpunului solid, pe care o puneau la uscat în cuve inoxidabile. Concentratul era transportat apoi pe brațe de către deținuți, într-un tunel săpat în coasta muntelui. Acolo era împărțit în blocuri de câte 16 kilograme și pus în saci speciali, cu colțurile plumbuite, asemănători celor de poștă. (...) Deasupra intrării în tunel se afla un post de artilerie cu două mitraliere greoaie, blindat și înconjurat cu sârmă ghimpată. O companie asigura permanent garda. Intrarea era închisă cu un grilaj fabricat din șine de cale ferată; în spate era un perete blindat, cu câte o mitralieră de fiecare parte, la dreapta și la stânga. (...) Când tunelul era umplut bine cu concentrat de uraniu, sosea o „escortă”. În frunte, un Jeep urmat de un vehicul blindat, un camion plin cu soldați și un altul în care, într-un container blindat, era încărcat concentratul. Venea un al doilea camion cu soldați și un alt Jeep care închidea convoiul⁷¹.

La Butugîceag erau și mine de staniu, ca și în Lazo, unde vom ajunge după patru ore de călătorie. Situl imens se întinde pe un vast câmp brun, fără urmă de vegetație. Încă se vede perimetrul uzinei de îmbogățire a minereului de staniu, din care n-au mai rămas decât fundația, câteva ziduri calcinate, structuri metalice înnegrite și sute de metri de tuburi și țevi ruginite. Înaintăm greu, pe un sol noroios, până la grămezile de scânduri cenușii care marchează locul barăcilor prăbușite de demult. Mișa e uimit de repeziciunea cu care s-a degradat totul, de la ultima lui vizită, în urmă cu

doi ani. Știa că un incendiu pustiise locul acum o vară, dar nu-și imaginase amploarea pagubelor. Dacă fusese provocat de o mână criminală, atunci de ce n-au luat tuburile și țevăria pe care le puteau vinde la fier vechi? Ne trebuie aproape o oră ca să străbatem, pe un drum din din ce în ce mai mocirlos, cei câțiva kilometri ce ne despart de cealaltă uzină de îmbogățire a minereului de staniu, Fabrica Ceapaeva, numită și Fabrika imeni III Piatiletki („Uzina celui de-al treilea plan cincinal”), construită aici în 1939–1941, pe unul dintre cele mai importante zăcămintele de casiterită din Kolîma. Ne oprim în fața sitului aflat pe malul celălalt al unui râu învolburat. Vom înnopta aici și vom încerca să ajungem la Kanion mâine dimineată, după patru ore de mers pe drum de țară. Nu fără greutate, traversăm râul cu barca pneumatică. Podul care făcea legătura între uzină și drum nu mai există de multă vreme; n-a mai rămas din el decât un stâlp. Uzina de procesare s-a conservat destul de bine. În interior, hale imense, foarte înalte, unde se disting încă aparaturile gigantice, abandonate aici de o jumătate de secol: țevi lungi de scurgere, multe butoaie metalice, cuve enorme de un galben trandafiriu, cu un diametru de 3 m și 5 m înălțime, rămășițe ale furnalelor în care, ne explică Mișa, casiterita, amestecată cu cărbune și adusă până la o temperatură de peste 1 000 de grade, era transformată în concentrat de staniu, înainte de a fi stocată în cuve.

Cât despre lagărul propriu-zis, se întindea dincolo de uzină, de-a lungul unui culoar ce se desfășoară pe mai mulți kilometri, între două coline golașe, stâncoase și abrupte, pe vârful cărora se vedeau clar posturile de supraveghere, încă în picioare. La jumătatea pantei, zeci de pichete, odinioară înconjurate de sârmă ghimpată, marcau granițele „zonei”. Mergem în direcția barăcilor, împrăștiate pe fundul defileului, în mijlocul unei vegetații de pini pitici și al unor resturi de materiale de carieră. Unele barăci sunt destul de bine păstrate, încât să putem pătrunde înăuntru. Ușile și ferestrele au fost smulse, dar au mai rămas câteva priciuri; pe jos, pe un trepied, un coș ruginit, fără îndoială că folosit pe post de lavoar, grilaje pentru ferestre, o sobă făcută din două butoaie metalice puse unul peste altul. Câteva barăci mai mici sunt împărțite într-o mulțime de cămăruțe de câțiva metri pătrați, dispuse de o parte și de alta a culoarului central. În

mod sigur erau camerele gardienilor, care stăteau ceva mai bine decât deținuții. Mă gândesc la descrierea pe care Ivan Cistiakov o făcea „văgăunii” sale în *Jurnalul unui gardian al Gulagului*:

O cameră de 4 m², o somieră cu saltea umplută cu fân, o cuvertură primită la sosire, o masă cu trei picioare și un taburet ce scârțâia din toate încheieturile și căruia-i ieșeau toate cuiele, încât trebuia să le bat zilnic cu o cărămidă. O lampă cu petrol care avea sticla spartă și cu abajur dintr-un ziar. Pereții erau tapetați cu hârtie de ambalaj, recuperată de la sacii cu ciment. Nisipul curge neîncetat din tavan, iar cercevelele ferestrelor erau crăpate, la fel ca ușa și pereții. (...) M-am gândit că o să mă îndobitocesc, o să mă întorc la starea de sălbăticie, o să devin o brută⁷².

Puțin mai încolo, într-o clădire împărțită în două printr-un panou cu niște ferestruici, descoperim, zidite în sobe din cărămizi cenușii, vreo zece cazane din fontă. Totul ne face să credem că ne aflăm în bucătăria-cantină a lagărului. Continându-ne drumul, zărim în coasta dealului ce străjuiește lagărul, o gaură: intrarea într-un puț minier. Ne cățărăm cu greutate, urmând șinele care ne duc la intrarea în tunel. Încă se văd carcasele ruginite a două vagonete. E imposibil să mai înaintăm: o alunecare de teren a blocat trecerea.

Ne mai rămân câteva ore până la căderea nopții, ca să facem planul locului, să măsurăm și să fotografiem. Fabrica Ceapaeva este, fără doar și poate, „vestigiul gulaghian” cel mai bine păstrat, cel mai „grăitor” pe care mi-a fost dat să-l văd în timpul călătoriei noastre. Cu toate acestea, mai am o mulțime de întrebări fără răspuns: ce combustibil se folosea pentru prelucrarea minereului? cum era adus până aici? pe unde treceau liniile electrice? cum erau transportate până în aceste locuri pustii și îndepărtate de lume, potrivnice vieții, proviziile minime, menite să hrănească zilnic 3 000–4 000 de deținuți și câteva sute de gardieni⁷³? ce arhive privind funcționarea acestui lagăr s-au păstrat? Arhivele *Dalistroi*, studiate de

Aleksandr Kozlov, marele istoric al Magadanului, dispărut recent, constituite mai ales din documente birocratice despre felul de îndeplinire a planurilor economice, despre „fluctuațiile cantitative și calitative ale contingentului de mână de lucru” și despre „infracțiunile disciplinare” privitoare atât la deținuți, cât și la personalul de supraveghere, rămân mute în privința activității lagărelor. Desigur, multe dintre arhivele curente, referitoare la gestionarea de zi cu zi, fără a mai pune la socoteală fișele individuale ale deținuților, clasate în cartoteci asemănătoare cu cele pe care ni le-au arătat Ivan și Svetlana Aleksandrovna, au fost distruse sau lăsate la fața locului, la închiderea lagărului.

Campăm pe celălalt mal, în fața sitului. La căderea nopții purtăm o discuție lungă cu Serghei despre Șalamov și Soljenițin, despre viziunea lor diferită în ceea ce privește „răul concentraționar”. În cazul celui dintâi este absolută și radicală. „Lagărul este, în mod sigur, o școală negativă a vieții. (...) Fiecare clipă petrecută în tabără este otrăvită. Sunt prea multe lucruri pe care omul n-ar trebui nici să le vadă, nici să le cunoască; și dacă le vede, cel mai bine este să moară.”⁷⁴ Relativă și putând deschide calea unei „dezbateri”, la al doilea: din dezastrul concentraționar, gândea Soljenițin, poate izvorî afirmarea unei legi etice care conserva umanitatea deținutului⁷⁵. Serghei se simte mai apropiat de Soljenițin, eu sunt tentat să le dau mai degrabă dreptate lui Șalamov și lui Primo Levi⁷⁶. Dar îi place mult ce scrie Șalamov despre animale, ultima încarnare a umanului într-un univers dezumanizat. Și mie. Evocăm „Cățeaua Tamara”, „Rața”, „Cu privirea plină de curaj”, „Pisica fără nume”... Îmi recită din memorie:

„Scriu pe dinafară despre păsări
Date, specie și nume.”

⁶⁹ I.D. Bațaev, A.G. Kozlov, *Dalistroi i Sevvostlag NKVD SSSR v țifrah i dokumentah* (Direcția generală pentru construcții din nordul extrem și lagărul de muncă forțată din zona de nord - est în cifre și documente), Magadan, 2002, 2 vol.

⁷⁰ În aceste regiuni anexe ale Uniunii Sovietice, în 1939–1941, apoi în 1944–1945,

mișcarea de rezistență împotriva regimului sovietic a fost cea mai puternică. Mai multe sute de mii de baltici și de ucraineni au fost deportați și au primit pedepse lungi în lagăr. La începutul anilor 1950, balticii și ucrainenii constituiau contingentul principal al deținuților din „lagărele speciale”.

[71](#) Citat în T. Kizny, *Gulag*, Paris, Acropole, p. 359.

[72](#) Ivan Cistiakov, *Journal d'un gardien du Goulag*, Paris, Denoël, 2011, p. 81.

[73](#) După I.D. Bațaev, A.G. Kozlov, *Dalistroi i Sevvostlag...*, vol. 2, p. 56, în 1950, aici lucrau cam 3 400 de deținuți.

[74](#) V. Chalamov, „Croix - Rouge”, în *Recits de la Kolyma*, p. 223.

[75](#) A. Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*, vol. II.

[76](#) Constatarea lui Primo Levi este la fel de tranșantă ca și a lui Șalamov: „Un regim inuman își răspândește și își extinde inumanitatea în toate direcțiile, în special în jos; dacă lipsește rezistența sau nu ai tărie de caracter, el corupe atât victimele, cât și adversarii săi”. (*Les naufrages et les rescapés*, Paris, Gallimard, 2003, p. 111).

2–4 septembrie, Magadan

Ne întoarcem, noaptea târziu, în Magadan. Am făcut 18 ore de la Seimcean, înghesuiți într-un microbuz rablagit de nouă locuri. 18 ore de zdruncinături și de zgomot; casetofonul a cântat neîncetat, cu volumul la maximum, ultimele „slagăre” ale șoferilor din Kolîma. 18 ore de ploaie neconținută; autovehiculul nostru este acoperit cu un strat vâscos de noroi. N-am putut vedea nimic pe drumul de întoarcere.

După cum crezuse și Mișa, nu am reușit să ajungem ieri în situl fostului lagăr din Kanion. La două ore după ce părăsiserăm adăpostul din fața Fabricii Ceapaeva, dis-de-dimineață, am descoperit că drumul era blocat din cauza râului Medvejia („râul Urșilor”) care se umflase. De când fusese Mișa ultima dată acolo, podul dispăruse. Dacă era mai la începutul verii, am fi putut trece râul cu barca, dar ploile abundente din ultimele zile crescuseră debitul iar traversarea ar fi putut fi periculoasă. În plus, am fi fost nevoiți să mergem cel puțin două zile ca să ajungem la Kanion, și tot atâtea ca să ne întoarcem. Nu ne luasem suficiente provizii, nici haine călduroase și venea ninsoarea. Culmile munților ce se zăreau în depărtare erau deja albe. Or, Kanion se află la 1 400 m altitudine: 700 m de teren denivelat și peste 70 km de la locul unde ne oprisem. Zăpada avea să ajungă neîntârziat până în vale. „Nu vă rămâne decât să reveniți vara viitoare, în iunie sau iulie, dar atunci să luați aminte la țânțari!”, spune Mișa. Aproape uitasem că merita... Serghei fredonează:

Kolîma, oh, Kolîma mea,
Tărâmul fermecat.
Douăspezece luni iarnă,
Restul e vară!

Perspectivile meteorologice sunt prea puțin îmbucurătoare în acest început de septembrie. Eșecul ajungerii noastre la Kanion, starea drumului între Seimcean și Magadan, după mai multe zile de ploaie, absența unei legături regulate, a comunicării și a „corespondenților” *Memorialului* de pe celălalt tronson al șoselei Kolîmei, între Magadan și Susuman, ne-au obligat să recunoaștem: nu vom reuși să facem tot circuitul stabilit la plecare. Va trebui să revenim cu altă ocazie, ca să ajungem la lagărele din Butugîceag și din zona Susuman, greu accesibile chiar și pe timp uscat și când drumul nu e întrerupt, cum a fost cazul astăzi. Decidem să ne scurtăm puțin sejurul și să mai stăm două-trei zile la Magadan, înainte de a ne întoarce la Moscova.

Ceva s-a schimbat în Magadan de când am venit noi, acum 15 zile. Toate străzile din centrul orașului, imensa esplanadă din fața Catedralei Sfânta Treime, bulevardul Lenin, sunt împodobite cu drapele și imense banderole ce proclamau: „Bun venit patriarhului Moscovei și al întregii Rusii!”, „Kolîma noastră aurită este pământ ortodox!”, „Ortodoxia, statul și poporul sunt unite!”. Pe banderolele de acum 30 de ani se putea citi: „Partidul, statul și poporul sunt unite!...”

Sub ploaia deasă, atmosfera nu prea este de sărbătoare, în ciuda megafoanelor din care se aud la maximum cântece patriotice și imnuri religioase. Mai trebuie spus că ratasem *marea zi*: ieri, 1 septembrie 2011, patriarhul Kiril a sfințit cu mare pompă Catedrala Sfânta Treime. „O ceremonie măreață! Magadanul s-a aflat la loc de cinste pe toate posturile de televiziune! Nu am mai avut parte de așa onoare de multă vreme!”, ne spune cu încântare „responsabilul nostru de etaj”, însărcinat, în spiritul bunei tradiții sovietice, „să vegheze liniștea” clienților hotelului, adică să supravegheze discret plecările și sosirile și să-i alunge pe intruși.

Totuși, nu cu reprezentanții bisericii avem întâlnire în dimineața aceasta, ci cu responsabilul local al *Societății Caritas*, singura asociație – exceptând *Memorialul* – care a venit în ajutorul „foștilor deținuți ai Gulagului” din Magadan. Părintele Mihail, un preot catolic american, a deschis aici, în 1991, sediul local al *Caritasului*. Până atunci, ne explică Liudmila Leonidovna, nimeni nu s-a interesat de foștii deținuți care nu vorbeau niciodată – nici măcar celor apropiați – despre experiența lagărului.

„Biserica Ortodoxă s-a concentrat pe noul ei rol pastoral, pe influența și puterea sa, pe ridicarea noilor biserici. Nu s-a ocupat de problema foștilor deținuți ai Gulagului.” În ciuda statutului său de *outsider* – sau, poate, mulțumită lui – părintele Mihail, din nefericire absent din Magadan în aceste zile, a știut să câștige încrederea unor supraviețuitori și a organizat activități colective pentru foștii deținuți. Momentul cel mai important din an este „ieșirea din 30 octombrie”: din 1991, se celebrează, la acea dată, „memoria victimelor represiunii politice”. E adevărat că aici, ca în tot restul țării, comemorarea acestei zile, instituită de Boris Elțin, s-a făcut, odată cu trecerea anilor, din ce în ce mai discret, în fața unui auditoriu din ce în ce mai restrâns. La Magadan, *Memorialul* și *Caritasul* transportă cu tancurile ultimii supraviețuitori și familiile lor, până la *Masca durerii*. „La început era nevoie de trei tancuri. Anul trecut, unicul tanc închiriat nu s-a umplut decât pe jumătate. Din micul grup de 20 de persoane, doar cinci erau foști deținuți; ceilalți erau copiii sau nepoții *zekilor*.” Liudmila Leonidovna ne arată albumul cu fotografii al asociației. Este volutară de peste 20 de ani și cunoaște după nume toți „deținuții”. Pe la mijlocul anilor 1990, asociația ajuta cam 100 de persoane în laborioasele lor demersuri administrative, chiar juridice, de obținere a reabilitării.

Aproape că nu mai există supraviețuitori ai represiunii politice din anii 1937–1938 ai Marii Terori. Majoritatea sunt baltici și *zapadenți*, ucrainenii din regiunile vestice ale Ucrainei, trimiși în Kolîma după război. Mulți *zapadenți* se întorseseră în locurile de baștină începând din 1956–1957, dar cei mai tineri, sosiți aici când aveau abia 20 de ani, au rămas, mai ales dacă nu aveau familii. Pentru ei, viața de tânăr adult, așa cum a fost ea în lagăr sau în exil, fusese trăită aici, aici își cunoscuseră jumătatea, aici își făcuseră o familie. Ei – mai degrabă ele – erau ultimii martori în viață. Mai erau zece, toate femei. Născute între 1925 și 1930, au astăzi între 80 și 85 de ani. Cea mai în vârstă, o letonă, și-a sărbătorit de curând a 91-a aniversare. Trei dintre ele sunt de acord să vă întâlnească.

Ana Vasilievna Poppi ne primește în camera ei dintr-un fost apartament

comun, împărțit în mai multe cămăruțe, la parterul unui bloc dărăpănat, nu departe de *Portovaia ulița*. În mijlocul acestui haos de ceainice, cești, cărți, dosare și mape din carton pline cu fotografii îngălbenite, fragila nonagenară, cu părul alb prins într-un coc și cu ochii de un albastru deschis, are încă prestanță.

Acum mă simt în largul meu, în această cămăruță de 20 m². Era mai greu când locuiam cu soțul meu și cei trei copii! Sunt aici din 1955, de când m-am eliberat din lagăr. Pe atunci aveam multe șanse să ne mutăm într-un imobil obișnuit, nu într-o baracă din scânduri din Shanghai!

Timp de trei ore, Ana Vasilievna ne va povesti despre experiența ei la Kolîma, despre lagăr, dar și despre „viața de zi cu zi” de după lagăr, în această „insulă” de la marginea Siberiei, atât de îndepărtată de târgușorul său din Latoveț, regiunea Leningrad, unde crescuse într-o familie letonă stabilită în Rusia de două generații.

În anii 1960–1970 se trăia intens aici. Erau mulți oameni pasionați, din toate colțurile țării. Între „politici” – eu nu eram cu adevărat o „58”⁷⁷, dar toată lumea mă considera ca atare – se păstrau legăturile, se făceau vizite, neoficiale, desigur, și fără familii, exceptând cazul când și soțul era un politic.

După eliberare, Ana Vasilievna și-a găsit rapid un post de institutoare, profesie pe care începuse s-o practice puțin înainte de arestare. În 1955 s-a căsătorit cu un fost deținut de origine finlandeză, care tocmai fusese eliberat din lagărul Butugîceag. Primise o condamnare de zece ani de muncă forțată, în 1945, pentru „dezertare”, după ce se întorsese din captivitate, din Finlanda... Ana și Thomas au format o familie. Astăzi, cea mai mare parte din familia a cărei fruntașă de vârstă este ea (trei copii, șase nepoți, șapte strănepoți) a plecat pe „continent”. În ce-o privește, n-a părăsit Kolîma niciodată. E aici din 1944. „Arestată pe 28 februarie,

condamnată la zece ani de lagăr pe 10 iunie, ajunsă la Magadan pe 28 septembrie 1944. (...) Cum îmi spune mereu una dintre nepoatele mele: bunico, trebuie să-ți duci crucea!”. În povestea Anei Vasiliievna sunt multe neclarități în privința motivelor și a cauzelor precise ale arestării sale, la vârsta de 23 de ani. Institutoare într-un sat din regiunea Leningradului, ea nu s-a alăturat mișcării partizanilor atunci când satul ei a fost ocupat de germani. Nu s-a ascuns în pădure decât cu puțin înainte ca detașamentele Armatei Roșii să elibereze satul, la începutul anului 1944.

Mi s-a fabricat acuzația de trădare. O reglare de conturi între partizani și cei care nu erau. Am avut, totuși, ceva noroc în nenorocirea mea: am dat peste un anchetator modest, un leningrădean cultivat, îmi amintesc încă numele lui. A schimbat acuzația de trădare care, în baza decretului din 19 aprilie 1943, mi-ar fi adus pedeapsa cu moartea sau trimiterea într-o ocnă de unde nu ieșeai niciodată viu, în „abandonare, de către un funcționar, a postului său pe timp de război”, pedepsit, conform articolului 193 din Codul Penal, cu o pedeapsă de până la zece ani de muncă forțată.

Ana Vasiliievna și-a ispășit pedeapsa în sinistrul complex concentraționar din Butugîceag. Bărbații erau repartizați în mine. Femeile la tăiatul lemnului. Rata mortalității era foarte ridicată, mai ales în Sopka, lagărul de bărbați. Cel de femei, Vakhanga, se afla la doar 6 km, iar veștile despre ce se întâmpla în lagărul de bărbați circulau repede. Bătrâna ne descrie în detaliu care-i erau „micile obicești” – ca de exemplu, să se așeze întotdeauna în partea de sus „unde se respira mai bine” și de unde „puteai auzi mai bine amenințările”; maladiile care-i loveau pe deținuți, scorbutul, pelagra, carea făcea ca pielea deținutului să se desprindă în fâșii; foamea permanentă, dar și „nemaipomenita solidaritate” care-i definea mai ales pe ucrainenii din regiunile vestice anexate de URSS, sau despre „forța interioară” care însuflețea surorile catolice persecutate pentru religia lor și care continuau să refuze să lucreze duminică, ceea ce le aducea zile lungi

de închisoare disciplinară.

Cel puțin ele știau de ce sunt acolo. Ca *zapadenți*⁷⁸. Ne spuneau mereu: „Suntem aici pentru că ne dorim o Ucraină independentă. Dar voi, rusoaicele, pentru ce sunteți aici?”. Mă considera rusoaică, fiindcă pentru ele nu existau decât *zapadenți* și ceilalți.

⁷⁷ Persoană condamnată în baza art. 58 din Codul Penal, sancționând, în 14 alineate, toate formele posibile de „contrarevoluție”.

⁷⁸ „Occidentalele” (a se înțelege ucrainencele din teritoriile vestice, anexate de URSS în 1939, apoi în 1945).

3 septembrie

Ne petrecem ultima zi din Magadan la Antonina Haritonovna Novosad și la Evgheniia Petrovna Golubențeva, două foste deținute ale Gulagului. Plonjăm vertiginos în anii cei mai sumbri ai istoriei acestui „continent al tenebrelor”⁷⁹ care a fost Europa începutului de secol al XX-lea.

Ana Haritonovna, 84 de ani, pare mai tânără cu cel puțin zece ani. Această ucraineană, țărancă la origine, cu o constituție solidă, este originară dintr-un sătuc din Galiția, nu departe de orașul Strîi. De la Tratatul de la Riga, din 1921, Galiția a fost atașată Poloniei. La țară nu erau întotdeauna simple relațiile dintre *osadniki* polonezi, foști combatanți în războiul sovieto-polonez din 1919–1921, cărora noul stat polonez le dăduse pământ în regiunile cucerite, și țăranii ucraineni.

Existau școli primare și pentru ucraineni și pentru polonezi, dar școala gimnazială era numai poloneză. Ca s-o urmăim, trebuia să trecem la religia lor, dar părinții mei n-au vrut, deci nu mi-am terminat studiile. În orice caz, asta n-ar fi schimbat mare lucru. Totul s-a dat peste cap în toamna aceea.

La sfârșitul lui septembrie 1939 – Ana avea 12 ani – trupele sovietice au ocupat Galiția, conform termenilor protocolului secret din pactul germano-sovietic încheiat cu o lună înainte.

Rușii au început să deporteze *osadniki* polonezi, apoi pe culacii ucraineni. Unchiul meu și familia lui au fost deportați în Siberia, în regiunea Kemerovo. Noi n-aveam decât o vacă, așa că nu ne-au făcut nimic comuniștii. Antonina Haritonovna continuă: apoi, în vara lui 1941, au sosit germanii, i-au alungat pe ruși și i-au spânzurat pe comuniști. Apoi au sosit și banderoviștii⁸⁰ și au început să masacreze ultimii polonezi care nu fuseseră deportați și să-i ia pe tinerii ucraineni în detașamentele lor. În 1944 au revenit rușii. Au început să-i ucidă pe

tinerii ucraineni rămași pentru Armata Roșie. Fratele meu, Pavel, nu voia să lupte în Armata Roșie, dar nici cu partizanii lui Bandera. Rușii l-au prins și l-au executat ca dezertor. Noi, ceilalți, țăranii simpli, nu mai știam de cine să ne temem mai tare. Ziua ne era frică de comuniști, noaptea de oamenii lui Bandera. Am ținut-o așa din 1944 până în 1947. În acest an, părinții mei, ca atâția alții, au fost deportați, împreună cu cei doi frați ai mei, în Siberia. Nu i-am mai văzut niciodată. Eu m-am ascuns în pădure. Îi luaau pe cei pe care-i găseau în case. Dacă te ascundeai, nu se oboseau să te caute. În orice caz, tot te prindeau. Așa mi s-a întâmplat și mie, după câteva luni, în timpul unui raid, când trecusem pe acasă.

Ana Haritonovna descrie pe larg interogatoriile, bătaia, torturile prin care voiau s-o oblige să-și denunțe presupușii complici, crezând că făcuse parte din „bandele lui Bandera”. După un an în închisoarea din Dubno, un tribunal militar a condamnat-o la zece ani de muncă forțată. De la Dubno a fost trimisă la Vanino. A mers cu un vagon de vite timp de șase săptămâni. De la Vanino a călătorit o săptămână cu vaporul, până la Magadan.

Nu erau decât fete ca mine, de 20–25 de ani. Băieți nu erau mai deloc. Fuseseră uciși în război sau i se alăturaseră lui Bandera. (...) Nu știai de ce te condamnă. Dar toate înțelegeam că ne duc departe, foarte departe, dincolo de Siberia, ca să muncim ca sclavii.

La sosirea ei în Magadan a avut parte de un episod umilitor. Conduse până la lagărul de tranzit, tinerele au fost obligate să se dezbrace, sub privirile gardienilor, ca să treacă prin „dezinfectare”. Ana Haritonovna a rămas aproape un an la „Kilometrul 4”⁸¹, apoi a fost trimisă într-unul dintre „lagărele speciale” din Berlag, creat anume pentru „dușmanii cei mai periculoși ai regimului sovietic”. Consideră că a avut „mult noroc” că a rămas în viață. Pe când nu era altceva decât o *dohodiaga* („mierlitoare”), o femeie medic s-a înduioșat de ea și a reușit s-o transfere în „lagărul invalidelor de la kilometrul 23”. „Mierlitorii” nu beneficiau acolo de nicio îngrijire medicală. Doar că erau trimiși la munci mai ușoare, în ateliere (o cărămidărie, în cazul Anei) și la căldură – ceea ce adeseori era suficient cât

să întărească un organism tânăr și mai robust. A reușit să rămână în acest lagăr până la eliberarea din 1956. Chiar și-a putut permite luxul de a-și practica pasiunea – brodatul – și să-și păstreze, astfel, o parte a identității. „E tot ce mi-a mai rămas din trecutul meu, din familia mea de care n-am mai auzit niciodată nimic, din tradițiile satului meu de la țărmul Strîiului.” În schimbul necesarului pentru broderiile ei și pentru puțină mâncare, a lucrat șervețele și fețe de pernă pentru soțiile conducătorilor lagărului. O întrebăm pe Ana Haritonovna dacă a păstrat broderii din acea vreme. Nu mai terminăm interviul. Ne petrecem mare parte din ultima după-amiază în Kolîma, minunându-ne în fața șervețelilor și a fețelor de pernă brodate de interlocutoarea noastră: însemnau atât de mult pentru ea!

Ajungem cu foarte mare întârziere la Evgheniia Petrovna Golubențeva. N-a fost deloc ușor să găsim – printre colibele rare de pe terenurile industriale și virane ale unuia dintre cartierele Magadanului – căsuța din lemn pe care nu exista altă indicație de adresă decât „nr. 8”, cu veranda ei surpată, acoperișul din tablă ruginită și cu gardulețul ce împrejmuiește o minusculă grădină de zarzavat, căsuță în care Evgheniia Petrovna trăiește de peste 40 de ani. Timp de o jumătate de oră, femeia ne expune detaliat toate demersurile făcute pe lângă primăria din Magadan ca să obțină o locuință mai aproape de centrul orașului, de magazine și, în primul rând, mai puțin dărăpănată. Pentru moment, nicio șansă. „Nimeni nu mai are nici cea mai mică urmă de considerație pentru noi, nimeni nu se mai interesează de soarta noastră, a veteranilor lagărelor.” Încercăm stângaci să-i spunem că noi considerăm istorisirea ei demnă de interes.

Sunt o *detdomovskaia*, explică direct Evgheniia Petrovna. Tata a dispărut când aveam trei ani, iar mama câțiva ani mai târziu. Împreună cu cei trei frați și surori, am fost plasată într-un orfelinat din Nikolaev. Era un *detdom* (orfelinat) foarte bun. Făceam și dans; eram înnebunită după dans. La începutul verii lui 1941 trebuia să dăm un spectacol. Aveam 16 ani. Totul s-a terminat în vara aceea.

Evgheniia Petrovna ne descrie haosul evacuărilor din calea germanilor. A fugit, împreună cu câteva prietene ale ei, chiar când se evacua orfelinatul și a trăit pe străzi mai multe luni – mai exact de-a lungul liniilor de cale ferată, mergând din oraș în oraș.

În primăvara lui 1942 a fost arestată de germani, într-o gară de lângă Odessa.

După mai multe săptămâni petrecute în închisoare, ne-au încărcat într-un tren pentru vite, cu care am mers mult, mult, până în Polonia, într-un loc numit, am aflat după aceea, Oświęcim⁸². Cineva a deschis ușile vagonului. Îmi amintesc lătratul fioros al câinilor. N-aveam putere să cobor. Ne-au îmbrâncit afară și am leșinat. Mi-am revenit mai târziu, spre seară. Două femei mă târau prin mijlocul cadavrelor. M-au tras până la o baracă. Erau mulți morți, adulți și copii. Ne-au închis înăuntru. (...) Ne-au tuns și ne-au numerotat. După două săptămâni eram din nou în vagoane. Am mers mult, dar nu ca prima dată. Am ajuns într-un alt mare lagăr, de femei, Ravensbrück. Erau femei de pretutindeni, din toate țările Europei cucerite de Hitler. Habar nu avusesem că existau atâtea țări în Europa.

Evgheniia Petrovna a petrecut trei ani la Ravensbrück. Ce amintiri are? Mai întâi, un număr matricol: „*Dreisig Drei Num Siebzehn*, ridică ea brusc vocea. *Dreisig Drei Num Siebzehn*, îl știu pe de rost. Era primul lucru pe care trebuia să mi-l amintesc. Răspundeam întodeauna «*Ja!*»”.

Femeia își amintește și câteva fețe: cea a supraveghetoarei SS, care lovea deținutele cu un „bici înfiorător, plumbuit”, cea a Rosei Thälmann, despre care i se explicase că „era o femeie foarte importantă, soția șefului Partidului Comunist din Germania”. N-a văzut-o decât o dată, dar a ținut minte încurajările: „Nu vă fie frică, fiți tari, păstrați-vă speranța! O să vină ai voștri, cât de curând, și o să vă elibereze!”.

Ne descrie minuțios acest moment al eliberării de la sfârșitul lui aprilie 1945.

Eram toate foarte slăbite. Cu câteva zile mai înainte, germanii evacuasera mare parte dintre deținuți. Se făcuse o liniște de moarte. I-am spus vecinei: s-ar zice că germanii au plecat. Să încercăm să coborâm de pe scândura noastră și să vedem ce se întâmplă afară. Ne-am târât cum am putut, sprijinindu-ne una de alta, într-atât eram de slăbite. Ușa barăcii nu era zăvorâtă, așa că am ieșit. Ne-am zis că, dacă germanii erau prin jur, atunci s-a zis cu noi. Dar nu mai conta. Am făcut doar câțiva pași și ne-am prăbușit, epuizate. Cred că am și adormit; era așa de bine afară, iar noi eram închise de așa de multă vreme... Ce soare! Trebuie să fi dormit câteva minute bune. Am auzit pași. Ne-am zis: cu atât mai bine, să se sfârșească odată! Să închidem ochii și să simțim pentru ultima dată razele de soare. Apoi am auzit vorbindu-se rusește. Am deschis ochii. M-a ridicat un soldat bătrân. Mi-a îndesat o bucată de pâine în gură. Am început s-o sărut. Nici nu mai știam de când nu mai pusesem fărâmbă de pâine în gură, nu mai știam ce să fac cu ea, așa că o sărutam.

A urmat lungul drum al întoarcerii. Evgheniia Petrovna susține că a trecut prin Berlin cu acel convoi și că a văzut marea de acolo... „În fine, cred eu că am văzut-o; în tot cazul, am căutat-o.” Cu siguranță, convoiul de repatriere a sosit la Kiev, într-un lagăr de filtrare, după o călătorie lungă.

A rămas acolo câteva luni. „Ne puneau o mulțime de întrebări: de ce și cum am ajuns în Germania? Era vară; dormeam afară, aproape de triajul unei gări. Aveam voie să ne ducem și să ne întoarcem din oraș.” Odată desfășurată procedura de filtrare, Evgheniia s-a întors „acasă”, la Nikolaev. N-a mai găsit decât ruine și pustiu. Și-a găsit un loc de muncă: descărca vagoanele cu cărbuni.

Dar nu ne plăteau: nici bani, nici cartelă, nici pâine, nici săpun. Atunci s-a întors Viktor, fratele meu, pe care nu-l mai văzusem de cinci ani. Era invalid. Își pierduse ambele mâini în război. N-aveam ce mânca, nici măcar o coajă de pâine. Atunci am plecat la țară, cu o prietenă a cărei bunică locuia la 35 km de Nikolaev. Bunica ne-a dat o bocceluță cu mei, linte, puțină făină și o bucățică de săpun. Mi-am putut hrăni fratele. Războiul se sfârșise și nu se mai interesa nimeni de invalizi. Când m-am întors la cărbunele meu, m-au arestat, am fost trimisă la

închisoare și apoi, foarte curând, m-au judecat. Fratele meu a îngenuncheat în fața tribunalului; mi-au dat cinci ani pentru că mi-am părăsit locul de muncă și m-au expediat cu vagonul de vite până la Nahodka, apoi, cu Djurma, la Magadan.

Evgheniia Petrovna povestește totul cu o voce puternică și calmă, care nu lasă nici urmă de emoție să răzbată. O singură dată, în timpul discuției, a spus apropo de „toți acești prizonieri de război ruși, condamnați după război să ispășească pedepse în lagăr (...): totuși, ai noștri erau foarte nedrepti! I-au trimis la luptă pe tinerii ăștia nefericiți fără nicio organizare, fără arme, doar cu puștile împotriva tancurilor! Cum să lupți în aceste condiții, cum să nu renunți?”.

Când a ajuns în Kolîma, Evgheniia a fost trimisă mai întâi la „Kilometrul 47”, la tăiat lemne. Apoi, mai departe, la un zăcământ de aur. „Lucram 12 ore pe zi cu picioarele în apă, vara, la spălatul minereului aurifer. Iarna, la tăiat lemne. În schimb, ne dădeau un bol de spălătură și un peștișor. Am îndurat totul și am supraviețuit.”

Despre viața de zi cu zi din lagăr nu aflăm cu nimic mai mult decât dezvăluiseră povestirile celorlalți deținuți. Ea nu știe de ce a fost eliberată mai devreme, în 1948, după trei ani petrecuți în lagăr. Multe dintre fetele condamnate ca și ea, *za rabotu* (pentru muncă), a se subînțelege că pentru plecare de la locul de muncă, *za koloski* (pentru cereale), adică pentru furt de cereale, sau *za kartoșki* (pentru carofi), pentru că furaseră cartofi, au fost, după părerea ei, eliberate odată cu ea. Toate au fost nevoite să își ia angajamentul că vor rămâne acolo, în Kolîma.

Nu i-a fost greu să-și găsească ceva de lucru, ca muncitoare necalificată în Uzina Mecanică Marcekansk, la periferia Magadanului. Primii bani au însemnat și prima pâine cumpărată de la magazinul cooperativ al uzinei (cartelele tocmai fuseseră desființate) și primul pat cu cearșafuri, după zece ani, într-un dormitor al căminului uzinei.

Când am primit cel dintâi salariu m-am dus la dans. Era sâmbătă seara, am fost la clubul uzinei. La ieșirea din lagăr nu avem decât *valenki*⁸³ drept încălțări. Le-am decupat și mi-am făcut un soi de pantofi. E adevărat că semănau mai mult cu

niște șoșoni, dar nu-mi uitasem lecțiile de dans de la *detdom* și, fiindcă eram mai degrabă minionă, băieții nu prea vedeau cu ce eram încălțată. La clubul de dans mi-am cunoscut viitorul soț. Aveam 23 de ani și toată viața înainte.

23 de ani, din care șase petrecuți la Ravensbrück. Mă gândesc la un alt itinerar, în sens invers, din Gulag la Ravensbrück, cel al Margaretei Buber-Neumann. Dacă ne gândim doar la vârstă, Evgheniia Petrovna a avut un avans considerabil. În rest...

Înainte să plec vreau să mai văd o dată golful Nagaev. Ploaia a stat. Plaja cu pietrișul ei cenușiu e pustie, norii, aproape zdrențuiți, plutesc pe deasupra munților golași care străjuiesc golful. Oceanul „ghemuit pe vecie”⁸⁴ clipoceia izbindu-se de un ponton surpat care nu mai văzuse vreun vas de ani de zile. Am realizat brusc că Magadanul și Kolîma, această regiune-lagăr creată artificial doar prin forța muncii sclavagiste și foarte defavorizată astăzi, întorceau spatele acestui ocean care deschide poarta către lume. Când stai pe malul golfului Nagaev și privești înainte îți poți imagina că există o altă țară? În spatele meu, spre munții ce duc la Susuman, la Iagodnoe, la Debin, la Orotukan și la Seimcean, erau duși cei care soseau aici din întreaga Europă, din Ravensbrück, Lvov, Riga, Leningrad, Moscova, Novosibirsk. Nu puteau fi duși mai departe decât pe această insulă izolată de continentul european și ruptă de cel asiatic. Aici încercau să trăiască, sperând la un dram de noroc. Aici mureau, de obicei încet, după un soi de „selecție naturală”. Uneori plecau. Toți cei pe care i-am întâlnit noi rămăseseră, fiecare din motivele lui.

Am fost șocat de seninătatea supraviețuitorilor (exceptându-l pe Vasiliu Ivanovici Kovaliov). Nici urmă din neîncrederea care-i chinuia pe supraviețuitorii lagărelor naziste. Timpul care trecuse – peste o jumătate de secol – nu era, firește, străin de această ușurare, dar mai era și altceva: așa cum rămășițele lagărelor se pierduseră în natura și în peisajul Kolîmei, experiența lagărului, la care ei avuseseră puterea de a supraviețui, se dizolvase în viață, în viața lor, o viață făcută din duritate, lupte, privațiuni și câteva bucurii. Nu mai rămăseseră decât câteva urme, la fel de reținute ca

și cuvintele ultimilor martori.

După ani petrecuți printre arhivele birocratice și dezumanizate ale Gulagului, aici am găsit valoarea neprețuită a mărturiei. Căci dacă lagărul a fost o experiență *colectivă*, cunoscută de fiecare al șaselea adult rus între anii 1930 și începutul anilor 1950, tot așa a fost și o experiență profund individuală: în universul concentraționar, mai mult decât oriunde altundeva, omul este fundamental singur.

Am întâlnit aici femei și bărbați remarcabili care au încercat, în ciuda indiferenței, apatiei și ignoranței generale, să lupte împotriva uitării, să salveze, fiecare în felul lui, amintirea a ceea ce s-a petrecut aici.

Mi-am dorit, înainte de orice, să aduc un omagiu nobleței acestei umile obstinații.

[79](#) Reiau aici titlul magistral al eseului lui Mark Mazower, *Continentalul tenebrelor. O istorie a Europei în secolul al XX - lea*, Paris, Cachan, Ed. Complexe - IHTP - CNRS, 2006.

[80](#) Partizanii lui Stepan Bandera, conducător politic ucrainean antibolșevic, șeful OUN (Organizația Naționalistilor Ucrainenii).

[81](#) Nume dat principalului lagăr de tranzit din Magadan, situat la kilometrul 4 de pe șoseaua Kolîmei).

[82](#) Auschwitz, în germană (nota redacției).

[83](#) Cizme din paslă.

[84](#) „Doar acolo, în locul de unde venise pachebotul, se vedea oceanul, ghemuit pe vecie, ca și cum o enormă fiară sălbatică se odihnea pe țărm, sforăind adânc, în timp ce vantul îi sufla în blana ce - i unduia valurile solzoase, strălucind chiar și în ploaie.” (V. Chalamov, „Debarcadere de l’enfer”, în *Récits de la Kolyma*, p. 1003).

Postfață

Plecând de la aserțiunea unui istoric contemporan, care spunea că „istoria este politica la trecut, iar politica este istorie la prezent”, istoricul Nicolas Werth, în lucrarea *Drumul din Kolîma*, ne propune, spre lectură și reflecție, un jurnal personal, în care crâmpoșele din epoca de tristă amintire a Marii Terori sovietice se completează cu realitățile cotidiene ale Kolîmei, o *terra incognita* a Federației Ruse.

Autor al unor importante lucrări de sovietologie, dacă am aminti numai cele două sinteze de istorie a URSS, *Istoria Uniunii Sovietice, de la Lenin la Stalin* (2000) și *Istoria Uniunii Sovietice, de la Hrușciiov la Gorbaciov* (2001), apărute la Editura Corint, Werth ne surprinde, de această dată, printr-un volum de confesiuni, analize, cercetări și interviuri, care au drept scop cunoașterea, pe cât se poate, a sistemului concentraționar al Kolîmei, din îndepărtata Siberie.

Apelând, printre altele, la istoria orală, prin care se pot „identifica, aduna, cataloga și interpreta sursele orale în vederea recuperării unei părți a memoriei recente, exclusă din mărturiile scrise” istoricul francez, cunoscător al limbii ruse, realizează, prin îmbinarea informațiilor scrise cu cele obținute din interviuri și din observația directă, un tablou elocvent al regimului deținuților de drept comun și politici din lagărele din Kolîma. Astfel, prin istorisirile celor care au simțit pe pielea lor sistemul concentraționar sovietic, în particular al Kolîmei, autorul realizează, prin această istorie trăită, o completare și uneori o alternativă a ceea ce numim „marea istorie”.

Despre Gulagul rus, complexul de lagăre aflat în subordinea și administrarea poliției politice sovietice și prin care se estimează că au trecut aproape 30 de milioane de persoane, s-a scris mult și nu de puține ori cu detașare și obiectivitate. Aceste cărți au influențat, mai cu seamă după 1970, inițiativele și demersurile unei anumite părți ale intelectualilor din

URSS, dar și poziția opiniei publice din vestul Europei.

Ar fi de amintit cartea ziaristei și istoricului american Anne Applebaum *Gulagul. O istorie*, tradusă în limba română anul trecut, sau vestita lucrare a nu mai puțin cunoscutului laureat al Premiului Nobel, Alexandr Soljenițin *Arhipelagul Gulag*, două exemple care stau mărturie în acest sens. Dar, spre deosebire de lucrările menționate, din care una, cea dintâi, este o excelentă anchetă, făcută conștiincios și riguros, asupra acestui fenomen, prin utilizarea documentelor de arhivă și a relatărilor, iar cealaltă o analiză a Gulagului, prin re trăirea propriei experiențe și a celor din jur, cartea de față îmbină cele două forme de recompunere a trecutului. Astfel, Werth adaugă informațiilor din diverse cărți și documentelor găsite mărturisirile deținuților politici sau *zekilor* care relatează, cu detașare și stoicism, crâmpie de viață din vremuri, din fericire, de mult apuse.

Demersul pe care vi-l propunem spre lectură mai are un merit. Autorul parcurge, cu mare greutate, alături de grupul său, această regiune aproape părăsită de autorități și locuitori și descoperă muzee prăfuite de timp, obiective industriale părăsite, urme ale Gulagului lăsate de izbeliște, monumente ridicate de localnici inimoși în amintirea celor care au pierit pe acest tărâm și treptat, treptat, odată cu parcurgerea cărții, în fața ochilor ni se recompun, din aceste piese, imagini ale Kolîmei în zilele ei de „glorie”.

Împărțită pe zilele a trei săptămâni din august și septembrie ale anului 2011, povestea istoricului francez scrisă într-un stil alert, colocvial, se citește ușor. Nu de puține ori, chiar dacă nu este subliniată explicit, cititorul simte, din loc în loc, antipatia lui Werth față de acest sistem criminal care a distrus, numai în acest loc, sute de mii de existențe. Mai mult, din compasiune, unor existențe de excepție, frânte cu cinism și cruzime de politruc și KGB, autorul le recompune biografia, cu speranța că opoziția lor față de regimul dictatorial nu a fost zadarnică.

În alte locuri din carte, Werth nu ezită să ne comunice că rămâne fără replică în fața seninătății paradoxale a victimelor, care parcă încearcă, în destăinuirile făcute autorului, să justifice regimul de represiune instituit în perioada stalinistă.

Contribuție definitorie la analiza Gulagului din zona Kolîmei, descriind

experiențe traumatizante din universul represiv al lagărelor de muncă și de exterminare, lucrarea autorului francez este, neîndoienic, un prețios sprijin în studierea sistemului concentraționar și a totalitarismului sovietic.

Drumul din Kolîma poate fi recomandată pentru franchețea opiniilor exprimate și pentru veridicitatea lor. Poate și numai pentru aceste două argumente, lucrarea lui Nicolas Werth vă invită, după lectură, la un moment de reflecție asupra unui trecut pe care, în prezent, îl dorim să existe numai în cărți.

Profesor dr. DORU DUMITRESCU